

Uladzimir Dudzicki

STRIVING TOWARD DESIRE

Collected Works

BELARUSAN INSTITUTE OF ARTS AND SCIENCES, INC.

New York -- 1994

Уладзімер Дудзіцкі

НАПЯРЭЙМЫ ЖАДАНЬНЯМ

Збор твораў

БЕЛАРУСКІ ІНСТИТУТ НАВУКІ Й МАСТАЦТВА

Нью-Ёрк -- 1994

Укладальнік і рэдактар: Лявон Юрэвіч

Бібліяграфія й камэнтарый: Алена Юрэвіч

Вокладку апрацавала Ірэна Рагалевіч-Дутко

Belarusian Poets and Writers Series 5

Library of Congress Catalog Card Number -- 94-71340

«Прайшлі, прамінулі гады... Зарубцаваліся раны, але ня сплямілася перажытае. Душа беларуса жывучая, ня ўмее маўчаць ні ў часіны радасыці, ні смутку. Яна съпявае й вядзе напярэймы жаданьням, а жаданьнямі гэтымі ёсьць шчырасыць і праўда жыцьця, ці гэта на Бацькаўшчыне, ці, як суджана ізноў злым лёсам, -- на чужыне»

Уладзімер Дудзіцкі

АД РЭДАКТАРА

«Збор твораў» Уладзімера Дудзіцкага выходзіць у съвет упяршыню. Падрыхтаваныя пры жыцьці аўтара два зборнікі -- «Песні і думы» і «Напярэймы жаданыням» -- загінулі. Нават неўядома, якія вершы ўключыў паэт у кожны з названых зборнікаў.

Прапанаваная чытачу кніга аб'ядноўвае ўсе мастацкія друкаваныя і ненадрукаваныя творы Уладзімера Дудзіцкага, якія на сёньняшні дзень вядомыя рэдактару.

Творы Ул. Дудзіцкага падаюцца храналягічна, датуюцца паводле аўтарскай вэрсіі. Час напісаныя некаторых вершаў удакладняўся з улікам публікацыяў і кантэксту. Недатаваныя творы акрэсліваліся ў часе толькі ў адпаведнасці з кантэкстам.

Калі твор мае некалькі рукапісных варыянтаў, друкуецца той, у якім ёсьць зробленыя аўтарам змены і выяўленыі, або, на думку рэдактара, больш дасканалыя. Калі твор мае рукапісы і друкаваны варыант, перавага аддаецца публікацыі.

Усе рукапісныя творы Уладзімера Дудзіцкага захоўваюцца ў архіве Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва (БІНiМ, Нью-Ёрк) і выкарыстаныя пры падрыхтоўцы выданыя вычарпальна.

Рэдактар шчыра дзякуе спадарам Зоры і Вітаўту Кіпелям, якім належыць ідэя стварэння «Збору твораў» Уладзімера Дудзіцкага, за неацэнную дапамогу на ўсіх этапах падрыхтоўкі, рэдагаваныя і друкаваныя гэтай кнігі.

Слова глыбокай удзячнасці спадару Яну Запрудніку за ўважлівае рэцэнзаванне рукапісу і каштоўныя парады пры падрыхтоўцы кнігі да выданыя.

Рэдактар удзячны спадару Эдварду Касінцу за добразычлівия адносіны і садзеянне ў выяўленыі публікацыяў Дудзіцкага, зъмешчаных у рэдкіх і маладаступных пэрыядычных выданыях, захаваных у зборах беларускай калекцыі Славянскага аддзелу Нью-Ёркскай Публічнай Бібліятэкі.

Вялікі дзякун на заклік дырэктора Беларускага Інстытуту Навукі і Мастацтва спадара Вітаўта Кіпеля і падтрымаў выданыне кнігі матэрыяльна, а таксама ўсім, хто спрычыніўся да вяртання ў беларускую літаратуру Уладзімера Дудзіцкага.

Нью-Ёрк, 1994 г.

Memory

My last memory of Papa is painful to recall as all earlier ones prior to age 16, when, last I saw him. He was on his way to Caracas, Venezuela from Syracuse, New York and I was returning back to high school studies after Easter break, from Syracuse to Bloomington, Indiana. The year was 1968. It all seems another life and such a long time ago.

Life with Papa was never dull, sometimes filled with laughter as his humor was excellent; but mostly difficult because of ghosts which seemed to haunt him. The earliest memories of him include walks along country lanes near our home in Munich, Germany. I would have been aged five to six then. He would recite poetry. Often times his recitation of poetry surely had to do with private anguish or longing, which, as a child, I could not possibly have understood. Nevertheless, I sensed that it was important to him to walk and talk aloud. Perhaps it was a small comfort to him to have had one of his children by his side. I hope it was.

There were christenings and birthday parties attended by the priest, elegantly dressed parents and cleanly scrubbed children -- lively gatherings splendidly decorated with exotic foods and lots of drinks. Always the conversations amongst the adults returned to the horrors of World War 2, no matter how jovial our gatherings at home might have been. Adults chasing ghosts while children chased one another, oblivious to all the sorrow in our parents' world.

Early on, all the children under Papa's roof, Sergei, Lidia, Olga, Vova, Masha and I understood that his disposition was a troubled one. We did not understand why or know what to do to assist. We were children who were growing up with a man who had forgotten how to be a child. Perhaps there was a reason why he chose to forget those very early years of his own life.

It was not until we all grew older that we learned of Papa's professional accomplishments, his love of homeland and private anguish to do with all that happened to him prior to and during World War 2. I do not believe that even today we know the full account of his earlier life.

How could we have known then that he was a man besotted by a complex personal history, which, was intertwined with political events of his homeland? Our mother knew and spared us his torment in hopes that we could simply be children, enjoying the magic of childhood.

He lived his life in exile, which, meant that no matter where else he lived after leaving Belarus, whether Europe, South America or United States, he was a man without his country and never truly at home elsewhere. A man divided between love of family and love of homeland. In the end he chose homeland and so in 1968 began his journey home. I hope he found what he was looking for when he returned. I fear that he did not.

Speaking on behalf of his children, I can say that we are happy for him that his poetry is now to be shared with his countrymen and that the ideals he sought of freedom and nationalism have finally been realized in Belarus. He played a part in

that struggle for independence and for that he deserves a moment of recognition. We only wish he could have been part of the later years of his children and now grandchildren. I am certain that his poetry today would include the joy of family -- because in the end it is our relationship to one another and to God that truly matters.

Sonoma, California
January 1994

Anya Crain

KAMUNIKAT.ORG

«НЕ КАРАЙ ЗА НЯМУДРАЕ, ОЙЧА МОЙ!»

Што для Паэта вяртаньне? Прызнаньне? Разуменне сучаснікаў і нашадкаў? Калі Паэт сапраўды вяртаецца? Зь першымі згадкамі і ўспамінамі пра яго, зь першым вершам, які прыйшоў да чытача, пераадолеўшы час і простору? А можа, вяртаньне пачынаецца пазней -- з захапленняня і радаснага зьдзіўленняня першага крытыка?

Паэт піша для сучаснікаў, сувязь яго з чытачом -- двухбаковая: ня толькі Паэт узьдзейнічае на чытача, але і чытач упłyвае на Паэта. Такая ўстойлівая ўзаемасувязь фармуе творчасць. Калі-ж творы Паэта прыходзяць праз гады да ўнукаў, а дзеці нават ня чулі пра іх, чытчу неабходна вялікая работа пачуццяў і думак, каб адкрыць для сябе Паэта, убачыць і адчуць глыбіню і прыгажосць яго слова.

Паэты вяртаюцца зь нябыцця, са сковаў і архіваў безаброннымі, як немаўляткі, і чакаюць прысуду...

Уладзімер Дудзіцкі...

Нават сёньня, калі, здаецца, ведаем усё пра Тыя часы, лёс паэта кранае па-асабліваму. Нарэшце мы чытаем творы яго сяброў і настаўнікаў, тых, хто разам зь ім быў рэпрэсіраваны, і тых, з кім ён жыў на эміграцыі. І толькі вершы самога Ўладзімера Дудзіцкага, за рэдкім выключэннем, не знайшлі месца ў беларускай літаратуре на Бацькаўшчыне. Двойчы Дудзіцкі меў падрыхтаваныя да выдання кнігі, і двойчы яны не набачылі сьвет. Жыццёвы лёс паэта, як вершы яго -- трагічны і цэльны ў сваіх імкненнях служыць Беларусі. І хто скажа, ці адшукаем калі апошнія строфы яго паэзіі і ці спазнаем калі апошнія крокі жыцця паэта?

Нарадзіўся Ўладзімер Дудзіцкі (сапраўднае прозвішча Гуцька) 8 студзеня 1911 г. (23 сінеглядня 1910 г. ст. стылю) на Меншчыне, у вёсцы Дудзічы былога Ігуменскага павету. У гэтай-же вёсцы нарадзіўся і паэт Уладзімер Хадыка, а за шэсць кілямэтраў ад Дудзічаў, на хутары Рудкова, -- Сымон Баранавых. З маленства яны былі разам -- у навучаньні, у захапленні роднай літаратурай і мовай, у думках пра будучыню Бацькаўшчыны, у пакручастасці лёсу.

Сям'я была вялікая: чатыры сыны і чатыры дачкі, змалку ўсе прывучаныя да працы. Бацька памёр, калі Ўладзімеру было два

месяцы, гадаваўся ён пры айчыме. Вялікі ўплыв мела на будучага паэта маці, вядомая на ўсю ваколіцу съпявачка. Духоўная сувязь Дудзіцкага (ад дзяцінства) з маці -- наймацнейшая. Менавіта да яе імкнуўся ён думкамі і сэрцам, калі апынуўся за парогам хаты.. Так было і за кратамі Марыінскай турмы і на эміграцыі.

Ня крыўдуй, дарагая Мама,
наяву і у сyne жывеш ты.
Цяплынёю да съмерці самай
зынітавала гадоў маіх рэнту...

Ня журыся. На целе, кажуць,
ня съціраецца знак радзімы...
Хоць і ўпокат дзе-небудзь ляжам,
але зъблізімся...

Сын Уладзімер

Дудзіцкі вучыўся ў вясковай народнай чатырохгадовай школе, паслья -- у менскай сямігодцы. Тут ён і пачаў свае першыя літаратурныя спробы. Настаўнік беларускае мовы й літаратуры Ігнат Зянько прабудзіў у ім цікавасць да паэтычнага слова, даваў чытаць кніжкі й ацэніваў вершы Дудзіцкага, што зъмяшчаліся ў школьнай насьценнай газэце. Першы верш называўся «Съветач», у ім гаварылася пра значэнне навукі, пра імкненне паэта пазнаць навакольны сьвет.

Яшчэ ў сямігодцы Дудзіцкі друкаваў зацемкі й артыкулы з вучнёўскага жыцця, народныя песні, прыказкі, прымаўкі ў розных беларускіх газетах, актыўна працаваў у літаратурным гуртку пры клубе чыгуначнікаў у Менску, якім кіраваў настаўнік Васіленак. Тут праводзіліся тэарэтычныя й практычныя заняткі і выдаваўся на шклографе часопіс «Першыя крокі». Да гурткоўцаў прыходзілі Міхась Зарэцкі, Міхась Чарот, Валеры Маракоў, Тодар Кляшторны. Тут, у клубе чыгуначнікаў, ладзіліся літаратурныя вечарыны, чыталі свае вершы вядомыя пісьменнікі і пачаткоўцы.

Паслья сямігодкі, у 1927 годзе, Дудзіцкі паступіў у Менскі Беларускі Педагагічны Тэхнікум імя Ўсевалада Ігнатоўскага. Тут вучыліся амаль усе беларускія пісьменнікі першых парэвалюцыйных дзесяцігодзьдзяў. Нездарма Белпэдтэхнікум называлі «Беларускім Ліцэем», у ім бурліла й крынічыла творчая праца, панаваў дух беларускага нацыянальнага адраджэння, ішла плённая асьветніцкая дзейнасць. Студэнты мелі добрых настаўнікаў: гісторию выкладаў пэўны час сам Усевалад Ігнатоўскі, беларускую мову -- аўтар

падручнікаў беларускага правапісу і граматыкі, выдатны мовавед Язэп Лёсік, мэтодыку беларускай мовы -- аўтар першага падручніка па мэтадыцы беларускай мовы Якуб Колас. Апрача насьценнай газэты, у Тэхнікуме выдаваўся літаратурны часопіс «Крыніца», які стаўся сапраўднай крыніцай беларускае паэзіі. Часопіс гуртаваў усе маладыя літаратурныя сілы і ўзгадоўваў будучых вядомых беларускіх пісьменьнікаў. На літаратурных вечарынах, якія былі ў Тэхнікуме звычайнай зывай, выступалі старэйшыя паэты, сярод іх -- Янка Купала, Якуб Колас, перад імі чытаў свае першыя вершы Ўладзімер Дудзіцкі.

Пад канец 1920-х гадоў усякае праяўленыне нацыянальнай самасвядомасці бязылітасна каралася і выкаранялася бальшавікамі. У выніку жорсткай барацьбы савецкай улады з нацыяналізмам усе народы СССР страцілі свае самыя лепшыя інтэлектуальныя і творчыя сілы. Шырокая хвала нацыянальнага адраджэння спалохала ўлады Беларусі. Першы ўдар быў нанесены па беларускай інтэлігенцыі, дзеячах беларускай культуры й науки. Ахвярамі рэпрэсій сталі таксама выкладчыкі (Усевалад Ігнатоўскі, Язэп Лёсік і многія іншыя) і студэнты Белпэдтэхнікуму. Разам зь іншымі маладымі беларускімі пісьменьнікамі, сярод якіх былі Сяргей Астрэйка, Лукаш Калюга, Сяргей Русаковіч, Уладзімер Дудзіцкі быў выключаны з Тэхнікуму з «воўчым білетам» як «нацдэм».

Бацькі арыштаванага раней Антона Адамовіча прытулілі Дудзіцкага і яго сяброў. Пра гэты трывожны час, пра гэты гасцінны дом на вуліцы Гарбарнай успамінаў пазнейшы паэт у вершы «На папялішчы руж», прысьвечаным Сяргею Астрэйку, аўтару паэмы «Бэнгалія», якая, па съведчанню Дудзіцкага, у першай рэдакцыі мела назvu «Смарагды кроз».

Зіхціць «Смарагды кроз»
на сцежках долі карнай.
І сум бэнгальскіх рос
над вуліцай Гарбарнай
п'е чару горкіх сълёз
із поўсыці ночы хмарнай...

Тут, у дому Адамовічаў, хлюпцы мелі магчымасць пазнаёміцца з рукапіснымі творамі Ўладзімера Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Адама Бабарэкі, Уладзімера Жылкі і іншых, а таксама з багатай бібліятэкай, у якой былі ўсе забароненныя бальшавікамі беларускія выданні. На іх грунтавалася далейшае сталеныне «выгнанцаў» з Тэхнікуму. Празь лісты, якія даходзілі з высылак і турмаў да маці

А. Адамовіча, паэты яшчэ больш зацясьнялі духоўную лучнасць са сваімі папярэднікамі, яшчэ больш крытычна ставіліся да палітыкі ўлады. У гэтым зацішным кутку, пад чулай і клапатлівай апекай, разгортваў свае творчыя крылы Дудзіцкі. А куток сапраўды быў абвеяны духам паэзіі й літаратурных традыцый...

«Паслья доўгага й паўгалоднага бадзяньня», як пазней узгадваў Дудзіцкі, у 1929 годзе яму ўдалося пры дашамозе Лукаша Калюгі і Уладзімера Хадыкі ўладкавацца на працу -- стылърэдактарам газэты «Савецкая Беларусь» і перакладчыкам у Навукова-Тэхнічным Выдавецтве Беларусі. Адначасова ён вучыўся на літаратурна-лінгвістычным факультэце Вышэйшага Педагагічнага Інстытуту. Здавалася, жыцьцё пачынала наладжвацца. Але... «пласцьмя на мур упала, засталося юнацтва, выштае ў турме...»

Прадчуванье арышту набывала ўсё больш і больш рэальныя абрысы. «Старога, згорбленага вайною пад самаварнаю Тулаю гаспадара мае кватэры арыштавалі; Хведара, суседа маіх бацькоў, і бацьку сябра Пятруся выгналі з хаты й завезьлі ў шматнацыянальны Котлас; маці-ж мая наказала людзьмі, што "забралі з млыну старэйшага брата Рыгора" і што ён -- "як у воду кануў"...» («Успаміны»)

Турмы й высылкі запоўніліся «простымі» людзьмі, такімі, якіх сустрэў Дудзіцкі сярод турэмных асельцаў і партрэты якіх намаляваў, мабыць, у адным зь першых беларускіх раманаў (нажаль, ненадрукаваным і незакончаным) пра савецкія канцэнтрацыйныя лягеры: Мікіта Бурболік -- стары ганчар з-пад Таўкачэвіч, аднавокі дрываsek Сялівон, гарбар Калоша, лекар Юдовін, настаўнік Якуб Церабелец і Цімох Баравец, шацкі рыбалоў Гарбун, садавод Міхал Сырадой з Вільшчыны.

«Жарты-жартамі, а праўда -- чамярыца зь перцам: далёка даўнейшаму да нашага цяперашняга. Даўней (да слова прыйшлося) балацянная Ігуменшчына на пальцах сваіх рыштантаў лічыла, і ўсе брытыя ілбы нешта каля паўгода Кацярынінскім трактам у Сібір пхнуліся, а цяпер і хаты нямашака бяз рыштанта, і дарогі да пядзі ўкараціліся: на месцы людзі ў турэмны сацыялізм паволі ўрастоаць...» («Успаміны»)

Унахи з 22 на 23 лютага 1933 году Дудзіцкі быў арыштаваны НКВД і атрымаў трэх гады канцэнтрацыйнага лягера. Тады-ж быў зьнішчаны і першы яго зборнік -- «Песьні і думы».

«Дарэмна цягнула да сяброў. Мы сустрэліся ў сівых скляпенінях муроў: нас зывёў суровы лёс жыцьця, жыцьця, якое ішло "от Мінска до самых до окраін"...

Дажджлівым вечарам, у жаўтальністую, рудую восень 1934 году, "сацыялістычнае індустрыя" імчала нас у далёкія пусткі Сібіру.

Пад грукат калёс, нібы ў вадказ на іронію лёсу, склаліся ў радкі вершу слова:

Я пазнаў і Эўропу, і Азію,
і Аўстралію вызнаць 'шчэ мусіў...
Пустка сэрца маё ўразіла,
не пазнаў што як сълед Беларусі».

Так менавіта «ў няволі й на выгнаньні», як акрэсыліў гэты пэрыяд свайго жыцьця Дудзіцкі, началі складвацца вершы, у якіх ён спрабаваў асэнсаваць, што адбылося зь ім, завошта так пакараны:

Ня украў, не знявetchу нікога,
толькі тое у думках было,
каб народу закутага скогат
уніць лекамі дум і слоў...

А самае істотнае -- турбавалі думкі, што будзе далей:

Заўтра, пэўна, вятры закалышуць
на чужыне нялюбай мяне.

Якое нязвычайнае паэтычнае прадбачаныне свайго будучага, праз гады, трагічнага лёсу!

Кару Дудзіцкі адбываў у Новасібірску і Марыінску. Пасьля трох гадоў канцэнтрацыйнага лягеру быў сасланы на два гады ў Сярэднюю Азію. Там ён жыў да канца 1937 году ў Ташкенце, адкуль быў вызвалены датэрмінова з прычыны цяжкай хваробы -- малярыі.

Па дарозе на радзіму Дудзіцкага абакралі, згінуў пашпарт. На станцыі ў Менску ён быў зноў арыштаваны. У НКВД яму загадалі на працягу 24 гадзін выехаць у Барысаў або Віцебск. Дудзіцкі выбраў Віцебск. Пэўны час працеваў у газэце «Віцебскі Пралетары», а потым да канца 1940 году выкладаў беларускую мову й літаратуру ў розных навучальных установах Віцебска, але хутка быў звольнены з пасады настаўніка, «як не патрапіўшы забясьпечыць партыйнасць у выкладаныні мовы і літаратуры».

Нарэшце Дудзіцкаму ўдаецца вярнуцца ў Менск. Тут пры дапамозе А. Калубовіча ён знайшоў працу ў часопісе «Савецкая Школа», але праз месяц па загадзе наркома асьветы яго звольнілі

як «ворага народу». Зноў беспрацоўе. Пасьля доўгіх пошукаў Дудзіцкі трапляе на працу ў Вэтэрынарны Тэхнікум у вёсцы Курасоўшчына каля Менску, дзе яго і засыпела вайна.

Пачынаўся новы віток жыцьця -- надзея, пошукаў, выбару...

Уладзімер Дудзіцкі неаднаразова і падрабязна аналізаваў у сваіх артыкулах выкліканы гаспадараннем савецкай улады разбурэнны ў эканоміцы і культуры Беларусі. Цьвяроза ацэнываючы ўрон, нанесены ў мінулым беларускай зямлі як польскім, так і расійскім панаваннем, шкоду палянізатарской палітыкі адных і русыфікатарской другіх, Дудзіцкі, разам з тым, з болем гаварыў пра катастрафічнасць і непапраўнасць таго, што зроблена на Беларусі Саветамі -- уладай «чужынцаў», «катаў», якая «ўціскае скрытна карак у ярмо». «Рэч у тым, што беларуская зямля, якая ў сваёй мінуўшчыне ніколі ня бачыла прасветнае часіны, будучы пад пятою розных прыгняタルнікаў, гэтым разам трапіла ў рукі самых вялікіх прыгнятальнікаў у сьвеце, самых зацятых ворагаў беларускага народу -- бальшавікоў, якія, крычучы пра аднаўленыне разбуранага войнамі краю, а на самай рэчы ністожачы ягоныя векавыя набыткі, упрэглі беларускі народ у ярмо непасільнае працы й празьмерных вызыскаў...» («Бацькі й дзеці»)

Зынішчэнне векавых набыткаў для Дудзіцкага -- гэта закабаленыне селяніна, адлучэныне земляроба-гаспадара ад зямлі, улада «пустадомкаў», руйнаваныне традыцыйных асноў сямейнай і грамадскай маралі, пераемнасці пакаленняў, выхаваныне людзей-манкуртаў -- без каранёў, без гістарычнай памяці, прыніжэныне нацыянальнай гонасці, глумленыне над роднай мовай, выкараненыне нацыянальна-съведамай і ведамай народу інтэлігенцыі, вынішчэнне здабыткаў матэрыяльнай і духоўнай беларускай культуры. («Гістарычнае дата», «Съядамі гадоў»)

Пра зынішчэнне спраўнага селяніна-гаспадара, разбурэныне родных селішчаў неаднаразова гаварыў Дудзіцкі ў сваіх творах. Адчуваючы нямінучай трагедыі, непазбежнасці пагібелі наладжанай вякамі і пакаленнямі гаспадаркі вее са старонак незакончанага раману «Перад бурай». Нямнога знайдзеца мастацкіх твораў, дзе-б з такой сілай, скрупымі выяўленчымі сродкамі быў намаліявы апошні звычайны дзень, на які ўжо насынуўся ценъ катастроfy.

І як спадзяваўся, верыў Дудзіцкі, што знайдуцца, згуртующа маладыя сілы, якія вызваліць Беларусь ад улады чужынцаў!

Сягоныя разгон хай няпоўны яшчэ,
ён заўтра патроіца, потым...
ушчэнт чужаніцы ярмо расьнячэ,
муры, зынітаваныя потам.
І песні нялюбас голас чужы
мінуўшчынай стане заклятай,
адно застануцца нам съведкай крыжы --
ліхая за шчырасьць адплата.

«Па-над кручай»

У «Сыне Зынябыціча» -- своеасаблівай містэрый, уключанай ва «Ўспаміны», пэўным парафразе паэмы С. Астрэйкі «Смарагды кроз», Дудзіцкі адкрыта гаварыў пра адказнасць сучаснікаў, заклікаў ратаваць Радзіму:

«...Прадзед Лукаш узяў мяне за руку й падвёў да вакна:
-- Бойся Бога, праўнук, і не гняві мае крыві, -- глуха сказаў ён, паказваючы на вялікі квяцісты сад. -- Хто дазволіў гэтым людзям глуміцца над съвятymі дарамі? Хіба-ж не абліваецца крывёю сэрца тваё, гледзячы, як валацца над сякерай на грэшную зямлю поўныя жыцця й соку моцныя маладыя дрэвы? Кайся, мой праўнук!»

Свае спадзяваныні на адраджэнне дзяржаўнасці Беларусі Ўладзімер Дудзіцкі звязаў з тымі пераменамі, што прыйшлі на яго зямлю ў 1941 годзе, хаця добра разумеў, што «рана струны душы лашчыць музыкай часу, песніяй дзікаю зброі сталёвой і пад радасць чужую далонямі пляскаць». Але другога выйсьця ён ня бачыў: надзеі на самавызваленіе Беларусі ўжо ня было. Ня было й выбару -- «шлях зусім вузкі». Пазней, звязтаючыся да Нямеччыны, ён жорстка гаварыў пра тых, «хто учора за сыпінай нашаю нашай съмерці каваў нажы», «лашчыў сэрца съмяротным прысакам на ўзвівах свае вясны, каб ня съмелі узыняцца высака залатыя у песніх сны», хто «пакалечыў так зманнай веліччу съвежы полыск людской зары» і «надзеі у грудзях матчыных хто зыняважыў -- на глум атрос?..» Няспраўджаныя надзеі не адзін раз адгукаліся потым у вершах Дудзіцкага горкімі радкамі.

А пакуль што ён кінуўся ў культурна-асветніцкую і выдавецкую дзейнасць, дазволеную на акупаванай тэрыторыі. Быў адным зь першых арганізатораў «Беларускай Газэты», працаваў загадчыкам Аддзелу Культуры і Асветы ў Менску і Менскай акрузе, акруговым школьнім інспектарам у Барысаве, рэдагаваў ваенны часопіс «Беларус на варце». У гэты-ж час закончыў паэму

«Клятва духу», падрыхтаваў да друку новы зборнік паэзіі «Напярэймы жаданьням» і зборнік апавяданьняў. Некаторыя творы тых часоў Ул. Дудзіцкі падпісваў як Мікола Дварэцкі.

Шмат сіл і часу аддаў Дудзіцкі Беларускаму Культурнаму Згуртаванню -- легалізаванай арганізацыі, якая павінна была ўзначаліць справу Вялікага Нацыянальнага Адраджэння. У сваёй культурна-асветніцкай дзеянасьці ваеннага пэрыяду Дудзіцкі кіраваўся наступным пастулятам: «Нацыянальная культура народу ёсьць крыніцай ягонае духове моцы. Гэта той Праметэй агонь, які дало нам само неба. Калі гэтая крыніца высыхае, калі гэты агонь гас্তне, тады параліжуецца разум народу і перастае біцца ягонае сэрца. Згуба свае роднае культуры, замена яе чужой, азначае съмерць народу. Ён ужо тады ня ёсьць раўнапраўным сябрам у вагульной сям'і народаў і робіцца нявольнікам чужое культуры. А за культурны няволіяй, як няўхільны вынік яе, наступае і няволя палітычная. Гісторыя ўсіх народаў съвету павучае нас, што яны за найвышэйшы свой скарб уважалі родную культуру і таму ня толькі рупіліся аб яе захаваньні і развіцці, але і аб пашырэнні між іншых народаў. А з культуры асобных народаў складаецца культура чалавечства. Народ, які ў гэтую агульную скарбніцу нічога свайго ня ўносіць, спатыкае толькі пагарду». («Беларускае Культурнае Згуртаванье»)

Узначальваў Беларускае Культурнае Згуртаванье літаратар Аўген Калубовіч, у склад Цэнтральнага Ўраду Згуртаванья ўвайшлі ведамая паэтка Натальля Арсеньнева, рэжысэр і актор Вечаслаў Сялях, кампазытар Мікола Шчаглоў, паэт Уладзімер Дудзіцкі, этнограф Антон Шукелайць. Рэдактарам узноўленага літаратурна-мастацкага часопісу «Ўзвышша» быў абранны ведамы беларускі публіцыст і пісьменнік, былы «ўзвышэнец» Юрка Віцьбіч. Вакол БКЗ гурталіся дзесяткі беларускіх дзеячаў культуры: пісьменнік Янка Ліманоўскі, кіраўнік народных хораў Аляксандр Ягораў, кампазытар Рыгор Самохін і іншыя. («На тле зруйнованых святынь»)

Дудзіцкі спадзяваўся, што БКЗ зьбярэ ўсіх беларускіх творцаў як старэйшага, так і маладзейшага пакаленія. Узначаліўшы аддзел пропаганды беларускае культуры, ён скіраваў усю свою ўвагу на тое, каб узіміць у памяці і съведамасці нашага народу вялікую культуру мінуўшчыны і вялікія гістарычныя традыцыі. Імёны славных сыноў Крывіччыны-Беларусі, якія стварылі няўміручыя помнікі нацыянальнае культуры -- Францішка Скарэны, Льва

Сапегі, Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча, Ядвігіна Ш.,
Алеся Гаруна, Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Ішкі Гартнага,
-- нязьменна паўтарающа ў яго артыкулах. («За культуру і
асьвету», «Гістарычна дата», «Янка Купала»)

Галоўны клопат Дудзіцкага -- нацыянальная школа, навучанье
дзяцей на роднай мове. Сваё разуменне систэмы народнай адукцыі
ён грунтует на гуманістычных высновах пэдагогаў-рэфарматараў і
нашых вялікіх продкаў -- Францішка Скарэны, Лаўрэнція Зісанія,
Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Мілеція Сматрыцкага, Сымона
Полацкага, -- імкненца ажыццяўіць іх пэдагагічныя ідэі ў
школьнай практицы. Значна пазней у радыёперадачы, прысьвежанай
Яну Амосу Каменскому, Дудзіцкі абагульніў свае ўяўленыні пра
навучанье і выхаванье моладзі ў нацыянальнай школе.
(«Пэдагагічныя ідэі Яна Амоса Каменскага. Да 370-й гадавіны з
дня нараджэння»)

І зноў новы жыцця віток... Перад Уладзімерам Дудзіцкім
паўстае пытанне:

Ісьці ці застацца? Пайду...

Іду.

Супыняюся і...

застаюся.

Што-ж цяпер мне скажы, рабіць,
аставацца ці зь імі разам?..

Заставацца -- небяспечна,
а пайсыці -- бліжэй да згіну.

Съмерць жыўцом хутае плечы,
уціскае ў дамавіну...

Стайленыне Дудзіцкага да неадваротнасці эміграцыі, да
адлучэння ад Бацькаўшчыны -- не ўспамін пра ранейшыя крыўды й
шкадаванье сябе, ня спроба неяк (і ў чым ?!) апраўдацца:
«Гавару ўсім ім: "Не баюся пазіраць у очы Беларусі" ...»

Але што нясе заўтрашні дзень:

Яшчэ адзін паставіў крок ты...

Куды? -- наперад ці назад?

Скрыпяць пад дахам новым кроквы
твайго прытулку, азіят.

Мінецца хмель п'янкі удачы,
бы хваль халодных пругкі бег.

Пачаткам заўтрашняга плачу
здаецца сяньняшні твой съмех...

Пацягнуліся нялёгкія эмігранцкія шляхі -- праз Эўропу, Паўднёвую і Паўночную Амэрыку... Лёс кідаў яго зь Беларусі ў Нямеччыну, Аўстрыю, Гішпанію, Вэнэцуэлю, Злучаныя Штаты Амэрыкі. Мала ведама пра жыцьцё Дудзіцкага на эміграцыі. Вядома, што ён быў кірауніком ініцыятыўнай беларускай нацыянальнай групы ў Вэнэцуэлі, потым -- старшинём Часовае Ўправы Аб'яднання Беларусаў Вэнэцуэлі. Пэўны час працаваў у Беларускай Рэдакцыі Радыя «Вызваленіне». Пісаў вершы, мастацкую прозу, успаміны. Друкаваўся нячаста і нерэгулярна. І -- вельмі сумаваў па Беларусі. Настолькі, што недзе ў 70-х пачехаў на радзіму. І згінуў. А мо -- загінуў?

Ва ўсякім выпадку, для чытачоў на Беларусі ён загінуў у 40-я. Бо савецкія ўлады рашуча, зь вялікім майстэрствам выкрэслівалі зь літаратуры і з памяці тых, хто адмаўляўся супрацоўнічаць зь імі, і ў першую чаргу пісьменнікаў-эмігрантаў. Заслона сапраўды была жалезная.

Наша стагодзьдзе -- стагодзьдзе выгнанынікаў. Колькі таленавітых, выдатных пісьменнікаў, вучоных, артыстаў, мастакоў вымушана было падацца на эміграцыю! Эміграцыя -- заўсёды трагедыя, для пісьменніка -- трагедыя ўдвая. Яго страты самая вялікая, бо ён губляе чытача. Аднак з часам адным удаецца прыняць чужую культуру, увайсьці ў яе, другія знаходзяць свайго чытача ў эміграцыйным асяродзьдзі, але большасць пісьменнікаў і ў думках, і сэрцам застаецца там, на Радзіме.

Аднак ня трэба паглыбляцца ў сугэстыўнасць, каб, вымавіўшы «эміграцыю», адчуць -- «насталыгія». Сум па Бацькаўшчыне -- цэнтральная тэма паэзіі замежжа. Натуральна, яна не выяўляецца -- скрозь і толькі -- у суме, успамінах, асабістым пачуцці страты. Яе голас мяніеца ад шчымліва-журботнага ў лірычных вершах, апісанынях прыроды да зыдзеклівага -- у сатырычных і поўнага ўсьведамлення ўласнай годнасці -- у гістарычных. Насталыгія -- гэта і больш празь немагчымасць вярнуцца, і няпрыніцце ўлады, і самотнасць у съвеце, такім дзіўным і чужым, і -- знайдзеныя ў маленстве суніцы, і парэпаныя ногі вясковай дзяўчыны.

Уладзімер Дудзіцкі пражыў на чужыне чвэрць века. Разам зь іншымі ён прыйшоў усе этапы эмігранцкага быцця. Але пачуцьцё выгнаныніка апанаўала ім значна раней. Пачалося зь дзяцінства -- раныя сіроцтва, раныі арышт, турма і высылка: Марыінск,

Новасібірск, Ташкент... Так рана, што паэту часам здавалася, быццам ён заўсёды ў выгнаньні:

Ня першы раз і не апошні, мусіць,
баліць душа, і рады не дасі.
Сыніцца мне вы, рэкі Беларусі,
і ты, журботная вазёраў сінь...

Так гаварыў паэт у 1933 годзе, і так -- у 1945:

Са мною ты на яву і ў съне,
мой родны край, блізкі і блізка...
Табой жыву. Малюся, як вясьне.
Ты -- песняў-дум найлепшая калыска.
Нідзе, я ведаю, сябры, нідзе
ня знайдуць лепшага у съвеце вочы...

Самотнасьць, маркота для Дудзіцкага -- ня «модная» літаратурная тэма, не даніна літаратурий традыцыі, а звычайны штодзённы духоўны стан чалавека. Ды і як можа быць інакш, калі вакол «каля съценаў... цені -- адзіноты і суму пакутнага звыклага, блізкія госьці». Нездарма так часта бачым на старонках рукапісаў паэта накрэсьленае: «Адзін»...«Адзін»...«Адзін»...

Комплекс выгнаньніка акрэн на дарогах Эўропы, а потым Амэрыкі, што прынялі пад ахову, але не далі супакою. У якіх толькі метафарычных увасабленнях не ўяўляеца У. Дудзіцкаму выгнанец: «Бяздомны сын», «як той колас, вятрамі падбіты», «зерне на таку», «як той колас у полі», «прывід у начы». Ды й як можа быць інакш, калі здаецца, што «у глыбокім моры нейкім ты жывеш адзін». Ці не таму так ня любіць У. Дудзіцкі венер, звыклы персанаж сваёй паэзіі, што той лёгка гоніць «чалавека без каранёў».

Час як катэгорыя для шмат якіх эмігрантаў -- разарваны. Яны ня проста жывуць у двух часавых прамежках -- мінулым і сапраўдным (для большасці паваенных эмігрантаў ня было ўсьведамлення будучага). Мінулае ня сыходзіць у нябыт, а існуе ў сёняшнім, праастае ў ім. Павялічваеца часавая дыстанцыя, і жыццёвы пачатак усё больш абвострана ўяўляеца як адзінае съветлае -- вечнае і прыгожае. Сёняшніе ня ўспрымаеца з-за яго чужасці, а наступнае -- безнадзейнае. Уладзімер Дудзіцкі неаднаразова звяртаеца ў вершах да гэтае тэмы -- разарванасці чалавечага лесу.

Перада мной -- прастор нябес,
чужы, халодны і нялюбы.

Які-ж вар'ят сюды прынёс
мяне на зыдзек людскі, на згубу?

«Перада мной..»

Кірунак заходні -- зусім чужы,
усходні гэтакі-ж. Усе чужыя.
Над першым навальніца ўсё дрыжыць,
на-над другім -- зьвяр'ё начамі вые.

«О родны край»

Мінуў усходнюю чуму --
на съцежках заходняя стала
і сушыць косьці рук і ног.

«Матуля любая...»

Таму ня дзіўна, што часам паэты жывуць нераважна мінулым і
ў вершах ажыўляюць яго. Бо сум па Беларусі -- канкрэтны, як
канкрэтныя для кожнага чалавека выявы Бацькаўшчыны, да якіх ён
прыпадае у думках, быццам да крыніцы чароўнае вады: «туманы
вільгаці балотнай», «рунь мурожная аселіц», «дзіўны россып
песнянью салаўіных», «свяжуткі зары сівітанак», «месяц ліпень і
места Глыбокае». Так успаміналася паэту і Мекка беларусаў --
Вільня:

Ў душы ня стлеес ўцеха, не згарыць --
абудзіцца мацней і сълед пакіне.

З драбніцай кажнаю ўраныні, уначы
маліўся срэбру зорнаму і небу.

І гэта быў душы мае спачын,
спачын душы, пітво і солад хлеба.

І ціш сівое Вільні і вятры,
густыя, кволыя заўжды такія,
усыцешаць прышласць іншае пары
і сълед у сэрцы, у душы пакінуць.

«Вільні»

Дудзіцкі востра адчувае важкасць каранёў, першасных
сямейных і чалавечых сувязяў, якія так балоча парываць. Вершы-
лісты да маці, сястры, звароты да сваякоў -- жывое
дакументальнае сведчаныне трывалай повязі паэта з родным
гняздом, зынітаванаасыці з Бацькаўшчынай. У вершах-лістах найбольш
выразна выяўляеца адна з адметных рыс паэзіі Дудзіцкага -- яе
дывялагічнаасыць, адкрытаасыць, акрэсленаасыць адрасата. Таму так
частыя ў яго звароты да Краю, Жывога Роднага Слова, Нёмана,
Пцічы, Неба, Годнаасыці Чалавечай, Чалавека...

Матывы вышрабаванья, цаны гісторыі, збавенія натуральна аказаліся блізкімі большасці паэтаў паваеннага часу. Разам з тым, прыйшло і асабістасе асэнсаваньне трагічных падзеяў веку. Шалёны вецер сацыяльных зрухаў, вынішчэнне асноў чалавечага існаваньня пакінулі паэтаў сам-насам з рэальнасцямі новага быцця. У творах Дудзіцкага падзел між зямным і касымічным, сапраўдным і ўяўным сціраецца. Сучаснасць нясе на сабе знак катаклізму.

Пачатак паэтычнай творчасці У. Дудзіцкага супаў у часе з рэпрэсіямі Сталіна і нападам Гітлера, што выклікала ў сучаснікаў шматлікія асацыяцыі з Апакаліпсісам. У шэрагу вершаў Дудзіцкага і ў паэме «Зъвер двухногі», адной з найбольш глубокіх паэм у беларускай літаратуры, адлюстравана трагічнае ўспрынія ўсе рэчаіннасці, глубокі душэўны разлом: «Зямлі і неба ня відно было ні съледу, і дзесьці захлынаўся жвірам дзікі рогат... Уваччу сівалі здані гідкія»; «Белы съвет зъмярцвеў і стаўся пусткай нябываючай.. Чую плач, вар'яцкі, дзікі рогат... І пакутная, як пекла, нач»; «Здань Дракона патушила жыцця прамень».

Адчуванье паэтам часу, рэальнасці, мастацкае адлюстраванье іх супадае з карцінамі «Аб'яўлення сьв. Яна»: «І гвёзды нябесныя палі на зямлю, як фіга, трэсеная вялікім ветрам, страсае нясьпелыя фігі свае; і неба ззвілося, бы сувой ззвіваецца; і кожная гары ў абток скрануліся зь месцаў сваіх». (6:13,14) «І чыне вялікія знакі, ажно агонь зводзе зь неба на зямлю перад людзьмі». (13:13) Карціна Апакаліпсісу ўзмацняецца прысутнасцю вятроў -- нябесных духаў, анёлаў чатырох бакоў сьвету, ідэнтычных кошнікам «Аб'яўлення сьв. Яна». Яны апісаны ў кнізе Захары (1:8 і 6:1-7).

Вягры з заходняй стараны
сыпраляіся з наплывам чэрні.
А мы ад ранняня да вячэрні
үсе чиста -- дочки і сыны --
маліліся, каб тыя церні --
вянкі разбойнай сатаны --
рукамі прышлыя напасці
на цемя сатане пакласці.

Так пакрысе начынае выяўляцца вобраз Сатаны, што стаўся абагульненым партрэтам Леніна, Сталіна і Гітлера (радкі зь вершаў, што ніжэй цытуюцца, належаць да розных гадоў -- ад трыццатых да пяцідзесятых). Прыйгадаем паэму «Зъвер двухногі». Яна адносіцца да тэкстаў такога тыпу, дзе, як гэта здараецца ў міфах, «кароль ніколі ня бывае толькі каралём, а пастушка

пастушкай» -- па трапным выслоюі К. Леві-Строса. Асацыятыўнасць і сугэстыўнасць паэмы збліжае яе з эсхаталагічнымі творамі сусветнай літаратуры, што выступаюць у якасці матывуючых падтэкстаў і выяўляюцца ўжо ў назве твора. Яна адсылает нас да Зьвера Апакаліпсісу. Пачынаецца паэма так: «Шмат разоў чалавек аплакаў спадзяванняў сваіх зару». Натуральна, пад «зарой» маецца на ўвазе «начатак». Але, акрамя таго, гэта тышовае парадунанне з Люцыферам -- само імя яго значыць 'ранішняя зорка'. Сваімі каранямі парадунанне ўзыходзіць да Бібліі (цытуеца па выданью: «Свята Біблія. Кнігі Святога Пісьма Старога і Новага Закону». Нью-Ёрк, 1973): «Як зваліўся ты зь неба, дзяньніца, сыну рання, разбіўся вобземлю ты, што кволіў народы». (Ісая 14:12) Ня трэба зьдзіўляцца, што такое азначэнне нададзена Князю Цемры (бо і Хрыстос парадуновоўваецца з зоркай у «Аб'яўленні сьв. Яна»), што менавіта так пачынае паэму Дудзіцкі. Трэба помніць, што Дэман некалі быў сам напаўбогам, блізкім да Яго. Ці не такім ўяўляліся напачатку тыя «маляваныя ідалы», пра каго казаў паэт?! Тоё, што выглядала перамогай веры, на справе сталася гібеллю. Дудзіцкі яскрава ўсьведамляе, чаму-ж так адбылося, у чым віна, за што кара і кажа: «Мы пазналі цану маляванага ідала і чаго абязянкі ягоныя вартыя... Край наш цудоўны расьпялі й павесілі на крыжы аплюваным» («Маем сілу і край свой»), «Грэшнік цяпер кальша шчасьце і наша імя» («Веру я ў сілу сілаў»). Тут прамая аллюзія на Стары Запавет, прытчу пра Залатога Цяльца, дзеля якога народ здраліў сваім багам і быў за што жорстка пакараны.

Аднак вернемся да вобраза Зьвера. Што ў апісаныні Дудзіцкага дае нам падставу ўважаць яго за Люцыфера?

Мо' гэта здань? А можа сон
на вочы скінуў вэлюм шэры?
Чаму-ж ён чорнае крысо
падняў на вузкі лысы чэрап?

Адзін з харектэрных атрыбуатаў Д'ябла -- яго пляшывасць. Гэты знак можа быць усipyнены як адметіна распушнага жыцця й празмернай пажадлівасці: «Гасподзь зробіць пляшывымі цемя дачок Сыёну, і Гасподзь аголе сорам іхні». (Ісая 3:17) З матывам 'пляшывасці' цесна звязана і такая рыса вобліка Д'ябла як бязносасць. Гэта можа быць і вынікам вэнэрычнае хваробы: «Страшэнны чалавек сьвідрое цемру носам крота», «Хавай-жа твар свой, съцеражы...» Гэта яшчэ адзін знак распусты (Першы ліст

съв. Паўла апостала да Карынцян). І як лагічнае развіцьцё вобраза Зьвера-Д'ябла -- апісаныне яго рэакцыі на крыж -- атрыбут хрысьціянства:

І нема стаўшы ля дарогі,
глядзішь зняважліва на тры
святыя сымбалі двухногі...

Як гэта сугучна наступнаму: «І разявіў ён ляну для блявузганьня на Бога, блявузгаць на імя Ягонае, і на вітальню Ягоную, і на жыхарачых на небе» (Аб'яўленыне съв. Яна).

Уладу Зьвера атрымаў вялікую: ушіаеща ў душу «чорным кіщем», «імкнецца.. ўкрасыці душу з грудзей людскіх». І насыля таго зьбірае сваё войска, няволіць людзей:

Як вецер сълед мой заграбе,
магу табе ужо прызнаща:
смалой на кволым тваім лбе
з уzechай выпеку «ІЗ».

Вядома, у «Аб'яўленыне съв. Яна» (ІЗ:16) гаворка ідзе пра іншую лічбу -- 666, але сутнасьць Зьвера ў паэмэ Дудзіцкага і ў Апакаліпсісе аднолькавая -- паляваныне за людскімі душамі, а страта душы вядзе да крушэння чалавечнасьці і перамогі зла.

Успрыняцьце сацыяльных, нацыянальных, чалавечых трагедыяў ХХ стагодзьдзя праз вобразы Апакаліпсіса не залежыць ад рэлігійнасьці паэта. Для Дудзіцкага святая книга Біблія, пастулаты хрысьціянства выступаюць мерай агульначалавечых каштоўнасьцяў. Выкарыстоўваючы матывы Апакаліпсісу, Дудзіцкі працягвае распрацоўваць традыцыйны сусветнай літаратуры ў адлюстраваныні барацьбы добра і зла, святыя і цемры, жыцця і смерці, знаходзячы свае непаўторныя характарыстыкі: «Сыцякаюць крывёю зямныя пласты у лёхах няўмольных усходу», «Зрывающа буры з надломаных скал, каб яркнулі зоры над пусткай», «З расколін чэрвенскага землятрусу выходзілі і захлыналіся нябожчыкі ад дзіва», «І съвет жывых пякельным здаўся варам»...

Съвет паэзіі Дудзіцкага не гарманічны. Гэта съвет моцных перажываньняў, драматычных сутыкненняў, гэта съвет, дзе напору чужых, разбуральных сіл супрацьстаіць мінулае, якое паэт схільны нават ідэалізаваць, і будучыня, у якую паэт верыць, але якая з кожным крокам усё аддаляеца. Побач з трагічным, што ўвабрала і лёс паэта «на пераломе спадаў і няўдач», і яго адчуваныне сябе як «вечнага выгнаныніка», -- замілаванае, паэтычнае, што ішло ад

успамінаў, духоўнай сувязі з роднай зямлёй. Услухаемся ў гэтым душы:

Сухатвары белы сьвет, няблізкі,
навашчыўшы поўсьці жоўтай хіб,
сustrакаў нас жованным агрызкам
невідзі за нашыя грахі.

«Грахі»

Грымяць і грымяць цягнікі
у бліску крывавых усхліпаў.
У спрыце вар'яцкім такім
трывога да шыбаў прыліпла.

«Клятва духу»

Глянем на сьвет вачыма паэта:

Акалелы месяц
спорна косіць
трапяткую
налахлівых зор і кру.

«Шлях зусім вузкі»

Сырадоем сівой начы
умываеца спуджаны ранак.

«Не прадам я ніколі вясны»

Лета выскубла жмук асакі
і ў палёх на спачын прысела.

«Не шкадую яго і ня плачу»

Толькі такой і магла быць паэзія сацыяльных і духоўных разломаў, у якой адлюстравалася адна з самых трагічных старонак «клятага веку», і, зразумела, такая паэзія патрабавала адпаведнай сістэмы вобразных сродкаў. І прыведзеныя вышэй метафары, і парапіданыні, і эпітэты Дудзіцкага перадаюць сьвежае, нечаканае бачаныне і асэнсаваныне сьвету: рэчыўнае зьбліжаеца з духоўным, набывае яго якасці і раскрывае складанасць і супярэчлівасць быцця. Словы з канкрэтным, бытавым значэннем, узмоцненыя, як правіла, нетрадыцыйнымі азначэннямі, у сутыкненіі з абстрактнымі найменнямі ўтвараюць новыя, нязвыклыя кантэкстуальныя значэнні з выразнай экспрэсійнай прыметай -- станоўчай або адмоўнай.

Прыгадаем некалькі эпітэтаў: *крыўей палужданыя зоры, няўцешныя перамогі, скрыўджаны пагост, расьцяты маланкаю час, абвуглелыя далі, глейкі сум, чубатая доля, кужэльная пакоша, неўлагоджаны скрыш панараду, апаленая краса кветак, кашміровая*

засень асельц, *смуглатвары* глыбоцкі вечар, *наваскованыя* сонцам
дарогі, харство *абняслаўленай сіні*.

Слова паэта абнаўляе сваю семантыку ў шматлікіх
параўнаньнях, дзе адбываецца вобразная трансфармацыя аб'екта
параўнання і ўзбагачэнне яго дадатковымі (пераважна
негатыўнымі) эмацыйнальна-экспрэсіўнымі адценнямі, сугучнымі
жыццёваму вонкому аўтара. У Дудзіцкага съвет нязнаны, *як доля*;
зманлівасць былых уzech выгінаеца *халодным вужам*;noch
пакутная, *як пекла*; съцены камяніц, *бы скамянелы жоўты прывід*;
месяц смутны, *як і лёс мой*; рубцуе, *бы вогненны выліў вулькану*,
зьнішчэнне свой поступ на твары стагодзьдзя; *апаленай медзьдзю*
сплываюць з галінаў лісты; лёгкі крыж здаеца *гарою*, маладосьць
упала *сівым тлом над енк вятроў на дзікай высьле*.

Паэзія Дудзіцкага патрабуе ад чытача поўнай самааддачы,
пільнай увагі і ўслухоўвання ў верши, бо вобразны строй іх
складаны й шматслойны, што падкрэсліваеца і складанаасцю
сінтаксічных канструкций. Дудзіцкі часта звязтаеца да інверсіі,
якая дапамагае яму расставіць сэйсавыя акцэнты ў адпаведнаасці з
творчай задумай: *Адзінокія*, блудзяць съцежкамі *спадзяваныні* пад
млосным небам; каб *мае* расьцівілі ўсе найлепшыя *сны*; Навошта
сэрцу, скажы, *раны*, *каханьнем жыць якое хоча*; *Усе*, валок што
край мой і народ, на горб ваш накладу цяжкія *муки*. Гэтай мэце
адпавядае і ўласцівая Дудзіцкаму кальцевая кампазыція вершаў
(«Дваццаць пяты», «І думы, і слова, і сны», «Да зброі, да чыну» і
іншыя).

Паэтычнае майстэрства Дудзіцкага грунтуеца на выдатнай
беларускай мове. Нягледзячы на гады, пражытыя на чужыне, і
дзесяцігодзьдзі творчай працы ў адрыве ад роднай моўнай стыхіі, ён
захаваў жывое беларускае слова. Яго мова ня съёрлася, не
засыцілася, зберагла выразнаасць і мілагучнаасць, граматычную
правільнаасць -- прыгажосць і фарбы матчынай мовы і тую
«літаратурнаасць», якую ён пераняў ад сваіх настаўнікаў: Ігната
Зянько, Язэпа Лёсіка, Усевалада Ігнатоўскага, якую вынес са съцен
«беларускага ліцэя».

Лексіка Дудзіцкага багатая на спрадвечнабеларускія яркія
самабытныя слова, што былі забытыя за гады савецкай улады,
адсунутыя на пэрыфэрыю літаратурнай мовы, лічыліся ўстарэлымі
або дыялектнымі і засталіся па-за ўвагай складальнікаў
нарматыўных слоўнікаў: *асельцы вязніц*, на *абтоку*
съцвярдзеласці голай, *бітніцы літвы*, *войнікі-сыны*, *раса́ валогі*,

вуглянене слава, *прыкунежылі* сэрца краты, пускалі *нашам*,
напаснік ня стукаўся ў дзверы, а жыць *нець* як хочацца, *навотлег*
адшурне чужую *вушчунь*, і ніякае вам *наўды*, усміхаўся рабінавы
пачат, *палыскую* гэтак муць, нач вятрамі ашкуала *сыцігачоў*,
сыцігашалы ablіліся чэрній змроку, *сыцігуе* чалавека вачэй
няласкавых пагляд тупы, *суворая* камяніца, вечару *суценак* руды,
ля брам ліхіх *суцьмежжа*, вузкі *stryb* дугі, і рэчы ўсе *спрытоніць*
напашэве, хвалі *ўлевы* стан зямлі абдалі, сады *ўсупор* сышліся з
постыній азімай, *утаямнічаная* змова і іншыя. Многія з гэтых слоў
сёньня вяртаюцца, мы сустракаем іх на старонках перыядычнага
друку, у сур'ёзных навуковых даследаваньнях, мастацкіх творах.

Жывыя інтанацыі народнай мовы гучаць у паэзіі і прозе
Дудзіцкага. Гэтamu асабліва спрыяе багацьце выкарыстаных ім
беларускіх устойлівых выслоўяў -- традыцыйных, агульнанародных
і больш рэдкіх, вядомых толькі на роднай Меншчыне. Вось некалькі
характэрных для яго прозы радкоў, насычаных фразеалагічнымі
выразамі. Як надзіва дакладна і вобразна паказаны постаці
вясковых жанчын: «... у Тэклі... і адна часіна *на глум не пайшла*,
не змарнавалася бяз працы. Яна ня ведала пакуль такога выпадку ў
свайм жыцьці, а асабліва ад того часу, калі пабралася з
Палікам, каб *разымінуща* калі, як кажуць, *улегцы з днём*,
насалоды ягонае не адчуўши. *Ніхто*, бывала, *першым расы не*
абаб'е за ёю. Што не, то не. За траіх вырабіць. Гэта ня Прузына
Нюхаўка -- *бібікаў біць* ня будзе, бяз хлеба седзячы». («Перад
бурай») Усе гэтыя прыказкі, прымаўкі, ідышёмы натуральна
уваходзяць у слоўную тканіну твораў Дудзіцкага і арганічна
зывіваюцца з мовай аўтара і яго персанажаў. Чытачу патрэбны
пэўныя намаганыні, каб убачыць і выдзеліць народны выраз,
адрозніць ад аўтарскага. Прывына ў вельмі густой вобразнасці
мовы Дудзіцкага. Паспрабуйце аддзяліць народнае ад аўтарскага
хоць-бы ў такім урыўку: «У турме -- ня тое: пайкаю суткі
біркаваліся. Дзень руханінаю к вечару падпіхаўся, а нач сном
найбольш укарачалася, каб учарашнімі наедзінамі жывот да
заўтрашняга сколанага й, пэўне-ж, недаважанага прыносу як-
небудзь час той пераскрыгаў. Калі-ж сну й ня было на сяго-таго,
дык вочы ўсяроўна заплюшчанымі ўсю нач трымаліся, каб уставашь
ня было ніякае патрэбы. Гэтак, маўляў, і ў двух зайцоў адразу
цэлілася й сіла ашчаджалася: нешта сынілася, нешта, калі ня
думалася, дык хоць вярзлося й пад ложачкай меней смактала...»
(«Успаміны»)

Такое тонкае адчуванье Дудзіцкім жывога вобразнага слова, уменыне зыліць традыцыйнае са сваім, у лаканічным выразе перадаць глыбокую думку прывяло лагічна да таго, што многія выразы паэта ўспрымаюцца як афарызы. І можна думаць, што зь цягам часу некаторыя зь іх стануць крылатымі: «Ці варта караць за нямудрае, Ойча мой? Не карай за нямудрае, Ойча мой!», «Вёрстаў кіямі ня зылічыш», «Ні пры якім надвор’і спакою не знаходзіць штодзённы клопат», «Пачаткам заўтрашняга плачу здаецца сяньняшні твой съмех», «Шчасьця -- ні на частку, а гора -- на пяцігодкі» і іншыя.

Дудзіцкі вельмі патрабавальна падыходзіў да выбару слова. Пра гэта съведцаць і старонкі яго рукапісаў. Учытаючыся ў не заўсёды разборлівия радкі, слова, строфы, разьбіраючы шматлікія накіды і варыянты, параўноўваючы тое, што было накрэслена рукою аўтара на крохкіх пажоўкльых лістках, з машинальнымі старонкамі й публікацыямі, бачна, як адказна ставіўся паэт да слова, шукаў і знаходзіў яго, бачна, як тварыўся і ўдасканальваўся твор.

Вось так, да прыкладу, удакладняў і канкрэтызаваў паэт вобразны строй верша «Балючым накіпам свае крыві», дзе ён перадае трагічную супярэчлівасць свайго ўспрыніцця прыходу вясны. Параўнаем некалькі радкоў першага й канчатковага варыянтаў тэксту:

<i>у неведзь вечную сівых вазёр;</i>	<i>у глыб бяздонную сівых вазёр;</i>
<i>а зь ветрам восені спадзе рызык;</i>	<i>увесну восені спадзе рызык;</i>
<i>скажу: жыццё нас не зраклюся;</i>	<i>скажу: цяпло нас не зраклюся;</i>
<i>жыццё, жыві!</i>	<i>весна, жыві!</i>

Дудзіцкі зноў і зноў вяртаўся да напісанага, як-бы ўзважваў слова, услухоўваўся ў яго, рабіў шматлікія лексічныя замены нават пасля публікацыі твора. Пакажам гэта на прыкладзе з паэмы «Зъвер двухногі»:

1. *Зьмярканье дня прыблудны шум
крывей азначыў на бяросьце.*
2. *Зьмярканье дня трывожны шум
крывей азначыў на бяросьце.*
3. *Прыблудных хвалі няясны шум
крывей азначыў на пагосьце.*

Канчатковы варыянт:

*Жалобу дня прыблудны шум
кляймом азначыў на пагосьце.*

Такая скрупулёзная праца ўласыціва Дудзіцкаму на ўсім працягу творчага жыцьця і сьведчыць пра яго выдатнае валоданьне словам, пра яго паэтычнае майстэрства.

Не патрабуе новых доказаў выснова, што дзесяцігодзьдзі савецкай улады для беларускай мовы -- гады малога набытку й вялікіх страт. Настойлівае імкненне ўлад уніфікаваць нацыянальныя мовы на тэрыторыі былога СССР, падпрадкаваць рускай, прывяло да зъбяднення і парушэння вышрацаванай вякамі беларускай моўнай сістэмы, да зынішчэння найбольш выразных лексічных і граматычных асаблівасцей беларускай літаратурнай мовы. Працэс гвалтоўнай нівеліроўкі, распечаты ў канцы 20-х гадоў, працягваўся да самых апошніх дзён існаванья БССР.

Пісьменынікі замежжа воляй лёсу атрымалі шчаслівую (у сваім няшчасці) магчымасць пацвердзіць стойкасць і жыцьцяздольнасць беларускай мовы. У чужаземным асяродзьдзі, маючи параднальна вузкае кола чытачоў і парваныя сувязі з народнай мовай -- бясцэннай жывільнай крыніцай мовы літаратурнай, -- яны змаглі захаваць роднае слова ва ўсім яго багацьці і прыгажосці.

Мова твораў Уладзімера Дудзіцкага і іншых беларускіх пісьменнікаў-эмігрантаў павінна разглядацца як зъберажоны скарб самабытнасці беларускай мовы і адна з цаглінак у справе нацыянальнага Адраджэння.

Да беларускага чытача вярнуўся выдатны пісьменнік. З чужыны. З выгнанья. На сваю Бацькаўшчыну.

І няхай ніколі не паўторыцца мінулае, няхай ніколі ня будуть выгнанынікамі сыны Беларусі.

Лявон Юрэвіч

Коратка аб сабе

Нарадзіўся я 8 студзеня 1911 г. (27 сінэжня 1910 г. ст. ст.) у сялянскай сям'і ў вёсцы Дудзічы б. Ігуменскага, цяпер Рудзенскага, павету, на Меншчыне. Сярэднюю школу скончыў у сваёй вёсцы, а потым, пасьля двухгадовага перапынку, пераехаў у горад Менск і вучыўся ў 22-ой сямігодцы. Скончыўши яе, паступіў на двухгадовыя настаўніцкія курсы, а пазней быў пераведзены ў Менскі Педагагічны Тэхнікум імя Ўсевалада Ігнатоўскага. Скончыць не давялося: разам са сваімі сябрамі малодшых і старэйшых курсаў быў выключаны, атрымаўши небясьпечную для далейшага шляху ў тым часе мянушку «нацдэм».

Пасьля доўгага і паўгалоднага бадзяньня пры дапамозе беларускага пісьменніка Лукаша Калюгі, паэты Ўладзімера Хадыкі і іншых стаў на працу за стыльрэдактара газэты «Савецкая Беларусь». Пазней працаваў стыльрэдактарам у Навукова-Тэхнічным Выдавецтве Беларусі. Адначасова вучыўся на падрыхтоўчых курсах (пры Беларускім Універсітэце) для паступлення ў вышэйшыя навучальныя установы. Скончыў датэрмінова і быў пераведзены на літаратурна-лінгвістычны факультэт Вышэйшага Педагагічнага Інстытуту. Але ня скончыў... Зноў выключылі, як таго самага «нацдэма»...

23-га лютага 1933 г. быў арыштаваны й пасаджаны ў Менскую турму, потым -- у «амэрыканку» НКВД. Гэта быў так званы другі зачынены працэс «нацыянал-дэмагратызму». Пад гэтай шыльдай ува ўсёй Беларусі было арыштавана тады больш трохсот чалавек. Сярод іх было шмат беларускіх паэтаў, пісьменнікаў і літаратаў: Зьмітро Астапенка, Лукаш Калюга, Сяргей Астрэйка, Мікола Нікановіч, Уладзімер Сядура, Сяргей Русаковіч і шмат іншых.

Пасьля 3-х месяцаў донытаў, паводле пастановы калегіі НКВД СССР, быў высланы тэрмінам на тры гады ў канцэнтрацыйныя лягеры Сібіру. Кару адбываў у Новасібірску, а пазней у г. Марыінску.

Па адбыцці кары ў канцлягеры скіравалі ў Сярэднюю Азію, у г. Ташкент. Прытулкам былі сады й узбекская чайхана. Часова

працаваў у якасці літаратурнага работніка ў газэце «Фізкультурнік Узбекістана». Данамагла малярыя: захварэў і дамогся праз год звяроту на Бацькаўшчыну.

Ведамыя мае каты зь Менскага НКВД загадалі асесыці ў г. Віцебску. У гэты час экстэрнам здаў экзамены за ВПІ і атрымаў годнасць выкладчыка беларускай мовы й літаратуры ў сярэдніх школах. Напачатку працаваў стылістым у рэдакцыі газэты «Віцебскі пралетары», а далей выкладаў беларускую мову й літаратуру ў сярэдніх школах, Мэдычным рабфаку і Педагагічным інстытуце.

У 1939 г. па загаду Віцебскага абкому партыі быў адхілены ад настаўніцкай дзейнасці за тое, што не патрапіў забясьпечыць партыйнасць пры выкладанні беларускай мовы й літаратуры. Пад пагрозай арышту вымушаны быў пакінуць горад. Паўгода мусіў хавацца ў розных мясьцінах Беларусі й Расіі.

У 1940-41 годзе працаваў выкладчыкам беларускай мовы й літаратуры ў Курасоўшчынскім Вэтэрынарным Тэхнікуме калі Менску.

Цікавасць да мастацкае літаратуры прачнулася яшчэ ў народнай школе. Глыбокую любасць да літаратуры выхаваў выкладчык беларускай мовы й літаратуры ў сямігодцы паважаны сп. Ігнат Зянько.

Першыя вучнёўскія пробы няра адношу да дванаццацігадовага веку, аднак, у меру шмат якіх прычынаў, друкавацца пачаў даволі позна -- у 1937 годзе. Гэты час і ўважаю за пачатак свае сталае паэтычнае працы.

Уладзімер Дудзіцкі

ВЕРШЫ

ПАЭМЫ

Стынуць хвалі і цяжэюць быццам,
на-над імі --
ў полымі пажару --
гнецца моўчкі,
прагнучы напіцца,
стан калін чырванатварых.

1929

Дарэмна прамяняў я сон начы
на пошуку нязнанай, сьвежай тэмы:
знаёмая прыйшла --
«Маўчы, маўчы!..»
І верш такі: кароткі ён і немы.

1930

I мала слоў...

I мала слоў, каб выказаць настрой:
мая туга -- бяз kraю і бязь меры.
А кажуць мне: «Душу вазьмі, настрой
і песніяй бі ў няходжаныя дзверы»...

А дзе-ж яны, такія дзверы, дзе,
скажэце мне, дасыціныя дарадцы?
Нялёгка, знаю, сэрцу без надзея
чырвоным цвветам маку загарацца,

а песні-вольніцы зывінець у съне,
адольваць сум души, галодны лімант...
Як мор, упарта, моўкі на вясыне
паўзуць здалъля густыя часу плямы.

I мала слоў, каб выказаць настрой:
і шлях съятла, і праўды съвет зачынен.
Ня плацяць ані гроні за пастой,
а йсьці наперад сяньня -- немагчыма.

Съляпянка, травень 1931

А я -- наадварот...

Вы кажаце, што не?..

А я -- наадварот:

і вас люблю, і вашыя парады...
Як любіць вас і край мой, і народ,
якому не дасыцё ніяк вы рады...

Гаворыще -- мана?

Зірнеце на мяне:

які упэўнены юнак і шчыры!
Хіба-ж такога хто калі сагне,
і змоўкне дзе души такая ліра?

Ды дзе вы бачылі?

Ніколі і нідзе...

Ад тапара прыйшоў -- хлапец вясковы.
У дзень, як край, здалося, маладзеў,
мой дух юнацкі сонцам быў раскован.

І ліра -- вольніца:
зывініць яна; крані --
гудзе, бы звон, съцірае зрады съцені.
І слухаюць яе сівыя камяні
і людзі, ранячы жарствой калені...

На верыце пакуль?
І съмеящеся 'шчэ!?
О, съмешныя і дзіўныя няверцы...
І вас яна, я ведаю, пячэ
і вашае крыху кранае сэрца.

Няпраўда, скажаце,
найноўшыя майстры?
Ага, вы -- людзі адмысловай маркі...
І нож, відаць, прабуеце гаstryць,
каб шнур жыщца майго расьцяла Парка?

Нялюба вам, ці што?

Мо' праўдаю мару?
І сам нялёгкую нясу я вязку..
Яна у петлях спрытных ваших рук
прымусіць дзесьці кайданамі ляскаць.

Усьцешаны цяпер?
Вы -- прагненце крыві,
ад карала прастуеце да туза...
А лёс наважыў, бачу я, скрывіць
ваш хісткі, коўзкі шлях на Сіракузы...

Вы кажаце, што не?
А я -- наадварот:
і крыльле вам, багі зямлі, у руکі...
Усе, валок што край мой і народ,
на горб ваш пакладу цяжкія муکі.

Менск, чырвень 1931

І так яно ад веку і да веку,
спакон вякоў да нашых дзён скупых:
стракае і съцігуе чалавека
вачэй няласкавых пагляд тупы.

А дні імчаць на скрут цьвет думак съпелых,
нікім ня звабленых дасюль, -- на змор.
Чужынец -- кат мой анямелы --
ўціскае скрытна карак у ярмо.

Ўжо так яно ад веку і да веку,
не абысьці, не абмінуць і мне...
Спачну, як моцна, шчыльна, векам
прычыняць вочы у труне.

1932

Я пазнаў і Эўропу, і Азію...
І Аўстралію вызнаць 'шчэ мусіў;
думка сэрца маё уразіла:
не пазнаў што як сълед Беларусі...

1932

ПЕСЬНІ НЯВОЛІ

Горкія ўспаміны

Цяжка ўспамінаеща зіма 1933 году... Ноц 26-га лютага абарвала крылатае юнацтва, скавала думкі, руکі. НКВД... Кожнае часіны ўсё новыя й новыя, гэта -- мае сябры: студэнты, журнالістыя, пісьменнікі -- беларусы.

Калі мінула халодная абыякавасыць, паўстала пытаньне: за што?! Далей думкі ня ішлі: яны прыціскаліся нейчым плачам і крыкам аб ратунку. Чорна-зямлістыя, акамяnelія твары зняволеных, здавалася, гаварылі: «Не хвалюйся, пашкадуй здароўя, безь цябе яго выматаюць... чалавек жывучы...».

Ішлі тыдні, за імі -- месяцы. Твары гаварылі праўду: катнія руکі былі няўмольнымі, голад прыкоўваў да каменнае падлогі. У сэрцы катаў, як у тыя прадонні, губляліся людскія сылёзы й пакуты. Чаму? -- зноў пытаньне. «Помста за давер і шчырасыць», -- адказаў сябра, паэта-юнак.

Далей -- цяжкі, далёкі шлях... Сібір. Канцэнтрацыйны лягер. Вузел гора пачаў заціскацца мацней і мацней. Зноў ішлі месяцы, за імі -- гады, доўгія, чорныя... Чалавек жывучы...

Перажыўшы і перацярпейшы нялюдскую пакуту на чужыне, хочаща ад шчырае душы гаварыць сваім людзям праўду пра ліхія бальшавіцкія часы, што згубілі мільёнам самае драгое -- маладосьць і жыццё.

Вершы, што друкуюцца ніжэй, напісаныя ў 1934-35 гадах у горадзе Марыінску. Яны -- вынік перажытага.

1. Крокі і вёрсты

Сотні вёрстаў прайшоў,
а на месцы стаю,
падлічаю і крокі, і вёрсты...
Клічу з даляў чубатую долю сваю --
далі шлюць плач радзімы і лёскат.

О, навошта!..
Нялюбы мне голас такі:
сам я маю ці мала такога...
Няма долі --
прышлеце мне песьняў ракіт
і зямлі пах у съены вастрагу!

Мілы сэрцу майму балацяны павеў,
шум палёў,
песьні ветру,
туманы --
ўсё,
чым цешыўся, жыў
і цяпер чым жыве
край мой родны, ў няволю забраны.

Песьняў, долі -- няма.
Гора бачу, бяду,
нібы жыў у няволі і рос так.
Съцеражэ цішыня.
І я далей вяду
тыя самыя крокі і вёрсты.

2.На парозе турмы

Ня украў, не знявчыў нікога,
толькі тое у думках было,
каб народу закутага скогат
уняць лекамі дум і слоў.

Ня уняў, ня суняў і ня съцішыў...
Скогат іншага сэрца кране.
Заўтра, пэўна, вятры закалышуць
на чужыне нялюбай мяне.

3. А ратунку ня было й няма

Колер неба хмары ўслалі густа.
Цемень цісьне долу.
Цішыня.
Белы сьвет зъмярцвеў
і стаўся пусткай
нябываляй...
Рук ня ў стане ўзыняць.

Чую плач, вар'яцкі, дзікі рогат,
а ратунку ня было й няма.
За плячмі --
этапная дарога,
прад вачмі --
ня першая турма...

І бязылістая, сівая восень,
і пакутная, як некла, нач...
Мне ў часіну гэтую здалося:
назычаюць зраду праз вакно...

Скамянела, сыцішылася сэрца.
Кронлі сълёз...
Разгойданая муць...
Няўжо тут цярпеняня боль парвецца?
Няўжо тут я съмерць сваю прыйму?

4. Пакуль песня яшчэ ня съпета

Ня пытайся, мой любы дружа,
як жывеца у краі гэтым...
Спадзяюся як-небудзь здужаць
у няволі 'шчэ гэтае лета.

Смутак кволай души,
часіну,
што звязала мне крыльле-рукі,
не заломіш на пень асіны,
хоць згінайся ад болю крукам.

Цела ные маё ад болю,
і ўжо месяц яно каторы;
а штодня ўсё мацней і болей
заціскаецца вузел гора.

Па-над пусткай паўночны венцер
ня съціхае --
шалее люта;
і здаецца:
на цэлым съвеце
съмех і радасць змагла пакута.

Кожнай ночы ў снох бачу лета,
чую шумы палёў аўсяных.
Імі гора й туга апеты,
імі-ж сэрца жыве і сяньня.

Ня пытайся, мой любы дружа,
як жывеца у краі гэтым.
Буду несьці у сэрцы мужнасьць,
пакуль песня яшчэ ня съпета.

ЖЫВОЕ ПРАЎДЗІВАЕ СЛОВА

Скупныя заўвагі

Масква сънявала, што яна ня ведае іншае краіны, апроч Савецкага Саюзу, дзе-б так вольна дыхаў чалавек, а на справе -- абрабаваным і выгнаным з Бацькаўшчыны людзям голад займаў духі ў канцэнтрацыйных лягерах. «Жыць стала лепш, жыць стала весялей», -- сънявала Масква, а народ гаварыў: «Жыць ня хочам так далей мы!» Усе бачылі, што кожнага дня вузел гора завязваўся мацней і мацней, што радасць і съмех захлынуліся сълязамі і крывёю. Краіна «сацыялізму» ў разуменіні народу была нічым іншым, як канцэнтрацыйным лягерам, а будаўнікі «сацыялізму» -- белымі нэграмі бальшавізму.

І калі боль цярплівасці начынаў разрываць грудзі, лопала пакута маўчанья й з души вырываліся жывыя праўдзівыя слова. «Што-ж маўчыш, скажы, годнасьць мая чалавечая, калі вечер усходні шалее над пушчамі!?

Дык ці не найвялікшая слава лёсу, што падняў утаптаную ў гразь нашую годнасьць, спаняліўшы назаўсёды чорныя дні былога? Перажыўшы ў перацярпеніі гэтае былое, я з поўнай сьведамасцяй пушчаю ў свет «Жывое праўдзівае слова». Усе вершы гэтага цыклу напісаныя мною на выгнаныні ў канцэнтрацыйным лягеры Сібіру ў 1934 годзе. Няхай яны пакуль што будуць хоць невялікім помнікам апляванае, расьпятае бальшавікамі Бацькаўшчыны-Беларусі і загубленае маладосці мільёнаў лепшых беларусаў.

1. Жывое праўдзівае слова

Песыціў доўга цябе, шанаваў і съцярог,
жывіў сумам і песьняй лясною
у часіны крутыя ля чорных дарог,
о, жывое праўдзівае слова!

Прачынайся, малю я, расыці і жыві,
ня згінайся на ворыве новым,
ні на друзе рудым, ні на съцежках крыві,
о, жывое праўдзівае слова!

Кажным гукам зьвіні над прасторамі ніў,
мчыся ў край мой на хвалях вясновых,
сэрцы братнія стрэламі крыўды пратні,
о, жывое праўдзівае слова!

Пабудзі, падымі і да зораў вядзі
супраць плыні праз пушчы, дубровы.
Волі цемра начы не здалее радзіць,
о, жывое праўдзівае слова!

Песыціў доўга цябе, шанаваў і съцярог,
жывіў сумам і песьняй лясною
у часіны крутыя ля чорных дарог,
о, жывое праўдзівае слова!

2. Навальніца

На съцежках крыжавых сустрэлі навальніцу
пасыля гарачыні...

Няўмольная такая,
ішла яна насустрach ветру.

Прыхіліца
хацелася да дрэва першага.

Над краем
маланка кроіла, сыціала хмары,
сівыя й чорныя...

Грымелі, чуў я, далі,
і далей --

нечакана,
быщам варам,
хвалі ўлевай стан зямлі абдалі.

Зямлі і неба ня відно было ні съледу,
і дзесьцыі захлынаўся жвірам дзікі рогат...
О Божа любы мой!

Каб ведаць гэта ведаў,
ня выйшаў-бы у гэткую нялёгкую дарогу...

І шлях гразкім стаў непрыкметна пад нагамі,
гразкім і коўзкім --

прост' ні ўзад, ні ўперад...
Ўваччу бел-жоўтымі і чорнымі кругамі
снавалі здані гідкія...

Зірнуў -- паглядам зъмерыў
і крыкнуў нехаця, неспадзявана:
-- Досьць!

Годзе!
Стаю й дрыжу.

А зблізку голас дзікі:
-- Маланка цемру расьсяячэ й народзіць
пудоўны дзень,

дзівосны дзень,
вялікі...

І навальніца йшла,
йшла зъ пярунамі ў далі,
вятры зьбіваліся, здалося, з трону.

-- Хто спыніць іх?

О, хто?
Хто цемру разгайдае
і спыніць буру веснью?
Адчуй мой, Неба, клопат!..

KAMUNIKAT.org

3. Маєм сілу і край свой

Праўду кажуць: «Жывем...»
Жыць ня хочам так далей мы.
Хіба-ж лёгка
да съмерці
быць ліху падлеглымі?
Маєм сілу
і Край свой
з блакітнымі далямі,
дык ці варта,
скажэце,
быць белымі нэграмі?
Не...
Зямля -- у ярме,
самі -- скуты і змораны.
У вязыніцах --
з маленства.
Ні слова ні права нам.
Ўсюды,
вокам ні кінь дзе, --
на съцежках,
на ворыве
пазяхаюць
у сутаргах
раны крыававыя...
Гэта-ж цела братоў
і сясьцёр
пакалечана
на шляхох крыжавых
нечуванаю вушчуняй...
Што-ж маўчиш,
скажы,
годнасьць мая чалавечая,
калі вецер
зынішчальны
шалее над пушчамі?
Хіба-ж рук мы ня маєм,
вачэй сваіх,

розуму?
Ці мо' сонца
на небе
ніколі ня бачылі?
О, пара ўжо разьбіць
сілу
сілаю
грознаю,
няхай кат-далакоп
сълёзы нашы адплача нам.
Права жыць і тварыць
нам гісторыя выдала.
І цяпер,
як ніколі, --
змаганьне упартасе.
Мы пазналі цану
маляванага ідала
і чаго
абяцянкі ягоныя вартыя.
Нельга далей скарацца,
ўпівацца прынесеным
і клясьціся
да стомы
чужому у шчырасьці.
Гляньце:
Край наш цудоўны расыялі
й павесілі
на крыжы апляваным...
Як зъдзек такі вынесьці?
Чую голас братоў:
«Жыць ня хочам так далей мы.
Хіба-ж лёгка
да съмерці
быць ліху надлеглымі?
Маэм сілу
і Край свой
з блакітнымі далямі,
дык ці варта,
скажэце,
быць белымі нэграмі?»

4. На парозе пары

Не багацыце і слава, а гонар душы
і цяпер, як калісьці, вядзе.
Чым-жа, дайце параду, ільга ўзварушыць
сэрцы чэрстыя прагных людзей?

Я сягоныя стаю, як і шмат хто із нас,
на парозе пары і скуной і калючай...
Ужо восень прыйшла, а гавораць -- вясна...
Каму люба даймаць мяне словам балочым?

Няўжо посьніца духу мілей шчырых слоў
і мінуўшчына краю ня тчэ успамінаў?
Няўжо так, як сягоныя, раней ня было
ні уцехі, ні съмеху, шчаслівай часіны?

«Эх, дзівак-чалавек, --
гавару сам сабе, --
хіба сумам ты камень падточыш?
Хочаш жыць -- памаўчи,
бо няцяжка згібець,
калі юда-прадаўца рагоча...»

Стрэлы чорныя цела зямлі працялі,
распаўзаюцца,
глянь і паслухай.
Зноў пытаюся шчыра:
«Скажэце, калі
бачыў край такі гнеў завірухі?»

Не, ня бачыў і чуць 'шчэ ня чуў
неўлагоджанай, дзіўнае рэчы...
Можа праўда, мо' не --
лепиш вазьму памаўчу:
словам раны душы не залечыш

і ня выпечаш крапляй гарачай крыві
ані краплі спагады, ні ласкі...

Не...

Ня буду ніколі душою крывіць
і ад хмелю чужога далонямі пляскаць!

Няхай той, чыё сэрца, як мур камяніц,
увіхаецица хітрай лісіцай;
гэты здольны заблытаць шляхі і скрывіць
і съязьмі, калі трэба, па вуши абліцца.

Хай...

Ня слава й багацыце, а гонар души,
як і ўчора, сягоныня мяне павядзе.
Чым-жа толькі, скажэце, ільга ўзварушыць
сэрцы чэрстыяя прагных людзей?

5. Па-над кручай

Стаю па-над кручай. Сівыя гарбы,
нязломнае сілы грамады,
грукочуць і крышаць скал чорных ілбы --
астоі чужацкага ладу...

Сягоныя разгон хай няпоўны яшчэ,
ён заўтра патроіца, потым...
ушчэнт чужаніцы ярмо расьпячэ,
муры, зынітаваныя потам.

І песні нялюбас голас чужы
мінуўшчынай стане заклятай,
адно застануцца нам съведкай крыжы --
ліхая за шчырасыць адилата.

Іх ладзілі ў шале найміты-майстры,
выносячы съвету на сорам.
Пад съцягам варожым чужыя вятры
падменываюць радасыцю гора.

Съцякаюць крывёю зямныя пласты
у лёхах няўмольных усходу,
і сэрца съцінае няўмольная стынь
братом майго любага роду.

Зрывающа буры з надломаных скал,
каб яркнулі зоры над пусткай,
каб сълед недаверка навек спаласкаць
рукамі сыноў беларускіх.

Зірнеце пад кручы: сівыя гарбы,
магутнае сілы грамады,
няшчадна зынішчаюць скляпеніняў ілбы --
астоі чужацкага ладу...

Жыву і ня жыву

Чым акрыло і ўсьцешу чым душу?
Якою песьняй абнадзею думы?
З маленства на гарбе сваім нашу
пакунак немалы людскога глуму.

’Шчэ на раду урок мне век Гармей,
каб не скрануў мой дух жывога духу.
Усё,
чым жыў,
і край што меў на ўме,
расьпяла на слупох распусты скруха.

Вось так жыву і ня жыву...
Пяю,
пяю ня новую --
старую песьню:
«Аддайце радасць звонкую маю,
што моліца ля родных весніц.

Пабачыць хочацца --
ды як яшчэ --
у цьвене золата сваю уцеху,
а потым --
вяне хай пагляд вачэй
прад зыдзеклівым, хіжацкім съмехам».

Менск, люты 1933

Каб хоць раз усміхнулася шчасьце

Каб ня рукі, а крылы магутныя меў,
узмахнуў-бы я крыламі... Вышай,
у надзем'е крутое, як сэрца на ўме,
дзе блакіт неба зорамі вышыт,
узъляцеў-бы і гора тугое зямлі
у бяздоные, раскрытае насыцеж,
паміж хмараў набраклых у песьнях разыліў,
каб хоць раз усміхнулася шчасьце;
каб у грудзі -- да сэрца -- з павевам вясны
уліліся гарачыя радасьці хвалі,
каб мае расыцьвілі ўсе найлепшыя сны,
што, прысыніўшися, съпяць, як і спалі...
Ды ня крылы, а цела нямыя кускі --
рукі -- цяжка узыняць і пакратаць,
і ня цветам, а пылам зялезнай лускі
асышаюць душу Марыінскія краты...

Турма ў горадзе Марыінску
(Сібір)

Ня першы раз і не апошні, мусіць,
баліць душа, і рады не дасі.
Сыніцца мне вы, рэкі Беларусі,
і ты, журботная вазёраў сінь.

Туманы вільгаці балотнай, дзе вы?
І рунь мурожная аселіц дзе?
Сатлеў пад стрэхамі ўчарашиі невад,
і човен гойдаецца на вадзе...

А з хаты прышлыя укралі восьці.
Да сълёз расчулены з такой бяды,
мой кот, прывучаны да рыбы, посьціць
і часта нюхае мае съляды.

Зьбівае першыя да сонца росы,
йдучы да рыбнага калісі карча...
Яму, дачуўся я, сягоныя млюсна,
і ён чамусыці перастаў мурчаць.

Ля вербаў моліцца мая уцеха
і плача, стомленая, ля ракі.
Няўжо бязвусае юнацтва съмеху
ня ўсьпеніць вёсламі і хвалі пругкіх?

Хіба ўнадзе яно у хвалі віру,
і захлынецца непаўторны цвёт?..
Сыціскае грудзі мне бязбожны вырак,
і мой хістаецца, бы цень, шкілет.

Ня першы раз і не апошні, мусіць,
баліць душа, і рады не дасі.
Сыніцца мне вы, рэкі Беларусі,
і ты, журботная вазёраў сінь.

1933

Ні маністаў, ні зораў

1

Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы,
а гадзіна-другая начы -- ані шуму, ні шэлесту
лісьця...

Толькі месяц, свавольнік, каб сіні нябеснай
напіща,
із-за хмаркі, вандроўніцы съвету, імкнуўся
употайкі выйсьці.

Я адзін ля вакна. Каля съценаў зыбууліся щені --
адзіноты і суму пакутнага звыклыя, блізкія
госьці, --
расплыліся і зыніклі у пругкім зялёным мігцені,
і ў нямой цішыні нятрывалыя иежчыя хруснулі
косыці...

2

Я-ж адзін ля вакна... Скамянелі у позяху
сківіщ --
сутарэння -- набраклыя жаху съмяротнага
чорныя мяzi...

«Да сустрэчы... Бывай... На зынішчальныя
души людскія...
І ніколі й нідзе голас нашай крыві не памрэ
й не завязыне».

Я-ж адзін... Каля крат патанулі у мляўкасыці
стомы
натрывалыя думак пякучых пярэстыя тонкія
ніці...

І грымелі, як звон, у мурох слова дзіўныя:
«Хто мы?»...
Ды маўчалі муры, быццам гром той у сэрца іх
стрэламі выцяў.

3

...Расьцьвіталі сады. Вецер пошчакам скроні

пакратаў;
на чаўнох залатых высплывалі асілкі з-за хваляў
агністых...
Частавалі і рукі сьціскалі, бы роднаму брату,
і да ног дыямантаў, цудоўных, як сонца,
складалі маністы...

На далонях зазьязу навыказны, як сполах зарніцы,
цудадзейны вагонь, потым полыменем стаўся адразу
гарачым...

На калені упаў, каб той сіле хоць раз памаліца,
але хорам хрустальны паўстаў і раптоўна
жаданьні зыначыў...

4

За бяседным сталом заліваліся песьнямі гусылі,
не змаўкалі ад хмелю далёкіх заморскіх краінаў
музыкі.

А як роскат прыціх і у хораме змрокі вячэрнія
згусылі,
адплывалі чаўны, асынаючы зорамі сълед свой
вялікі...

«Дзе-ж вы, сёстры, браты, засмучоная бедная
маці?...

Я-ж з маленства такі з вамі шчыры і сэрцам вам
заўжды адданы...

Хіба-ж мелі калі мо' такое багацце у хаце,
якім сяньня найменшы гасціямі нязнанымі
шчодра убраны?»...

...Зазывіелі замкі. Ні маністаў, ні зораў...
Прысуд і кайданы...

1933

У жаўталістую, рудую восень
пакінуў дом свой
і пакінуў Менск.
Пласъмя на мур упала,
засталося
юнацтва,
выпітае у турме.

1933

Жывой крыві жывыя цельцы

Гулі вятры... Тае пары
балюча вытканыя мроі
мурамі глум людскі скарыў,
мячамі радасьць перакроіў.

Трымцелі цяжка на мячах
жывой крыві жывыя цельцы...
І жах начы на тварах чах,
і мы -- вязыніц глухіх асельцы.

Маўчалі съцены камяніц,
бы скамялены жоўты прывід.
На зябкім польмі брусьніц
туга сукала думак грывы...

Каму наскардзішся, каму?
Каму жывое скажаш слова?
Вазьму лепш плач я перайму
вятроў і звон лістоў кляновых.

Трывожны звон і цяжкі плач,
і вечару суценак руды
на зломе спадаў і няўдач
жыцьця цалуюць съцежак груды...

1933-1934

Мая родная, любая, кволая...
Іншых слоў для цябе ня маю.
І цяпер між вагнём і полыменем
доля цела тваё тримае.

І ты плачаш съязьмі гарачымі,
сълёзы буйныя, як брусьніцы,
ды кривёю -- здалёку бачу я --
абмываеш муры вязніцы.

Ці таму, што пяшчотнай, шчыраю
і гасьціннай такой была ты,
на журботным узълёце выраю
прыкунежылі сэрца краты?

Расказалі мне хмаркі лёгкія
(падружыліся думкі зь імі),
што упалі на съцежкі вогкія
майго шляху съязьмі тваймі.

Знаю: раны тугой ня выгаю,
больным болем спаўюща грудзі.
Над съятою начамі кнігаю
за цябе я маліца буду.

Ня журыся! Як месяц выпяты
абдымае чужыя съязгі, --
тройчи сълёз сваіх горкіх выші ты,
каб ня ўпасыці пласьмя ад смагі.

1933-1934

На небе -- зоры й месяц. За вакном --
пажар рабінавы... І мне здаецца,
што, чэшучы ручайкі валакна,
у сенцах маці неўзабаве азавецца.
«...Ці мала працы ўсякай на таку,
а ты штодня на гэтый вячоркі...»
Як запаведзь, на зломаным вяку
трымаю ў сэрцы матчыну гаворку.

1933-1934

Зъ першых вершаў

1

Каму-ж паскарджуся і напішу,
як не табе і не сабе самому?
Пра ўсё: чым жыў, жыву і што нащу
на свежых съцежках пералому --
расскажа верш праўдзівы мой. Душу
раскрыў яму на зайдрасьце часу злому:
мой супакой часовы у бядзе,
мо' ён да ладу думкі давядзе.

2

Цяпер і я пазнаў сваю віну:
стаіць перад вачыма чорнай плямай...
Ня выкуплю, напэўна, ня міну
учынку грэшнага...

Да съмерці самай
на грудзі ўпаў цяжар такі... Крану --
тужэй съціскаеца: на моцны клямар
прымкнула дні праклятая віна,
і цяжка выбрацца душы на шлях відна.

1933-1934

Маўклівасьць дум Песьні выгнання

Бывае так, што думаеш адно,
на справе -- іншае і не такое
насустрач вынікне, і так яно
душу і сэрца непакоіць.

Стайш на ростані --
маўклівасьць дум,
і песьні праастаюць плачам;
няўжо спачыну, ласкі не знайду
і сэрца блізкага і любага ня ўбачу?

О, не, ня верыцца...
Навошта сум?
Я крокі новага выразна чую,
убачу край і родную красу,
і стрэча гэтая да сылёз расчуліць.

І зноў я буду там,
дзе медзі бродзіць шум
абветранага восеніскага лісьця,
аддам сябе і кволую душу,
як не даваў раней яе, калісьці.

Сібір, 1934

Гады крылатыя

Гады крылатыя, юнацкія гады,
як зыбкі цень, мільгнулі, і ня стала...
Гавораць мне, што я немалады,
што ўжо даўно сустрэла мяне сталасьць;
што скроні бель абходзіць, серабрыць
смоль валасоў няпрошаная госьця,
што і каханыне ў сэрцы не гарыць,
калі няма у сэрцы маладосыці;
што стар мой твар, і страчанай красы
не аднавіць, ня стрэць яе вачыма;
што дзесьці ёсьць на съвеце нейкі сын
і што кахаю... сотую дзяўчыну...
Няхай сабе.

Я-ж ведаю, сябры,
што ёсьць мана і праўда ёсьць на съвеце,
і калі тлее іскра, не гарыць,
гатоў яе разъдзымухаць злосынік-вецер...
Гады крылатыя, юнацкія гады,
як зыбкі цень, мільгнулі, і ня стала.
... Ў жыцьці ня суджана быць двойчы маладым,
калі ўжо вандруе дзесьці старасьць.

1937

На папялішчы руж

C. А-ку

Пачаў ды хутка змоўк.
І сэрцу прыкра гэтак.
Палескіх песняў шоўк --
пялёсткі першых кветак --
крывёю тлум затоўк,
і песня не дапета...

На папялішчы руж
расьце чырвоны вехаць...
Адважся і паруш,
крані знарок ці нехаць:
зірне пярэсты вуж --
ні думак і ні съмеху...

Куды пайсьці? І як
ушчунуць гора роскат?
Сын'гне сълед хіжак
на могільніку костак...
Халодны бляск нажа
съвіціща ў зрадзе лёстак...

Зіхцяць «Смарагды кроз»
на съцежках долі карнай.
І сум бэнгальскіх рос
над вуліцай Гарбарнай
п'е чару горкіх сълёз
із поўсыці ночы хмарнай...

1937

Красою майскаю сады
прайшлі прад намі цёлай ласкай,
і недзе ў далях шызы дым
упаў на чэрвеньскія краскі...
Праходзіш съежжаю -- шумяць
лісты зялёныя, густыя
і дрэуца кожнага імя
гавораць поціху. Вось тыя,
што ўвесну хораша цвілі,
гадуюць яблыкі і груши.
А гэтай нешта ўсё баліць,
вяршыню сонца надта сушиць...

Менск, 1939

Шлях зусім вузкі

Пасьля лета
гаспадарыць восень,
а па восені
у пене завірух
акалелы месяц
спорна косіць
трапяткую
палахлівых зор і кру.

Сыплюцца кавалачкі
вышыняў --
непамерлыя зародкі
хаства...
І скрыяць
дарогаў хрыпльых шыі,
і шчыміць
зямлі настылы твар.

А далёка --
там,
за сінім морам,
расьпякающца,
плывуць,
зывіняць пяскі.
Эўкаліпты
з хвалімі гавораць,
а мы ім --
ні слова:
шлях зусім вузкі...

Менск, 1941

Маладзіца

Як каралі і калечылі,
не галасіла,
толькі тварам
сінім
прыпадала да зямліцы.
Гэтакую,
як той камень крамяністы,
сілу
мела
шчуплацелая
у целе
маладзіца.

Словам не азвалася
да ворагаў
ні разу
і павекаў не расплюшчыла.
Каму?..
Навошта?..
Заплаціла маладзіца
катам
за абразу
ня чым-небудзь,
а жыщцём --
найдаражэйшым коштам.

Галасілі не равесыніцы --
бацькі, сястрыцы...
Покатам кацілася
над полем
галашэнъне.
Ля вазёраў нашых
сініх,
паміж лозаў ніцых,
унураўся
неўтрапёны пошчак
у імшэнънік.
А лясы,

бары сунічныя,
на хіб зялёны
падымалі
і вышэй яго шнурлялі --
ўгору,
каб пачулі не адны мы --
цэлы съвет...
мільёны...
пра вялікае
пад Менскам Беларускім
гора...

1941

Кідаў я сеці ў глыб рачную

За хвалій хваля ўсё шпарчэй
хінецца, горнецца суладна,
і рэчка, Пціч мая, цячэ,
паволі коціцца да спаду.

Абапал вольхі. Медзь ракіт
шуміць у звоне лозаў ніцых,
і вербы голылем да ракі
звісаюць хваль тугіх напіцца.

Няраз праз гэтывя гарбы
кідаў я сеці ў глыб рачную,
ды заўжды ўлоў мой бедным быў,
бо й рыба, кажуць, стала чулай...

Няхай сабе жывець яна,
тлусьцее, корміцца у Пцічы:
на съвеце-ж рэчка не адна,
іх вельмі шмат -- не пералічыш.

О, хвалі срэбныя, шпарчэй
плывеце, любыя, рачныя!
Ня спыніць вас, не урачэ
ніхто ніякімі вачымі.

Дудзічы, ліпень 1941

Напярэймы жаданьям

Што-ж, снуюца няхай съмерці чорныя здані,
супыняща прад імі ня трэба -- ня варта;
трэба йсьці, як ішлі, напярэймы жаданьям
съмела, мужна -- ступою напорна-упартай.

Рана струны души лашчыць музыкай часу,
песньяй дзікаю зброі сталёвай,
і пад радасьць чужую далонямі пляскаць,
калі б'еца жывое праўдзівае слова.

Волю слову й души даць павінны, няйначай,
песнью іншую прышласці выкаваць трэба,
каб грымела яна па-над енкам і плачам
ад гразкіх каляін у блакітнае неба!

Стрэнуць людзі тады песнью тую, бы дзіва,
возьмуць прагна, зь вялікай уцехай,
каб у краі жылі і спакой, і праўдзівасць,
каб жыцьцё ацвярозіць сярэбраным съмехам.

А пакуль --
хай снуюць съмерці чорныя здані,
супыняща прад імі ня трэба -- ня варта;
трэба йсьці, як ішлі, напярэймы жаданьям
съмела, мужна -- хадою упартай!

1942

Балючым накіпам свае крыві

Адчуў на скрыўдженым парой пагосьце
балючым накіпам свае крыві,
што зноў зайшлася да мяне у госьці
рудая, чорная...

Прыйшла -- жыві...

Мне ў хаце бацькаўскай ані ня цесна,
пакуль

надсуседкай пабудзь зіму.

Мой сум павесіцца на даўняй песні --
рукамі моцнымі яго вазьму,
шиурну,
каб сэрца не тачыў начамі,
у глыб бяздонную сівых вазёў;
душа усьцешыцца: канцы адчаю...
Увесну восені спадзе рызьбё
на попел захаду, бы дзень аджыты,
скажу:

Цяпло нас не зраклося, не!..

Я дні лічыў, схіліўшыся на пліты,
і пліты цалаваў,

і верыў: не кране

вясны

Скуная, злая восень-госьця,
рудая, чорная...

Вясна, жыві!

Адчуў твой пульс на скрыўдженым пагосьце
балючым накіпам свае крыві.

Лагойск, студзень 1943

Не прадам я ніколі вясны

Неяк рана прыйшла вясна,
усьміхнулася мне у вочы,
хай нясмела, аднак -- яна,
і зямлю ўжо расьліны точаць.

Сырадоем сівой начы
умываеца спуджаны ранак.
Кропляй першай расы лячыць
я прабую старыя раны...

Зіхаць на далонях рук,
углідаюся: што за цуды!..
Хіба праўда, што я памру,
калі ўгледзеў крупінку бруду?

Бяру іншую -- дзьве і тры...
І дзівоснае шкло вадзіцы
дышамэнтам ужо гарыць,
можа, гэта ўваччу двайца?

У вадну я згартую ўсе,
можа блага, а можа й добра;
зноў праява: ў жывой расе
пазнаецца знаёмы вобраз...

Устрасаю далоні:
Згінь,
чарауїніца мая ліхая!
Мусіць, маеш язык даўгі...
Як адвалі одно хапае?

Не памру я!
Сама згібей
каля праслаў збуцьвелых плоту.
Наканоўвае шлях табе
балациянай іржою лотаць.

Хай і раны щымяць --

дарма:
маю лепшыя ў часе лекі...
Знаю:
сoram зямлі трymаць
на грудзёх сівых здань калекі.

Не такому цяпер -- о, не! --
расчыняющца дзвёры даляў.
Вясна пройдзе і не кране,
вецер струшчиць і разгайдае.

Слаўлю далі думы!
Сны
чараўніцы
зъняверыць сонца.
Не прадам я ніколі вясны
ні за якія ў съвеце чырвоны.

Барысаў, красавік 1943

Не шкадую яго і ня плачу

1

Лета выскубла жмук асакі
і ў палёх на спачын прысела.
Усплывае, зыбаецца шэлест ракіт
над пакошай кужэльнай аселіц.

За гумном ня сьціхае, ідзе
неўлагоджаны скрып панараду.
Ў даль рудую праз восеньскі дзень
ідзе нехаця жніўная радасьць.

Здаганяю і клічу:
-- Пажджы!
Безъ цябе мне і восень ня міла...
-- Суныніся...
Зямлю сьцеражы,
пакуль сам не пазбыўся 'шчэ сілы.

Дык бывай...
Няхай восень сабе
гаспадарыць і цешыцца ў хаце.
Зразумеў я, што трэба глыбей
любіць край свой і родную маці.

Няхай вяне той жмук асакі,
не шкадую яго і ня плачу:
можна ў шэлесыце кволым ракіт
днямі восені радасьць пабачыць.

2

Дагарэла сонечнае лета,
адцьвіло --
і сьлед яго прастыў...
На красу апаленую кветак
квола палі жоўтыя лісты.

У пакоі стала неяк пуста,

ня узрушиць словам цішыні...
І на верш кладзеца суму згустак,
нечаканага зусім, ані.

Прэч, няпрошаны, нялюбы госьцю!
Клікаць я цябе ня клікаў, не...
Вызнаў шмат такога ў маладосьці --
рытму вершу яд твой не кране.

Няхай тлее жоўты ліст на доле,
лета зноў я стрэну, не бяда...
Зашуміць калосьсем сьпелым поле --
яму песьні дум сваіх аддам.

1943

Пела мне маці

Помню, у час вечаровы
пела мне маці калісьці...
Песьняў тых дзіўныя слова
чутны у шэлесьце лісця.

Пела мне маці калісьці
песьні пра шчасьце і волю,
песьні пра іхніе прыйсьце
ў гомане чутны кляновым.

Песьні пра шчасьце і волю
ў подыху чутны прастораў.
Сыпевам жытнёвага поля
край мой цудоўны гаворыць.

Помню, у час вечаровы
пела мне маці калісьці
песьні пра съветлы і новы
Дзень найвялікшага Прыйсьця.

Красавік 1943

Хутчэй, хутчэй...

З-пад сынегу перши 'шчэ храсток
набачыў перши раз я ўчора.
Хутчэй, хутчэй, о хараство,
пратні кару дарогаў чорных!

Зірні, ўжо шэры красавік
ідзе, набракшы сокам глебы.
Навошта-ж сэрцам мне крывіць,
вясна, як хлеб, народу трэба.

Таму й хвалюе так храсток,
з-пад сынегу ўбачыў што учора.
Хутчэй, хутчэй, о хараство,
пратні кару дарогаў чорных!

Красавік 1943

Не зракуся

Хіба шмат такіх вось нашых раніц
ёсьць дзе-небудзь у якой краіне?
І раса съязою ногі раніць,
і сады цвітуць над небам сінім.

У гаі альховым, каля млыну,
улагодзіўшы ўчарашні клопат,
дзіўны россып песняў салаўіных
абуджае соннае балота.

Прачынающа двары і хаты,
і ўжо дзесьці каля вёскі нейкай
хтосьці першы раз яшчэ пакратаў
струны пастуховае жалейкі.

Ветрык спуджаны з кустоў вільготных
выбег --
лісьцем зашасьцеў нясьмела.
Бабы б'юць кужэльныя палотны
на мурожным беразе аселиц.

Не, ніколі ні ў ваднэй краіне
не знайсьці такіх цудоўных раніц!
Не зракуся іх і не пакіну,
хочь і сэрца моцна хто параніць.

1943

I думы, і слова, і сны

Былі яны, слова і думы,
і думы, і слова, і сны...
Усё, не дабітае глумам,
прачнулася ў шуме лясным:
і думы, і слова, і сны.

I шум узвіваєща ўгору...
Луска цъяна-шэрай кары
ля пнёў старажытнага бору
смуглее на сонцы, гарыць
луска цъяна-шэрай кары.

Ня сокам -- аналенай медзьдзю
сплываюць з галінаў лісты.
На змроку адчуў я, угледзеў
іх боль і асенныю стынь --
сплываюць з галінаў лісты.

A слова съятыя і думы,
і думы, і слова, і сны --
усё, не дабітае глумам,
прачнулася ў шуме лясным:
і думы, і слова, і сны.

Травень 1943

Упаў блакіт
З настроем ля Нёману

Упаў блакіт
на шкло ракі,
і сонца зь ім упала...
Празь цень густы
глядзяць лісты,
як сонца твар купае.

Ляжыць блакіт
на шкле ракі,
плынъ зыбкая гайдае.
Рачное дно
мне ўсё відно,
краса і неба краю...

Дрыжыць блакіт
на тле ракі,
хмурынкі --
далей,
далей...
Сачу іх сълед
на срэбным тле
і раптам --
хвалі,
хвалі...

Упаў блакіт
у глыб ракі,
рака-ж такая злая...
Не, не адна
у нас яна,
што скарб вякоў хавае.

Беражна, ліпень 1943

П'ю сок вясны

*З нагоды Першага Мая прысьвячаю
сваім прыяцелям і радні,
блізкай і далёкай.*

Мой родны брат, сястрыца моя, маці,
о, колькі дум, слоў колькі сяньня маю...
Як люба мне, што ў роднай з вамі хаце
п'ю сок вясны у дзень сьвяточны Мая.

Празь цвіль смуглі ўсміхаецца травіца,
і рукі дрэў -- у новай апранасе...
Вясна з прыполну мне дае напіща
пітва інакшага на новым, съвежым квасе...

Зірнеце: вуліцы усе, завулкі
ад хмелю гэтага кісяць у русе.
Ніхто й ніколі песьняў звонкіх, гулкіх
ня спыніць і скаваць я змусіць.

Над горадам, на сыцёртых сыпінах плошчаў
ад ранняня -- маладжавага -- да змроку
цалуюць съязгі нашыя, палошчуць
вятры, наровячы ў блакіт высокі.

Там зоры зайдрасьцю гарашь, іскрацца,
мільгаюць, любяя, над шэрым грудам.
І лучнасць нашая тужае ў працы,
каб мець жніво на папялішчы рудым.

Мой родны брат, сястрыца моя, маці,
ад сэрца шчырага пішу адгэтуль:
дай, Божа, ўсім у роднай сваёй хаце,
як гэты Май, правесці зь песьняй лета.

Ліпень 1943

Беларускай моладзі

Дарма, што сыплямлены наш сад,
крыўёй абліт журботны жнівень,
шуміць пад зорамі краса
на сакавітай роднай ніве.

Дарма, што водбліскі крыўі
крыдаваць край блакітны неба,
працуй, змагайся і жыві:
змаганыне пільна сяняня трэба.

Адзін на жвір грудзьмі падзе --
другі народзіцца і стане;
і сълед прыцішных падзей
святлом зары асьвеціць раныне.

Насустрач разам выйдзем мы
і першай сонечнай усымешкай
спалоичам сиадчыну чумы
і друз аджытага на съцежках.

І расшуміцца сыпелы сад
і золатам спавіты жнівень.
Расьці, юнацкая краса,
на сакавітай роднай ніве!

Жнівень 1943

Верш

Падышла і сказала: «Ларыса»...
Прывіталіся. Слоў ня было.
На попеле заходу прысак
сонца съязьмі разыліло.

Часіны трывогі; і ростань
узрушила сэрца, душу.
«Бывай! -- сказаў шчыра і проста.--
Прыходзь, мая радасьць, прашу.»

Верасень 1943

Ізноў я тут

Ізноў я тут, калі цябе,
мой родны, любы, срэбны Нёман.
Скажы мне, колькі на гарбе
свайм добра ты выцяг з дому?

Якія думы думаў ты,
калі твае сівыя грудзі
мільён разоў гнялі плыты
і нець, як змораныя людзі?

Якія песні пелі тут
улетку хлопцы і дзяўчата?
Хто суцяшаў у золь, слату
душу пакрыўданую брата?

А колькі поту асиачы
ўлілі у глыб тваю, у хвалі?
Скажы, скажы, чаго маўчыш,
мо' хвалі мову нахавалі?

О, не! Я ведаю: жыве.
Памерці хто такую змусіць?
На ўсе вякі, а ні на век
усім нам дадзена -- клянуся.

Прызнайся, дружка мой, прашу:
як сам ты, знаць усё хачу я.
Ня бойся: чуеш, які шум? --
ніхто нас трэці не пачуе.

Прыйшоў сюды я з-пад Дзьвіны,
з-пад Віцьбы нашае, з-пад Случы,
прыйшоў, каб цешыцца, ня ныць,
каб больш ня мець з табой разлучын.

Зірні, прыслушайся -- гудуць
бары самотныя і пушчы.

Не, сорам класыці на ваду
дабро і цела дрэва трушчиць.

Даруй, што ўзрушаным такім
прыйшоў сюды... Я шчыра раю:
як мову нашу, -- на вякі
накінь і скарбы свайго Краю.

Я зь песьняй упоруч пайду

Прамчаўся працяты маланкаю час
на крылах апаленых съвету,
у далі съсінелыя ўрэзаўся, згас,
і песьня яго, кажуць, сънета...

Другі, працінаючы шэрасьць імжы,
выходзіць на ласае ўзвышша...
Шчапаецца пошчакам голас, дрыжыць,
у сполаху струны калыша.

Што дзіўнага ў гэтым?
У ходзе падзей
уцехі ёсьць кроplя і болю.
І нават імкненне адно --
маладзець --
парою істоту ўсю коле.

Ў часіну такую няцяжка зрадніць
удачы свае і няўдачы,
адно ня так лёгка адолець агні
і ветру кірункі зыначыць...

О любыя думкі,
скажэце, на што
імчацца наўсуперак буры?
Мо' лепей паволі прайсьці пехатой,
каб вечер убок не адшпурый?

Адна прамінае, другая вярста...
На вотшыбе,
ў восеньскім садзе,
былое прабую навотлег лістаць,
каб з думкаю новай паладзіць...

Лістающца дні, а за імі гады
раджающца ў муках і стынуць.
З руінаў сплывае, кудзеліца дым,
імкненыні ружовыя сініць.

Прастора зыбаеца, зябне бы здань,
і смуткам агорнуты месяц
ня ў стане над краем жуду разгайдаць,
што золак наровіць павесіць...

Нічога...
Я зь песьняй упоруч пайду,
хоць шлях будзе йсьці і над пусткай.
Ня зьдзівяць,
ня ўзрушаць наструненых дум
на друзе крывавыя згусткі!

Над пушчай сівою,
у шуме лясным,
над стомай рабінавай ночы
ужо праразаеца воблік вясны,
што цемры скарыща ня хоча.

Адна праімчалася, згасла пара,
прамчицца у грукаце й гэта...
У небе займаюцца зоры, гарашь,
вяшчуюць нам новае лета.

1943

Насустряч будучыні нашай

Я ўспамінаю дні «вясны» --
яны ані мяне ня дзівяць.
Былыя крыўды і «праўдзівасыць»,
як гук наструнены,
лясны,
як ночы казачныя сны,
мінулі, канулі і спрахлі.

Гляджу, прызнацца, не бяз страху
на воблік сяньняшняга дню...
Паверце шчыра:
не маню;
і словы гэтыя мае,
я спадзяюся, пазнае,
хто хоча бачыць съвет інакшым.

Яны --
ня купленыя,
нашы.

І я адно хачу яшчэ --
каб дні у даль ішлі шпарчэй --
сказаць:
-- Зямля ад вас ня просіць
ярма на горб свой моцны...
Досыць!

Згібей, наш лёс!
Жыщё, жыві!
Ушчэнт цаной свае крыві
мы расьпячэм усе нягоды.
Для прыйсьця съветлага народу
пад съцягам бел-чырвона-белым
шляхі крутыя пройдзем съмела
насустряч будучыні нашай.

1943

Была восень

Бяз прычын ня бывае гора,
ані суму, ні сълёз пякучых...
Прыгадаў я сягоныня мора
і знаёмага берагу круchy.

Была восень.

Вятры шумелі.
Хвалі пену вады пляскалі.
Вастракрылыя чайкі зь мелі
узъяляталі на грані скалаў.

І здалося,
прызнацца шчыра,
мора любым такім і блізкім.
І нібыта зь сівога віру
твар калолі салёныя пырскі.

Але не... Мне у сyne здалося:
я ляжаў на вяршыні круchy.
Скалануўся --
душа галосіць,
вышіваючи боль разлучын.

Дома маці адну пакінуў
і яе, радасць сэрца, -- Асю...
Вечер кідаў у вочы кніны:
«Ня журыся -- даўно зраклася...»

Вось таму і згадаў я гора,
кроплі буйныя сълёз пякучых,
цъмяна-сінія хвалі мора
і знаёмага берагу круchy...

1943

Блакіт вачэй

Усьмешкай сэрца мне парапіў
блакіт вачэй, вачэй дзявочых.
Навошта сэрцу, скажы, раны,
каханьнем жыць якое хоча?

Блакіт вачэй тваіх дзявочых
сустрэў з трымценнем струнаў сэрца;
з тae пары і ўдзень, і ўночы
яно к грудзям тваім ірвецца,

ірвецца, мкненца да спагады,
ципла, зынябытае дагэтуль,
каб вечна дружба была й радасць
сардэчнай шчырасцю сагрэта.

Таму і сэрца мне парапіў
блакіт вачэй, вачэй дзявочых.
Загояць веру, сэрца раны
каханьне моцнае і вочы?

1943

Жыві...

Час кароткі мне векам здаўся,
і табе -- ня жыцьцё, а мукі.
Дык жыві, як калісьці, слаўся...
Я ад сэрца націсну руکі.

1943

Хай пеніща віно

Стайць пітва нявышітага кубак,
сам брагу п'ю...

Хай пеніща віно!

Ня трапіць больш на высахлыя губы,
скажу: «Другімі вышта яно...»

Мне кроплі сълёз халоднае крыніцы
жывільныай стравай будуць напару...
Прайду,

укленчу долу,

каб напіща,

каб смага не змагла ні дум, ні рук.

1943

Блізкі і такі знаёмы

Часта чую сълёзна-шчыры, любы
голос,
блізкі і такі знаёмы:
птушка шэрая свайго Якуба
кліча ў хату родную -- дадому.
Ку-ку,
ку-ку,
яснавокі сокал,
ку-ку,
ку-ку,
прыляці,
прыйдзі!
Ведаю,
сказалі мне,
ў глыбокім
моры нейкім ты жывеш адзін.
Кінь шукаці на чужыне ўчастаць.
Ку-ку,
ку-ку,
кінь чужыну,
кінь!
Стрэну госьця,
расчыніўшы насьцеж,
шыр блакітнью,
вазёраў сінь...
Крыўдзіць --
не пакрыўджу, дружа,
чуеш шэлесты садоў, ракі?
Хорам бацькаўскі зь пялёстак ружаў
журыцца каля ракі...

Ку-ку,
ку-ку!..
Дарагі Якубе,
вербы гнуткія ў тузе, палі,
зжаліся,
зжаліся, калі шчыра любіш, --
о, як сэрцайка маё баліць...

Часта чую гэты голос любы
птушкі шэрае ў зялёным садзе:
кліча, бедная, свайго Якуба,
шчыра кліча страчаную радасьць.

1943

KAMUNIKAT.org

Былое трупам мусіць пасынкі

Я дружбы з радасыцай ня меў:
туга была заўсёды госьцяй.
І голас звонкі мой нямеў,
бы думы съятай маладосыці.

І маладосыці ня было,
не давялося ў горы высьпенець;
яна сівым упала тлом
пад енк вятроў на дзікай высьпене...

На высьпене цела маё тнуў
імжою золкай час дрыготкі.
Успамінаў я даўніну,
жыцьцё бацькоў і думы продкаў.

Шчымела сэрца. І штодня,
каб гора крыйдай перагрызыці,
імкнуўся боль души уніць
красою восеиньскага лісьця.

Інакшых лекаў анідзе
знаісыці ні я ня мог, ні маці,
і гурт радні мае радзеў,
і чэзла спадчына -- багацьце.

Няраз братоў сваіх, сясыцёр
на раду ў хату, помню, клікаў,
ды ня прыйшлі: іх сълед расыцёр
варожы лад хадою шпікаў.

І сълёзы буйныя плылі
і срэбрам падалі на рукі.
Калі, пытаўся я, калі
циарнеў хто дзе такія мукі?

Навокал -- съціша. Ні души.
І толькі дзесыці ля дарогі
глухую цемру варушыў
вар' яцтвам выкліканы рогат...

Хто сам такога не адчуў,
ня вызнаў смаку сылёз пякучых,
заўсёды будзе у ваччу
яго салодкім боль разлучын.

І сяньня ён у цёплы кут
наўзе ня першы раз, ня пяты,
каб не павіснуць на суку
ад чорных рук зaimанца, ката.

Мне съцежкі ў цяжкай барацьбе
расчыніць лучнасьць наша насьцеж.
Былое, больш каб ня гібець,
кажу я, трупам мусіць пасьці.

1943

Плача кроплямі золата дзень

1

Сінь дзівосная неба, рассып
срэбра зорай на травы ў поўні:
сонца вышіла кроплі расы
прагавітымі вуснамі поўдню.

Вяне, валіцца куст асакі,
млеюць нема садоў маіх ліны,
іхны шэлест у пале такім
вечер подыхам высьмяглым вышіў.

І ня радуюць съцежкі вачэй,
і ня цешаць, і дум не вяселяць.
Сумам русыя косы пячэ
кашміровая засень аселіц.

Сълед на жорасыце чэрствых съцяжын
абвуглелау выдаўся плямай.
Неўтаймованы б'еца, дрыжыць
у палёх гневам здушаны лямант.

2

Плача кроплямі золата дзень --
хараство абняслайленай сіні...
Мне здалося: шукаць нас вядзе
лёс ратунку на горкай асіне.

Маці родная, сёстры, браты,
не змаўкае наструнены голас:
пераймаю і лямант, і плач залаты
на абтоку съцвярдзеласыці голай...

Боль нясьцерны працяў да касьцей
маё цела на змроку употай;
мае песні на першай вярсыце
сівер раніць калючкамі дроту...

Мо' скарыща? Замоўкнуць мо'?
Не!

Не замоўкне душы мае песня:
узъляціць у блакіт, няжывога скране
і заплача ля бацькаўскіх весніц.

Прытулюся і я ля разбураных съцен,
ля курганаў укленчу, схілюся
і мацней запяю,
каб на кожнай вярсыце
чутны голас быў мой Беларусі.

Жнівень 1943

Над съядамі шляхоў аджытых

Рассыпайся драбнюткім макам,
ды ня высячэш з муру съязы ты...
Золак кроплямі золата плакаў
над съядамі шляхоў аджытых.

І як сонца вільготнае потым
усьміхнулася раніцы млява,
акрапіўся халодным потам
неба съежак пясок смуглівы.

Пасінелі іскрыстыя росы
у валозе ад цернкай смагі,
нібы поглядам кінуў косьм
невядомы дагэтуль магік

ды спыніўся на пляцы места,
як рамізьнік шыракаскулы,
каб ніякіх ад бацькі вестак
не пачулі сіроты вулак.

Завіваўся гарачы накіп
на журботным палёў паркалі...
Золак кроплямі золата плакаў,
а мы вёсны дзядоў гукалі.

1943

Дваццаць пяты

*Раскажа съпеў, што Беларусь
жыве,
непераможная ў працы съцілай.
Што долю гадавала на жарсыцве
ня горш каралавых палішай.
Уладзімер Дубоўка*

Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў
ня зганьбяць славы колішній у час дрыготкі:
ўпісаная яна у схоў тугіх тамоў
гісторыі крывёй гарачай продкаў.

Гартаем сяньня ўсё мы сівізу балон --
адвагі, мужнасьці гады пакут ня зас্তаць;
таго, здабыта што, ня звабіць у палон
на'т сіла найвялікшае наасыці.

У громе сяньняшнім зноў пошчак даўніны
стралой імчыцца, не шчапаецца, тужае.
Гудуць над краем змораным званы,
гудуць над усясьветным полыменем пажару...

І згадкі з пошчакам імчаць мяне туды
(віеца мройны тор гадоў пражытых),
дзе тхнелі роднаю крывёй дзядоў съляды,
дзе межы родныя съязьмі бацькоў абліты.

Да скібаў, да ральлі зямлі рудой прыляж,
услухайся ў таемны ейны плач, гаворку --
дрыжыць усланаю касыцьмі братоў зямля,
у дыме захлынаючыся горкім.

Яна -- усчатая цяпер хада падзей --
вядзе ахварна гнеў наш да адплаты:
і гэта Ён - той векапомны Дзень --

дзень Прыйсьця -- Дваццаць пяты.
Ускрэсла Бацькаўшчына ў съветлы Дзень съвяты,
і волі съцяг узыніты быў над родным Краем,
каб ліхадзей -- злы дух, вятры і золь слаты --
души і сэрцаў наших не каралі.

О векапомны Дзень! З магіл, із курганоў
сівых ірвецца стогн ахвяраў часу злога...
І сяньня, як калісь, калянае радно
кальшуць хвалі над распятым логам...

Сацьмее у разыні, спрахнене наша съмерць,
і съціашаць грэшніцкія горды крокі.
Ня кроў -- зямля апаленую медзь
зальле пітвом Сакавіковых сокаў.

Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні згады змоў
ня зганьбяць славы колішній у час дрыготкі:
ўпісаная яна у схоў тугіх тамоў
гісторыі крывёй гарачай продкаў.

1943

Да зброі, да чыну

Прыслушайся:

зноў,

як калісьці,

нас кліча

часіна цяжкая

да зброі,

да чыну.

Ля Сожу,

Дняпра

і ля Прыпяці,

Пцічы

калоціща

цела

святое Айчыны.

Хто

цела Краіны

імкненца расьцерці?

Скаршыща

і пасьці

ніхто нас ня змусіць!

О, колькі стаяла

прад воблікам съмерці

здабытая слава

мае

Беларусі.

Яе у мінуўшчыне

слаўнай Пагоні

жаўнеры крывёю абмылі

на ветры.

Ніколі ўжо

духу --

клянёмся сягоныя --

ніякія сілы

часоў

не расьпетраць!

Няхай сабе
вораг
з далёкага ўсходу
імкнецца
наш гонар крывіцкі
адолець,
уласнай крывёю
ўзвар'ёваны скогат
зальеца
на съцежках
да нашае волі.
Зірнеце:
ірвеца на родныя гоні,
здань чорная
съмерці
дзе стыне,
адвага нашчадкаў Крывіцкай Пагоні,
прысягаючы
друзу съвятыняў.
Ніколі й нідзе
Беларусь
не загіне,
ніколі
ў палон
не аддасца нікому!
Агністыя зоры нябеснае сіні
ня згаснуць
у грукаце вызнаным грому.
Насуперак буры,
насуперак лёсу
шляхамі крутымі
вялікую мэту
да сонца
народ беларускі
узносіць,
каб слава
Крывіччыны
яркла над съветам.

Прыслухайся:
зноў,
як калісьці,
нас кліча
часіна цяжкая
да зброі,
да чыну.
Ля Сожу,
Дняпра
і ля Прыпяці,
Піцічы
калоціцца
цела
святое Айчыны.

Сакавік 1944

Крывёю купленае права

Сягоныя бачыўся у съне
зь дзівоснай нейкаю праявай:
стаіць, здаецца, пры Вясне
крывёю купленае права.

Вясна -- такой я не страчаў --
Багіній выдалася нейкай
і права -- права мастака
перадала на пэндзлі клейкім:

-- Ніхто ня зганьбіць, не кране
за ролю майстра немалую.
Скажы -- усьцешаны ці не?
Ці фарбы вобраз намалоюць?

Багіню выслушаў маляр,
прамовіў нехаця, праўдзіва:
-- Даруй, прыгожая... Мая
уцеха сэрца не задзвіць...

Сама ты гэта замалой
і згоду зор у небе сінім.
Цябе інакш я ухвалю,
каб ты мяне і не прасіла.

Бацькі сказалі нараду:
пад сонцам шчасьце не загіне...
Інакшай, ведаю, знайду,
цябе, нябесная Багіня.

Жыві, Вясна, вякі усе!
Мастак нязнаны на малъбэрце
стварае вобраз пакрысе,
якога й грэшнік ня усьмерціць.

Сягоныя ўбачыў я у съне
крывёю купленае права.
Малюся Сонцу і Вясыне,
табе -- мой Першы новы Травень.

1944

KAMUNIKAT.org

Вільні

Упяршыню сустрэў твае муры,
крутыя вулкі, вуліцы, съятыні...
Ў души ня стлее ўцеха, не згарыць --
абудзіцца мацней і сълед пакіне.

З драбніцай кажнаю ураныні, уначы
маліўся срэбру зорнаму і небу.
І гэта быў душы мае спачын,
спачын душы, пітво і солад хлеба.

І ціш сівое Вільні і вятры,
густыя, кволыя заўжды такія,
усыцешаць прышласць іншае пары
і сълед у сэрцы, у души пакінуць.

Вільня, травень 1944

Нечакана зусім і проста

Прысьвячаеща Веры Стосуй

Нечакана зусім і проста
напаткала такая сустрэча...
І здалося, да зор выростай
смуглатаўры глыбоцкі вечар.

Сінь вазёраў срабрыстай лускай
узыбягала здаля на мелі.
Словы ціхія любых вуснаў
маё сэрца краналі хмелем.

І ці мог хто калі паверыць,
што бывае туга і ростань?..
Нечаканы пачатак, Вера,
нечаканы такі і прости.

Глыбокае, чырвенъ 1944

Веры Стосуй

Пачатак быў толькі такі.
-- Прашу пазнаёміца...
-- Вера...
Чамусыці я пальцы рукі
балюча пацінуў, няўмеру.
А потым ня так, як раней,
у вочы глядзеў я нясьмела:
баяўся, што сэрца кране
агнём не кранутая съпеласьць.
Пачатак быў толькі такі --
прыемны і любы надзіва.
Крануліся вусны рукі:
-- З прыемнасцю, Вера, --
Ўладзімер.

Глыбокае, чырвень 1944

Замест разывітання

Нашу радасьць -- буйное калосьсе --
прывязылі на заход цягнікі...
Разывітаца нават ня прыйшлося,
цёплай не падаць рукі.
Думаеща, восень залатая
сёлета прыйшла зусім няучас.
Мы бяз вас самотна адцвітаем,
адцвітаеце і вы бяз нас.
Разывітаца ня прыйшлося... Болей
скошанай траве ў лугах ня ўстаць.
Горш яшчэ, калі ў жыцьці ніколі
немагчыма будзе прывітаць.

Бэрлін, верасень 1944

Ля роднай бацькаўскай мяжы

Ля роднай бацькаўскай мяжы
мне доля жыць прываражыла,
надзейна там я палажыў
учора сноў сваіх зажынак.

Ягоны стан перавязаў
удубальт моцным неравяслам.
З вачэй гарачая съляза
на сноў упала -- не пагасла...

Съцябло сатлес -- будуць жыць
зярніты -- буйныя крышталі,
ля роднай бацькаўскай мяжы
мяне калосьсем прывітаюць.

Бэрлін, верасень 1944

Нараджаеща съвет неапеты

Словы думак ня зловяць ніяк --
нараджающца, мкнуцца, зынікающ...
Дзе, скажэце мне, радасьць мая
і якімі шляхамі блукае?

На усход ці на заход ідзе,
песні жалю съпявае ці плача?
Можа моцна бярэмя надзей
да грудзей прыщіскае гарачых?

Можа прагна далонямі рук
на паўмежку аплаканым поля
пераймае съятую зару,
каб суняць раны съвежага болю?

А мо' слава ужо на крыжы
ўкрыжавана чужынцамі, скута?
Нешта цела зяниое дрыжыць,
і трывожны выростае грукат.

Шалясьціць у трывозе лісты,
прачуваючы клопат і небыт...
Абвугеленія далі і стынъ
принадаючы да ворыва глебы.

Сяньня сам да абветраных скіб
перед сонцам схіляюся ніцма.
Мне адкажуць сухія пяскі
мовай струшчаных съценаў сталіцы:

-- Камяністай дарогай ідзе
непазнаная радасьць паэты.
Не зракуцца і думы: у гневе падзей
нараджаеща съвет неапеты.

Бэрлін, верасень 1944

Надпіс да фотаздымку

Прысьвячаю Веры Стосуй

Зірні, мая радасьць, на гэтую
галінку дзівосную мая.
Мне хочацца соладу кветак
напіцца, а права ня маю...

Я вычуў у шэлесьце лісьця
пяшчотную музыку мая...
Было яно, помню, калісьці...
Цянер ані краплі ня маю.

Бэрлін, каstryчнік 1944

Шкада, гавораць, працы нашай, поту,
жыцьця каштоўнага -- цана адна.
Дарэмна поўзалі мы поўзма, кротам,
каб трапіць вобмацкам на сълед відна.

I сам, бывае, у сябе пытаю,
а слова гэтыя -- калючы боль:
збавення сяньня я зусім ня маю,
калі гандлююць 'шчэ майм гарбом.

Цяпер спытаецца ізноў хто-небудзь:
«Дзе шчырасьць гэтага паэты, дзе?»
Я тройчы ў доказ пакланяюся небу
і прысягну яничэ святой вадзе.

Няхай вішэннык у садку кальшунь,
асіну горкую грызуńць вятры,
а сонцам съцежку я наважыў вышыńць,
пакуль над съцежкамі святое гарыńць.

1944

На схіле гор стаіць мой новы дом...
Ня мой ён, не, -- чужы і на чужыне;
ні скалаў, гор, ні съцен гаспадаром
мяне мой лёс ніколі не пакіне.

У іншы край, ня ведамы яшчэ,
пагоніць, пэўна, час мае згіноты,
а мо' й падун сівы у бездань звалачэ
і прыме ў схоў глухі мой дзённы клопат.

1944.

Птушка

Слова -- птушка, любая, павер мне,
зь лёгкіх вуснаў -- у блакіт і сінь.
І ніхто да сэрца не паверне,
як ні плач і сэрца ні прасі.

1944

Просьба

B.C.

Я стаміўся іду́чы,
і стасункі нашы квіты.
Адзінотаю лячы
прымхаў мякіш сакавіты...

Вабіць кубак недапіты --
ші ды іншага вучы...
І пра век мой, горам біты,
ня турбуйся -- памаўчи.

1944

З паэмы «Цені съмерці»

Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці
за плячыма, туляцца і стынуць,
упівацца у цела маё да касыі,
ценем чорным схіляцца ля тыну.

На паўкроку цікуеш пры сонцы хаду,
а па сонцы -- даўкімі рукамі
у касыцттай істоце спустошаных дум
точыш, лашчыш абветраны камень...

Выгінаешся, кленчыш прад воблікам дзён,
перед першай выгоднай ахвярай...
Ненасытны нагляд твой, згібеньне, відзён
пры съятле і у збоішчы хмараў.

Адступіся, касыцты, жахлівы прывід --
цені съмяротны съмяротнага духу!
Не скарыцца жывое на съцежках крыві
перед сілаю грэшніцкай скрухі.

Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці,
ценем чорным схіляешся коса.
Бой крыві ў маіх жылах ня счах і ня съціх,
голос песні расьце да нябёсаў.

1944

КЛЯТВА ДУХУ Паэма

*Прысьвячу любай
і дарагой мне Маці*

1

Час ізноў мае думы пакратаў
і наструніў пад грукат гарматаў.

Думы песніяй вазьму апрану я,
няхай песня настрою пільнуе;

няхай цешаць пульсацыяй вёснаў
гукі музыкі звонка -узнёслай.

Яны сэрца крануць і расчуліць,
маці боль свайго сына адчуе.

Калі-ж песня мая зыржавее,
думы венцер дашчэнту развее;

гукі музыкі, любай і шчырай,
адлятуць у няведамы вырай;

і настрой, хоць і сылёзна заплача,
гэтай страты ніяк ня зыначиць.

Дык расьцеце, і думы, і песні,
узълятайце у сінь паднябесься!

У нястрыманым вашым развоі
радасьць словамі сум перакроіць.

Я скажу ўсім: ідзеце слоды вы
слухаць песні жыщца агнявыя,
песні працы і песні змаганья --
думы блізкага, съветлага рання!

Гэта час мае думы пакратаў
і наструніў над грукат гарматаў.

2

Калісьці сокамі грудзей
пайла продкаў ты, зямліца,
і мы, каб род не парадзеў,
прыйшлі пітва твайго напіцца.

З маленства сынілася у сыне,
было мацункам нам адзіным.
Яму, як сонцу і вясыне,
маліцца хочам на Радзіме.

Тут ветры ў песнях шалясьцяць,
а песні -- палкія, жывыя.
Драбніца кожная жыщца
усімі вызнана навылет.

Пакуты цяжкія радні,
разбою воражага грукат,
уzechі вышітае дні
і радасцьць даўняга -- адчуты.

Тут нылі з посыніцы бацькі,
і самі скораму ня зналі.
Ішлі, узяўшыся за кій,
у съвет шляхамі чэрствых даляў.

Ня год які мо' і ня два
у край чужы ішлі нясьмелі.
Сухая, гойстрай жарства
пякла ног струджанае цела.

Ня мелі болю чым уняць

сыны твае у дзікім съвеце:

халоднай поўначы штодня
калечыў сэрца льдзяны венцер.

Цяпер зірні: перад табой
стайл на варце ганаровай.
Скажы -- ірынемся у бой
усе, ня вымавіўши слова.

Пакуль-жа сокамі грудзей,
як продкаў некалі, зямліца,
напой, каб род не парадзеў,
каб ніцма целам не зваліща.

Прыймі да споведзі! Вазьмі
прысягу шчырую. Прычасьці
не пашкадуй -- сваймі грудзьмі
цябе заслонім ад напасьці.

3

Пасыля доўгіх і цяжкіх разлучын
радасьць стрэчы кальнула балюча.

На парозе часіны інакшай
скрыжаваліся погляды нашы.

І мацней 'шчэ браты мае, сёстры
горасьць вычулі прыкрага посту...

У зыняважанай бацькаўской хаце
частавала сыноў сваіх маці.

Спаласкалі атруту былога
хмелем моцным пітва дарагога.

Кроплі дзіўныя першае чары
абдалі цела палкасцю вару.

Гэта, збыўши пакуты разлучын,

радасьць стрэчы кальнула балюча.

4

Каля святыні на пагосьце,
пад бел-чырвона-белым съягам,
усе знаёмыя і госьці
зышліся выслушаць прысягу.

Быў цёплы чэрвенеўскі вечар,
а неба ўходзіла у прыщем.
Святочныя гарэлі съечы,
і месяц слаўся у блакіце.

Ўсе тройчы ўкленчылі ўрачыста
і пакляліся моцна, гучна
адолець сілы дух иячысты,
што пнецца зганьбіць нашу лучнасьць;

што мкнецца край цудоўны, любы
і скарбы величныя краю
аддаць на зыдзек людскі, на згубу
у стан разбойнай, хіжай зграі;

і даўнасьць -- сэрца асалоду --
зняславіць кватіца, расыцерці,
і дух адроджаны народу
расыняць на пляцы і усъмерціць.

І пакляліся моцна потым
каля святыні на пагосьце
адпомсыціць часу за сіротаў,
за кроў, за бацькаўскія косыці.

5

Сіла клятвы, о, сіла святая,
дух ваяцкі, бы штах, узылятае:

узылятае на крылах і кліча
войска грознага лік павялічыць.

Яно прыйдзе і стане із намі,
сіла духу дзе б'еца крыламі,
дзе ў пякельных агнёх навальніцы
сінь крывёю гарачай імгліцца.

Яно прыйдзе шляхамі крутымі,
клятвы помнячы словы съвятыя:

-- Для цябе, беларускі народзе,
сіла збройная шчасьце народзіць;

ахрысьці на ахварныя чыны
у змаганьні за славу Айчыны!

Аніякай навале ніколі
не скаваць, не змагчы нашай волі!

Сіла клятвы, о, сіла съвятая,
дух ваяцкі, бы птах, узълятае.

6

Грымяць і грымяць цянікі
у бліску крывавых усхлішаў.
У спрыце вар'яцкім такім
трывога да шыбаў прыліпла.

Сыціраюць марозны узор
із вокаў далонямі людзі.
Мігценые агністасе зор
цяплю выціскае і студзіць.

А шлях не кароткі яшчэ...
наперадзе шмат кілямэтраў.
Імчацца, здаецца, шпарчэй
калёсы наўсуперак ветру.

У воблік дрыготкай начы
вачыма ўпіваюцца воі.
Ў тугую ляціць далячынъ
і іхныя думы-настроі.

Грымяць і грымяць цягнікі
у бляску крывавых усхлішаў.
У сирыце вар'яцкім такім
трывога да шыбаў прыліпла.

7

Зышліся у грозным баі
вялікія, грозныя сілы.
Краіна на варце стаіць,
да сну анікога ня хіліць.

Да съежак прыщёртых прыляж,
да плітаў -- часіну паслухай...
Дрыжыць пад нагамі зямля,
прыймаючы радасць і скруху.

Расчулены месяц пасе
падзеі напятыя сутак.
Няпрошанай госьцяй прысеў
ля крыжа збунтувелаага смутак.

Тут кліча прачнуцца, устаіць
сыноў дарагая Матуля
і вобраз вялікі Хрыста
да сэрца гарачага туліць:

-- Зірнеце, сыночкі, з магілак сырых
на съвет гэты Божы, на наскі!..
Малюся і плачу, каб нашай зары
ізноў не пасеклі на часткі...

8

Ні матулі, ні горкага плачу
і ня чуюць сыны, і ня бачаць,

ані сонца, ні зораў, блакіту,
ані медзі ня бачаць ракітнай.

І съяротны узлёт навальніцы
не згадаецца ім, ня прысьніцца.
Прыняла іх зямліца ў пасьцелю,
вешер лісьцем курганы усьцеле.

Пракувае зязюля ураныні
пра ахвяры цяжкога змаганьня.

Неба хмары сівыя падоіць
і напоіць сыноў сырдоем...

9

Сыненце, славы крывіцкай герой,
дух ваяцкі клянемся патроіць.

Пасьля гнеўных баёў і адплаты
прыйдуць любыя вашы дяўчата.

Пакладуць яны кветкі жывыя,
плачам цвіласць курганныю змыноць

і вяночкі із ружаў паложаць --
яны любасць былу памножаць.

Росным раннем улетку і ўвесну
прасыняваюць вам сълёзныя песні:

Дзе ты, любы сокал,
дзе ты, чарнавокі?
Я цябе шукаю,
клікаю, гукаю...
Любы, адгукніся!

Ой, ды знаю, знаю...
Сорам, што гукаю...
Ты за цёмным борам
ды за сінім морам...
Любы, адгукніся!

Вернешся дадому

пад вясёлы гоман...
І у роднай хаце
стрэну я і маці...
Любы, адгукніся!

Ой, ды знаю, знаю...
Сорам, што гукаю...
У сырой ты сьпіш зямелъцы,
кажа маё сэрца.
Любы, адгукніся!

Будуць дні і цалюткія ночы
гаварыць аб нядолі дзявочай.

Шчасьце з даляў сваё будуць клікаць
на усёй па краіне вялікай.

...Я-ж кахала цябе, мая радасьць...
Помніш росныя съцежкі у садзе?

Помніш рэчку, крынічка дзе звоніць,
ты прыходзіў ды з кветкай півоні.

Хвалі беглі, кацліся ў далі,
квола кветкі-півоні гайдалі...

Ўспамінающа дні тыя, nochki...
Дзе ты, кветка уцехі дзявочай?

Я-ж кахаю цябе, мая радасьць...
Помніш росныя съцежкі у садзе?

Сълед каханьня, цяпла не заліпне
і крывёю гарачых усхліпаў.

Сынене, славы крывіцкай героі,
дух ваяцкі кляннемся патроіць.

10
А часамі гавораць гэтак:

«Нам сваё наймілей бывае...

Няхай восень сабе щі лета
узывівае свой сьнёў над краем».

Ёсьць у кожнай праяве доля,
ёсьць і солад, і горкі чэмер.

Не адолець цяжкога болю,
хоць і сэрца сваё ушчэмім.

II

Хай, што хочуць, гавораць людзі, --
не такі ўжо вялікі грэх:
сияння тое злачынствам будзе,
калі думка чыя памрэ.

Не здалес ніхто на съвце
красавацца, як трэба, жыць,
калі ўзълёт ейны злосынік-вецер
узапне на шпяні мяжы...

Чаго варта цашер істота
у цяжкую жыцця пару,
што наровіць, бы смоўж, употай
прысмактацца да моцных рук?

Мо' таму й боль душу съціскае
і спадае съляза з вачэй?..
Дарма сиянняшні грэшнік-Кайн
на ражне славу дзён пячэ!..

У мінуўшчыне -- час пражыты --
думку продкі радзілі дням,
каб да сонца, крывёй абліты,
гонар Бацькаўшчыны ўзыняць.

Шанаваць, сыцерагчы нам трэба,
гартаваць і далей расьціць,
каб пад родным блакітным небам

наканованы шлях праісьці.

Хай шпурляе крывёй навальніца,
хай няўмольныя б'юцца агні,
хоць падзем, можа стацца так,
ніцма --
кляцьве духу ня зрадзім ані.

Дык няхай і гавораць людзі, --
не такі ўжо вялікі грэх:
сияния тое злачынствам будзе,
калі думка чыя памрэ.

12

Прыйдзем, вернемся ў родную хату
святковаць найвялікшае съята,

съята мужнасьці нашае, сілы,
што нядолю ліхую скасіла.

Маці стрэне, гасьцінна расчыніць
урачыстыя дзвіверы съятыні.

І памолімся, палячы съвечы,
за шчасльвую нашую вечнасьць.

Думы новага часу і песні
узылятуць у блакіт паднябесья.

Менск, 1944

Віоцца чорныя дарог брыжы

...І дзе ні стань,
ні йдзі куды,
ні глянь ты,
віоцца чорныя дарог брыжы;
усыцяж іх,
сьцятая жалобным бантам,
нядоля выгінаецца;
дрыжыць
усъмешка,
выштая часам едкім;
бы цень,
хістаецца жывы касьцяк;
і мой шкілет --
жывая долі съведка, --
відаць,
зълічае дні свайго жыцьця.

Сакавік 1945

На станцыі начы Зь дзёньніка

Куды імчыш мяне, цягнік?
Спыніся, ня імчы!
Гусьцеюць жоўтыя агні
на станцыі начы...

Гавораць: «Побыту, пакуль,
няма табе нідзе»...
Адзін, як зерне на таку,
і я ў такой бядзе...

Назад -- няўсьцешны паварот,
наперад -- боль і сум...
Відаць, да д'ябальскіх варот
вятры душу нясуть...

Спыніся! Зыбісты міраж --
уюш шалёны скрут.
Апошніх выслілкаў віраж
да шыбеніц прыгнут...

Адзін, як прывід уначы,
стаю на станцыі начы.
Навокал -- съцены і мячы
пасталі цемру съцерагчы;

блізютка, вусьціш жуючы,
снуюць скуластыя съчы...
Грымяць магутныя ключы
ля брамаў станцыі начы.

Згібей, спрахней ты, доля злая,
цярпець цябе ня маю змогі!
Няхай на суд сабе валас
за крык ратунку зъвер двухногі...

Прага, красавік 1945

Матуля любая, даруй,
што не пісаў: ліхія хвалі
юнацтва кволага зару
на ўзлёце першым нахавалі.

Жыву, як зерне на таку...
Але-ж ня ведаеш таго ты,
як сына мениага пякуць
жыщца сурогата клапоты.
Чаму? Пытаешся, чаму...

І ня пытай: карысці малады...
Мінуў усходнюю чуму --
на съцежках заходняя стала
і сунцыць косьці ног і рук.

1945

Да вас, суродзічы, да блізкіх і далёкіх,
праз ночы цёмныя, вятры, слату і стынь
здаля, з-пад гор -- з-пад Альнаў крутабокіх,
зноў пішу і шлю свае лісты.

Вятры кальшуць гукі вальсаў вечных,
а ў сэрцы б'юцца рытмы скрытных дум,
і мне здаецца, што ад съценаў менскіх
я з вамі, любыя, на бляск зары іду.

1945

Ліст да маці

Ліст гэты, матуля, ад меншага сына,
што лечыць тугу сваю золатам лісьця...
Цяпер ані цешыць, ня вабіць чужына,
як вабіла, помню, калісці.

Яе уяўляў я, бы нешта святое,
і заўжды паклон слай з пустэльных аддаляў.
Цяпер тую веру, што сэрца мо' й тоіць,
аўстрыйскія ветры, відаць, разгайдалі.

Жыву між чужых я, і голас вятраны
мне штосьці гаворыць, а што -- невядома...
Напэўна, пра тое, што край мой забраны,
што радасць распяята ля роднага дому.

Скажы мне, матуля, ці праўда ўсё гэта?
Дайсьці аніяк не магу я да ладу.
Ці праўда, што восень зняважыла лета,
што песьні украдзены з нашага саду?

О, чуў я, матуля, што ўчора ураньні
сяброў ахрысьцілі на вечны спачынак,
што хворага брата на голым майдане
крывая асіна зь сям'ёй разлучыла.

Сказалі вятры мне, што ліха ўсіх лашчиць --
братоў і сясыцёр, і сяброў-аднагодак;
што усе аж да поўначы ходзіце нашча
ля рэчак крывёю апышканых водаў.

Адведаць Цябе не магу я сягоныня,
а слову, якім-бы яно ні было там,
нялёгка дайсьці да спустошаных гоняў
і ўняць іхны плач і штодзённы твой клопат.

Ня плач, ня журыся! Даруй свайму сыну,
што лечыщь тугу пакуль золатам лісьця.
Цяпер ані цешыць, ні вабіць чужына,
як вабіла, помню, калісцыі.

Зальцбург, каstryчнік 1945

KAMUNIKAT.org

Перада мной -- прастор нябёс,
чужы, халодны і нялюбы.
Які-ж вар'ят сюды прынёс
мяне на зьдзек людскі, на згубу?

І сам ня ведаю таго,
зь якой удачы ці няудачы
пакінуў пах сваіх лугоў
і сълёзы матчынага плачу.

Адно цяпер -- над шум і сьвіст,
калі цягнік імчыць кудысьці,
прашапацеў пажоўклы ліст
сакрэт няспраўданага выйсьця...

Мінуў аўстрыйскі далягляд
і неба шэрага аблокі...
Я чую: сьвежая ральля
мне беларускім пахне сокам.

Зальцбург, кастрычнік 1945

Пяскі дарог, і лісьцяў медзь,
дарог лукатыя аборкі...

Я прыплаціў-бы, каб ня мець
іх на віду і ў думах горкіх.

Сумуюць родныя палі,
ідуць, як шлях ідзе малочны.
Усьмешкай восеніскіх калін
глядзяць братоў сівыя вочы...

Палі, вазёры і лясы --
на сотні сотняў кіляметраў.
З чужой зямлі бяздомны сын
наклон ім шле на крылах ветру.

Да іх, туды -- за небасхіл,
дзе нарадзіўся, рос і вырас,
я панясу свае грахі
і съпеласьць дум, і съпевы ліры.

Зальцбург, каstryчнік 1945

Жалобная струна

Нялёгка сяньня пішуцца лісты,
і слова глейкім сумам наліліся.
Упаў на грудзі зломаны кастыль
і рану цяжкую у сэрцы высек...

Глыбокая і прыкрай яна,
няўгойная, як модна ні залечвай...
Дрыжыць лістоў журботная струна
на ростані і няблізюткай стрэчы.

І ростані, здаеща, ня было,
ня бачыліся з роднымі у хатах.
На вотшыбе, за спаленым сялюм,
развітваліся з шумам хвой кашлатых.

І кленчылі, цадходзячы да меж,
перед апошнім -- блізкім -- кілямэтрам.
Пахрышчаныя бурамі, сущмеж
хрысьціліся і кланяліся ветру.

Пакінутае -- курчыцца у съне,
спатканае -- наровіцца ад същі...
У прадзіве па страchanай вясыне
навошчаныя гневам звоняць ніці.

Прыслушаешся -- сочыва крыві,
пругкія хвалі і жывыя пульсы.
Ды чым і як жывулъку ні жыві,
выпраоствающца мінусы і плюсы...

1945

Ліст да сястры

Сястрыца родная, паклон ад брата.
Я вельмі ўсьцешаны, што ты жывеш...
Прыклей на браме каля нашай хаты
крывёй напісаны мой съціллы верш.

Няма ў ім радасьці, няма і жарту --
такім мне выдаўся сягоныя съвет...
Найлепш ягоную уважыць вартасьць
вам крытык ведамых табе газэт.

Ён першым лекарам быў песьняў-думаў
і знаўцам вывіхаў мае касьці...
Такога іншага у справе глуму
з табой ня здолеем нідзе знайсьці.

Стаю вось тут я каля съценаў замку,
у нас -- асеньняя цяперара...
Трымайся, любая, мацней за клямку,
каб злодзей вынесьці ня змог добра.

Прымі вось гэтую маю параду,
кажу ад шчырае табе души.
Калі-ж душу тваю суседзі ўкрадуць,
ў лісьце адказным мне хутчэй пішы.

Вярнуся, любая, да вас ня госьцем,
пад неба роднае вярнуся жыць.
Павесім раніцаю на пагосьце
ручнік скрываўлены твой на крыжы.

На папялішчы мы зьбярэмся дзікім,
чужия зводнікі дзе ладзілі таргі.
Браты і сёстры у той дзень вялікі

зьбяруща ўсе у дом свой дарагі.
На стол кляновага наставім соку,
пакроім радасьцяй тугу і сум.
Съмяцца будзе вечар сінявокі,
зарой цалуючы палёў красу.

Такой ня ведала бяседы ў хаце,
такога съветлага ня знала дня
ні наша бедная калісьці маці,
ні наша бліzkая крыві радня.

Пакуль-жа, родная, паклон ад брата!
Я вельмі ўсьцешаны, што ты жывеш...
Прыклей на ліштвe каля нашай хаты
крывёй напісаны мой съцілы верш.

1945

О родны край

Са мною ты на яву і у съне,
мой родны край, блізкі і блізка...
Табой жыву. Малюся, як вясьне.
Ты -- песьняў-дум найлепшшая калыска.

Нідзе, я ведаю, сябры, нідзе
ня знайдуць лепшага у съвеце вочы.
О родны край! Куды мой шлях вядзе --
у бок паўдзённы ці паўночны?

Ўпаду ад съпёкі я, ўпаду, памру,
мароз душу маю ад цела прыме.
Не прывядуць шляхі к дабру,
калі сустрэнутьца у Рыме.

Кірунак заходні -- зусім чужы,
усходні гэтакі ж. Усе чужыя.
Над першым навальніца ўсё дрыжыць,
па-над другім звяяр'ё начамі вые.

О родны край! Цяпер мая рука
навотлег адштурне чужую вушчуны.
Са мною ты, і шлях на твой наказ
паволі ўжо ідзе да родных пушчаў.

Зальцбург, лістапад 1945

Апошняя малітва

Яшчэ раз кленчу я ля съценаў Храма:
-- О Божа, Валадар зямлі, скажы Ты,
чаму ізноў каля Святое Брамы
жывое цела бачым на крыжы тым?..

На пліты мармуровыя съцякае
кроў сьвежая із ран балочых...
Пустэльнік помсьлівы -- раскольнік-Кайн --
чало съціскае ўжо вянком калючым.

Па-над бажніцамі, над купаламі
у стоме чорныя стварэніні кружаць.
Няверцы прышлія у грэшнай краме
ля ног згінающа халодным вужам...

Нялюдскі танец свой згібеньне грае
на струнах д'ябальскіх да сълёз, да ўмору...
Хіба ўжо гэтакая доля Краю,
табой ахрышчаная ў момант створу?

Ўпаду лепш сам я каля съценаў Храма,
і там апошняя малітва будзе:
«Браты і сёстры, пад Святою Брамай
зямлёю роднаю прыкрыйце грудзі!»

Лістапад 1945

Адцьвіла маіх надзеяў ружа
і, напэўна, больш не зацьвіце.
Выгінаеща халодным вужам
зманлівасць былых уцех...

На шляху няспраўджаіа дзеі
прыпынілі дні маю хаду.
Дзе-ж вы, дзе, квяцістыя надзеі --
солад хмеліва юнацкіх дум?

Не спаткаю вас і не адчую,
хочь і часта сыніца маладосьць.
Ні душы, ні цела не расчуліць
выпадковы у пакоі госьць...

1945

Вялікія шэльмы

Станіславу Станкевічу

У маленстве чужыя казалі,
і яно не забудзеца, мусіць,
што экзотыка нейкай Казані
прыгажэй ад лясоў Беларусі.

Я ня ведаю, можа, здалося,
што душа ablіваеца воцтам,
але помню: у жоўтую восень
маё сэрца съдіскалася моцна.

І ружовае сталася чорным,
няпрыемным і прыкрасным вельмі.
Я-ж ня думаў, што ў краі вазёрным
ёсьць такія вялікія шэльмы...

Нямеччына, 1945

Веру я ў сілу сілаў,
веру самому сабе.
Веру, што ты расыціла
шчасьце у барацьбе...

Веру: яно ня выйшла.
Кажуць: яго няма...
Грэшнік цяпер калыша
шчасьце і наша імя.

Веру, што дзень кароткі,
веру, што нач ня дзень.
Ведаю: нашы продкі
верылі веры надзей.

Веру, што верым, верым,
верым у веру вер.
Нам расчыняющца дзъверы,
хцівы двухногі зъвер!

1945

ЗЬВЕР ДВУХНОГІ Паэма

*Сьветлай памяці тых,
што загінулі за святую веру
ў няўміручасть
Бацькаўшчыны-Беларусі.*

Аўтар

*Праўду-ж горкую пазнаў я
позна,
вельмі позна,
пакарала-ж мяне кара Бога
вельмі грозна!*

Сафокл

I

Ападалі пялёсткі маку
на далоні каляных рук...
Шмат разоў чалавек аплакаў
спадзяваньяў сваіх зару,

і была яна рэдкая госьцій
на нішчымным куце пары,
хоець малілі усе да млюсьці
наймудрэйшыя знахары...

Сыцігавала хаду няўдача
на пякельным жыцці таку,
і каціліся сылёзы плачу
на ляшчоткі цяжкіх пакут.

Пад счарнелаю пусткай ночы
нылі туна суставы ног,
усыміхаўся рабінавы почат
на крутыя шляхі дарог.

А віліся яны далёка --
у нязнаны, як доля, съвет...
Застывалі глухія крокі
на калочай, як шкло, жарсьцьве.

Упляталі у песьні пушчы
балацяны спакой тугі,
як нядоля на съпінах вушчуң
заціскала вузлом тугім.

Заціскаўся, тужэў... Ніколі
і ні разу нідзе ня мяк...
І цяпер боль той сэрца коле,
а прысьніца, бывае, так:

расьцівіталі пялёсткі маку,
і браты на далонях рук,
каб ніхто не стагнаў, ня плакаў,
падымалі да зор зару...

2

Ападаюць пялёсткі маку
на далоні каляных рук...
Чалавек не падаў і знаку,
калі сплямілі дні зару,

але, съціснуўшы скулы сківіц,
закусіў да крыві тугу,
каб ня вырваўся плач крыклівы
са зъмярцьвелых, халодных губ.

Яму-ж лепей упасьці ніцма
на скрываўлены груд сівы,
як згінацца лазою ніцай
перед зыдзекам і нема выць.

Не згінаўся яшчэ нідзе ён,
і цяпер, калі тлее сінь,
хто пасьмее сваю надзею

са згінотаю дзён мясіць?
Вуглянене ля съцежак слава...
Спадзяваныні -- скунья сны.
Хто-ж пакрыўдзіў і так зняславіў
няўміручасть людской вясны?

3

На скрыжаваныні -- тры крыжы,
усе ад даўнасьці сівяя,
над імі ў споласе дрыжыць
прамень зары... Журботна вые
вільготны подых. Ля ракі,
на камяністым плыткім плёссе,
вартуе, сеўши, съцень ракіт
сівая, згорбленая восень.

Зыбае плынь луску ляшча,
затокі мшысты бераг мые,
і рэжа косамі плющай
чароту выгнутая шыі,
і плачуць мройныя кусты
калін, нячэсаныя вербы,
што неўзабаве ўбор густы --
прыпынак ценявы, где зывер быў, --
руды аголіць лістапад
і замяще у кут-зацишак,
ці мо' ракі шумлівы спад
на хвалях век іх закалыша.

Хінецца, горбячы свой стан,
вятрамі высмактаны блёкат.
Сыцкае з жоўтага ліста
каля карчоў бусыліны клёкат...
І шэлест гнечца у лісьці,
пачуўши музы гэтай гукі,
разъмяк расчулены і сыціх
ад стомы мляўкае ля сука.

Над полем вораным здалёк --
празь цвіль смуглі лінкай --

аднекуль

бруіца днёў самотных клёк --
адменны пах расылінных лекаў,
паволі сочыцца, ідзе
да міражоў, дзе съветлацені
прадуць на восеніскай градзе
уток крылатых лятуценьняў...

І толькі зрэдзь яны адны,
нібы наструнены рукамі,
віхры пругкія -- бягуны --
клубкамі коцяцца пад камень
і вырываюцца адтуль,
і да крыжоў імкнуцца бліжай,
кранаюць дрэва наляту
і пыл на грывы свае ніжуць.

І пахне хмеліва зямлі,
і журавы на поўдзень з хаты
нясуць, бы тыя караблі,
на крылах клопат свой багаты,
спакой азёрнае тугі
нясуць у край чужы і небыт,
нялёгка безыліч міль тугіх
адольваць зорнымі шляхам неба!

Мінаюць шэрыя папар
і рунь азіміны із болем:
да пуху іхняга прышаў
знаёмы, родны водар поля.
Мінаюць гомельскі блакіт
і накіп воблачнага цэду...
Паўдзённай сыпёкі воск плаўкі
плыве птушынным свежым съследам.

Гавораць шэрыя чужым,
што ў нас зь вясной сябруе восень,
што па нябожчыцы-мяжы
палёў вятры цяпер галосяць,
і съведкі даўнасьці жывой --

крыжы, бы тыя вартавыя,
стаяць маўкліва... Хмар сувой
даўно цяплю над імі выеў...

4

Якое съвету харство!
На харстве -- цъяныя плямы.
Чыя-ж рука ўдоўны Створ
пад сонцам мурзае вуглямі?

Якія контуры на тле
съятла выростаюць і рысы?
Яшчэ ня ўмёр, яшчэ ня стлеў
зарою высыпаны прысак...

Жыве ён... Курчыца апад
красы ля брам ліхіх суцьмежжа.
Хто-ж гэта зноў, мой родны брат,
сады упокат хціва рэжа?

Чые-ж віднеюцца яшчэ
і ткущца гэтак сілуэты?
Ці не касу сваю Кашчэй
над галавой заносіць съвету?

І краем правага пляча
сънірае збоі хмар гарбатых?
А мо' гатуе стравы чар
сваіх магутнайя Гэката?

Ліняе съвету харство,
мяняе колеры і блікі...
Глядзіць вачыма зораў Створ
на вобраз Януса двухлікі...

5

Дымяцца хмары. Неба край
у нявыразным нейкім русе.
Даўно ўжо Лысая гара
вяшчуе глум на Беларусі.

Глыбока ў ейную душу
ушіўся чорны кінець госьця...
Жалобу дня прыблудны шум
кляймом азначыў на пагосьце...

Над ім -- у посягу згібень --
накшталт мангольскага узору
гараць на выкутым ілбе
крывёй палужданыя зоры...

I стогне Лысая гара:
як тую кроў крывёю съцерці?
Галосіць нема родны Край
у танцы выскаленай съмерці.

Густыя воблакі ірацяг
нябёс і край зары задзьмулі.
Вільготным клёкатам бацян
на языку мазоль намуляў,

заплюшчыў вочы, болю зло
у пух скунсы угнула голаў,
упаў скамечаным вузлом
на гузякі карэнняя голых.

Рынелі тупа косьці дрэў,
а вецер ліпу гнуў і гушкаў.
-- Скажы, дзядунька, не памрэ
ад болю скурчаная птушка?

-- Да не, унучак, адживе,
але-ж нядобрая прыкмета...
Зірні, часамі у траве
няма яго цыбатых дзетак?

-- Няма, дзядунька, анідзе...
А хіба ёсьць у птушак дзеци?
-- А як-жа. Мусіць, у гняздзе
іх забаўляе съпевам вецер...

Дымяцца хмары. Неба край
у нявыразным нейкім русе.
Напэўна, Лысая гара
вяшчуе глум на Беларусі.

6

На грудзе выгану рудым
акачанеў падбіты бусел.
Шчышаюць корань лебяды
лятою змораныя гусі.

Туга спанатрыла гусей,
і вартаунік прыжмурыў вока:
ці выган посны напасе
усіх прад выраем далёкім?

Ці уратуе пух густы
ад зябкай плыні цела дзічы?
А мо', як бусла, пад кусты
прыгорнуць хвалі роднай Пцічы?

І мо' дарэмна ля уструг,
вазёр палескага балота
чакае -- блізкая нутру --
гусей асмужаная лотаць?

І спогад точыць мозак іх,
і ём такое нават съніцца,
што усьміхнуцца на куп'і
'шчэ беларускія брусьніцы,

і прыме ветліва у стан
радню спагадлівая плойма...
Абмые Прышяць на хвастах
ляты завільжаную пойму.

Аж тупат нейчае хады
на хвалі пасыці іх прымусіў.
Застаўся корань лебяды

у дзюбе шчупленькае гусі.

7

Галосяць роспачна вятры.
І, нема стаўшы ля дарогі,
глядзіць зыняважліва на трывы
святыя сымбалі двухногі...

Каго-ж убачыў я? Пажджы...
Згадай, дагодлівая памяць,
пакуль раптоўныя дажджы
і цемра постаці ня спляміць!

Увагі-ж вобраз гэты варт:
ў вітрынах славіўся ружовых...
Але чаму ягоны твар
тунымі зморшчкамі пажован?

Мо' гэта здань? А можа сон
на вочы скінуў вэлюм шэры?
Чаму-ж ён чорнае крысо
падняў на вузкі лысы чэрап?

Калі-ж прыйшоў сюды і скуль?
Якія ў думках мае дзеі?
Пазнаў па цені на пяску
намер злачынны ліхадзея...

Хавай-жа твар свой, съцеражы...
Душа і сам ты у палоне.
Паслухай, неба як дрыжыць
ад гневу нашых Сцыпіёні.

8

Нябёс базырны сакатун,
здалося, хмары бічам хвошча.
Прысеў на чорную пяту
зямлі зьвярэджанае пошчак,

стуліўся вузлікам туным,
прыліп -- ні слыху і ні дыху,

съцігуе сълед яго стуны
маною купленеа ліха,
ачнуўся, луснуў і яшчэ
(не адпачынак-жа на пятах)
праз морак вечару шпарчэй
памчаўся, сорамам праняты,

туды, дзе згас ужо і счах
спадзеў абецацай уцехі,
дзе зноў жалобная съвяча
гарыць ля саламяных стрэхаў,

дзе людзі змораныя, сны
снуюць ружовыя карункі
пра золак раніцы, вясны
на павуцінні думак стрункіх...

Імчыся-ж, пошчак, не маўчи,
усыцеражы ты наша щасьце,
скажы, што сяньня уначы
імкнецца зъвер двухногі ўкрасыці

душу з грудзей людскіх; скажы
і урачы нячуты пострах:
на скрыжаваныні тры крыжы
перед лязом сякеры вострай

стаяць маўкліва. Зваруши,
ускальхні ты навакольле!
Няўжо звярывае души
ніхто на восьці не наколе?

Няўжо абыдзе, не кране
жывога сэрца сіла гневу?
... Упаў над полем і счарнеў
у хмарах
неба зорны невад.

9

Апошні згас агенъчык -- дагарэў.
Запахла у паветры прэлай вікай.
-- Якая-ж, згінь ты, цемра на дварэ,
ну, прост' хоць вока пальцам выкаль...

І трэба-ж, выгнала якраз сюды
мяне нялёгкая да іх часіна.
Надвор'ем гэтакім, я чую, заўжды
прымаюць грэшніка сукі асіны...

Э, думкі чорныя, ідзеце прэч!
Што мне да грэшніка таго ці сука?
Хіба ўжо першую съятую рэч
мае спрытоўваюць са съвету рукі?..

Хіба ня бачыў на сваім вяку
яшчэ мо' горшае ля ног ахвяры?
Ня я -- дык іншыя павалакуць
да лазыні косьці і жывот напарыць.

А страх, абачлівасць -- курыны жарт,
ня камень-жа глытаць гарачы...
Чаго, дзівак які, разбойнік варт,
калі ня верыць у сваю удачу?

А хто-ж адважыца -- няхай кране:
маё нутро звярынай помстай дыша...
'Щэ-ж ня было ў жыцьці такога, не,
каб я на промысел дарэмна выйшаў,

каб я спыняўся перад чым калі, --
двуухногі илюнуй і расыёр нагою.
Калі душу сваю крывёй ablóy,
души развагай съмешнай не загойш...

10

Па цаліне былых валок
шляхі хады раскрыты насьцеж,

двуухногі зъвер начы валок
на згін украдзенае шчасьце.

Згіналі голаў зъбегі мар
і нявыразны нейкі клошат.
Вятры кацілі тоўшчы хмар
на-над зъвярыным зманным тропам.

Мігнуў ля ног маланкі брыж,
і дождж паліўся, нібы з луба.
Гарою здаўся лёгкі крыж
на моцных плечах душагуба.

Гулі з грымотамі слуши,
такая, знаць, удача слуна.
Адчуў двухногі боль туны
і падазроны нейчы туиат...

Угнуўшы голаў, душагуб
убок рвануўся ашалела.
-- Няўжо?.. Няўжо?.. Перамагу
такі нязвыклы іакіп цела...

Перахітру ягоны нюх,
што напрасткі бярэ, і збочу...
А не -- съцігуй сабе: зманю
душу і сълед у пекла ночы.

А там -- памераемся мы
з табой і сілаю, і спрытам:
штурну у твань камяк нямы --
і съціхата, і шыта-крыта...

Ага... Ня выракся яшчэ?
Нясі-ж на скрут сваю удачу!..
Нясі-ж! Крывёю труп съцячэ...
А мо' я съмерці твар убачыў?

Хвастаў горб зъвера дождж касы,

і бег таропкі думак гнобіў,
здалося, быццам валасы
старчма на вузкім сталі лобе.

-- Ідзі-ж, ідзі-ж, касьцяк, паўзі!
Паўзі, разумнік...
бліжай, бліжай!..
Хто-ж гэта месіва гразі
на кастылі крывыя ніжа?

Чые-ж там ськівіцы жуюць
вуглі чырвоныя на дроце?..
Хто-ж палыськуе гэтак муць
касой іржаваю упоцем?

А там... А там!..
Сіняць вужы?
Вачэй сымяющца праварыны?..
Ха-ха, ха-ха!..
Крыжы... крыжы... --
зарагатаў гарляк зъярыны.

-- Вазьмі-ж мяне...
Вазьмі, вазьмі!..
Няма ратунку і збавеняня!..
Навяз, разъятраны, грудзьмі
на дзіды гострыя каменья.

II

Табе, мой голубе, унук,
даўно ўжо рассказаць хачу я
живую казку. Час мінуў,
і пра яго ты не пачуеш,
калі памру я. Родны дзед
мне расказаў 'шчэ днямі тымі,
калі зъбіралі на градзе
ўдваіх капусныя лісты мы.

А сам пра час былых вякоў
ад жабрака, што граў на ліры,

начуў за восем медзякоў,
калі буслы ішлі на вырай.
Не напісаў ніхто яшчэ
ані пра час той, ні пра бусла,
а казка сочыща, цячэ
наволі з вуснаў і да вуснаў.

На неазначанай вярсьце
ля пушчы -- Белае балота,
зь вясны да восені расьце
адна-аднюткая там лотаць.
Балота зыбкае ня сыпіць
ні уначы, ні ў дзень цалюткі,
сябе няцяжка утапіць
на цаліне ягонай гнуткай.
Пад цаліной -- вада й вада,
а пад вадой сінеюць горы,
якія -- цяжка разгадаць,
а праўда -- вось што нам гаворыць.

Паблізу самых сініх гор,
што йшли ад мора і да мора,
на неакрэсленым прасторы
між рэк блакітных і вазёраў
спакон вякоў жыла, ляжала
адна вялікая дзяржава.

Народ -- багаты, ня скунсы,
гасцінны, мудры, працавіты:
араў, касіў і сеяў жыта...
А съвет спакусай падкупіць
імкнуўся меж ягоных варту;
і аблігалі хмары ўпарты
няраз дзяржаўны сунакой
і схілы гор, і сыпіну пушчы,
але ні разу не разлушкиў
гарэха збройнаю рукой
ля межаў зманлівых злачынцаў:
у край быў шлях яму зачынен.

Народ із розных быў плямён,
але ўважаў сябе адзінай
сям'ёй, нібыта нарадзіла
адна іх маці.

Заўжды ён,
калі на край паўзла навала,
зямлю, што долю ўзгадавала,
што хлеб людству дала і соль,
сыноў галубіла, расыціла
і наліла нязломнай сілай,
што абышла нягоды, золь
і ўратавала веліч славы
свае дзяржавы-Святаславы,
абараняў, як сэнс жыцця,
як маці сына у няшчасьці,
каб съмерць ня здолела украсыці,
і ўпартага краю родны съцяг
наперад нёс.

І па віхуры
на чужынецкіх съценах муру
ламаў ён дзіду перамог
і выразаў мячом на вежах
пячатку з вобразам мядзьведжым,
каб не адважыўся, ня змог
напасынік выламацца зь меры
і болыш ня стукаўся у дзверы...

Ня бралі войнікі-сыны
з чужых зямель ніякай дані;
і як бы вораг ні паганіў
удачаў іхных, штовясны
ля пераможнае мясьціны
прыналі ворага гасыціна
і частавалі караля
ці князя нейкага з дружынай
віном брусынічным і ажынным,
адборным мёдам -- чым зямля
плаціла кожнаму за працу,
было чым госьцям частавацца...

На разьвітанье із байніц,
насьля ўрачыстых княжых словаў,
ізь літых бітніц адмысловых
на першым завадзе зарніц
пускалі ў сінь тугую налшам
сто чатырнаццаць моцных залнаў.

Вось так ля самых сініх гор,
што йшлі ад мора і да мора,
на неабсяжным тым прасторы
між рэк блакітных і вазёр
спакон вякоў жыла, ляжала
адна дзяржава - Святаслава.

Між тым, у хораме ля скал,
за васямнаццацю замкамі,
дзе збуцьвянеў ад часу камень,
дзе жыў адважны князь Аскал,
ішла з чужынцамі размова...

Утаямнічанае змовы
ніхто ня ведаў і ня чуў,
і толькі грозная княгіня,
каб посынек змовы не загінуў,
паліць загадвала съяччу
ад першых зораў і да зораў,
каб не наслаў Бог часам мору
на князя.

Ўдзень і уначы
ад злых вачэй зямлі вялікай
праз слуг-ганцоў сваіх паклікаў
ён войска хорам съцерагчы.
І сьвіце князь Аскал зняверыў
і ўсіх на забаўку да звера
у лёхі хораму укінуў
і, каб зацерці сълед злачынства,
каб выйшла гладка ўсё і чыста,
даў спадкаемцу свайму, сыну,
наказ -- усьмерціць тыя душы,

якія сон ягоны зрушаць...
І от ізноў ва ўсе канцы
тас дзяржавы-Съятаславы --
да рэк, вазёр, балот іржавых --
імчацца сынавы ганцы,
імчацца пешкі, мчацца конна
з такою весткаю няпоўнай:
«У славным хораме, ля скал,
памёр вялікі князь Аскал...
Цалуйце сълед ягоных ног
на скрыжаваныні ўсіх дарог!
Ану-ж убачыць ля дарогі
шчасльвец дух зямнога Бога»...

Гулі мядзяныя званы...
Усьцяж дарог стагналі людзі:
«Як жыць бяз князя рай наш будзе?
Як будзем жыць цяпер адны?
О дух съяротнае напасьці,
вярні у рай наш сонца шчасьця!»

Між тым у хораме ля скал
за васяманаццю замкамі,
дзе збуцьвянеў ад часу камень,
сядзеў з дружынаю Аскал
і вёў таемную размову.
Ніхто ніводнаму на'т слову
ня съмеў пярэчыць, бы ня чуў...
І толькі грэшная княгіня,
каб посыех справы не загінуў,
паліла жоўтую съячу
ад першых зораў і да зораў,
каб не наслаў Бог толькі мору
на князя.

«Съятаслава,
кажу вам, хутка можа стацца
цэнтраляй съвету і зямлі
ўсяе на цэлым белым съвеце.
Адно уцямце вы, што я,
памёршы, мушу уваскрэснуць,

што на зямлю прыйду ізноў
караць жывых зямлі і мёртвых...
Пераканаць вам трэ'народ,
што я памёр, а дух жыве мой,
і каб маліліся усе
за паварот мой найхутчэйшы.
Але-ж пра гэта -- толькі тут,
на нашых землях, зразумейце...
А там -- за межамі -- жыву
і доўга жыць і княжыць мушу...

А я, тым часам, спакушу
народы съвету і дзяржавы,
што жыць нам трэба надалей
усім у злагадзе і дружбе...
Які вялікі, цяжкі грэх
я на душу бяру, мой Божа,
калі ад заўтрашняга дня
ператвару сябе у Бога».

12

Вартуе цемра зъвера ценъ,
а зъвер -- бліжэй, бліжэй да мэты.
Што-ж съніца беднай сіраце
пад дахам зор у момант гэты?

...Крутая съцежка. Грузкі брод.
Вазёры ліштвамі абшыты...
Вялікі чорны калаўрот
прадзе кустоў густых ракіту.

Сыніўся: мякішам мяздры
шнуры ягоныя набраклі.
Лускою счахлае зары
частуюць цені племя грака.

На балі гэткім, на карчы,
жывое з глузду можа зъехаць.
Ля пня, укопаны, тырчицы
расьпечаны драцяны вехаць...

Нахлынула смуга. Прылёг,
стуліўшыся, хлапец ля куста.
Ашчэрыўся асельнік-лёх,
злачыны валадар распustы:

-- Ты стойма маеш съцерагчы
асені зорныя і пушчы...
Сівая ведзьма на карчы
зубамі шкла табе налушчыць.

Гарбуля -- гнеўная Яга, --
як што на прысмакі ты ласы,
сънячэ зь ігліцай пірага,
а з вухналямі зварыць квасу...

-- А што... а што, калі сюды...
калі пастукае у дзверы?.. --
дрыжэй прад воблікам блядым
хлапец ля ног калматых зьвера.

-- Дзядусь надыдзе... Аднаму
мне крыху вусыціна. Баюся...
Каму-ж паскардзіцца, каму,
калі Яга мяне укусіць?

-- Дзядусь!
-- Маўчы!
-- Хутчэй сюды!..
-- Якога клічаш сюды дзіка?
-- Я...
-- Чуеш нейчыя съляды?
-- Я дзеда роднага паклікаў...

-- Клянуся чортам, абмінуць
няхай увагу зьвера крокі,
прымушу вышіць бруду муць
із самай лужыны глыбокай...

Як вечер сълед мой заграбе,

магу цяпер ужо прызнацца:
смалой на кволым твайм лбе
з уzechай вышеку «ІЗ».

Э, ліха думак! Сыцеражы
спакой балотаў зыбкіх, кручы...
Засынеш-жа -- выкалю крыжы
на жываце ражном пякучым, --

сказаў такое хлапчуку
вядзьмак, крывёй наліўшы жылы,
крутнуўся двойчы на суку,
і цемра сълед заваражыла.

-- Што зьевер двухногі мне чаўне? --
надумаў, сеўши каля прызбы.
Ад страху дзікага цяпер,
здаецца, камень перагрыз-бы.

Сядзіць, і мроіцца яму,
што сам смакуе саду сылівы...
-- Дзядусь! Я нтушку перайму...
Дзядунька, я не палахлівы...

Прамчаўся нехта па траве
і прылабуніўся ля плоту.
-- Дзядусь!.. Страшэнны чалавек
съвідрое цемру носам крота...

Дзядунька, срэбра на расе
убачыў... Збаўка якая!..

Сякерай горла перасек
двуухногі. Ліпкая, гляўкая
сыціскае грудзі кроў...
-- Вядзьмак...
-- Якая злосная, Яга, ты...

Расыцьвіў, здалося, сіні мак

і зынік над пушчаю рагатай.

Злы дух у цемры рагатаў,
і цені стукаліся лбамі...

Прыліш, як клешч, да жывата
вядзьмак счарнелымі губамі.

Гайла неба боль пакут.

-- О, каб дзядусь пра съмерць праведаў!
Прачнуўся, стаў --
на лабяку
ні ведзьмака няма, ні дзеда.

1944-1955

МАІХ УЯЎ РУЖОВЫХ РАНАК

Паэма

1

Ад болю ўсё яшчэ гудзе
разгневанае цела краю...
Жыве яно -- не памірае:
употайкі цяплю грудзей
ягоных съпеліць травы поля,
і як ні смаж іх, ні палі,
праз скібы чорныя ральлі
яны зірнуць-такі на волю,
крамянай съвежасьцю вясны
умывающа. Расой валогі
спалошча мораку цывілога
зара усходу сълед кvasны,
і усьміхнецца поле хатам,
і як ні смаж іх, ні мары,
убачаць зноў гаспадары
сваіх клапотаў плён багаты.

2

І часам тым у шчыт такі
напоўняць плёнам лёхі спрату.
За найдарожшыя караты
ён не прадасца. Ветракі
за рупасьць мелівам заплацяць,
і як ні смаж яго, ні праж,
свяжуткіх печываў ікра --
адзнака моцы і багацьця --
цалюткі дзень і дзень пры дні
да новых жніў, да касавіцы
ня выйдзе з хаты, са стальніцы
ні у бацькоў, ні у радні.
Запас, маўляў, бяды ня чыніць...
І як спусьціца і ня мець

у съвірах збожжа таго медзь?
А ну-ж і дзверы хто адчыніць...

3

І хмелем паху пульхны хлеб
змацуе пах акрас і варыў.
І сонца спогаднае хмары --
асенініх днёў жалобны крэн --
спатоліць, даўшы волю спору.
І як ні смаж іх, ні чарні,
праб' юцца спору карані
у грунт зямлі, знябыўши морак,
напояць сочывам руды
асьмяглы, глейкі мякіш глебы,
і зашумяць у сінь, у неба
шыракалістыя сады,
налітыя крамянным воскам...
І як ні смаж іх, ні пачы,
яны -- найлепіши супачын
гаспадару -- тубыльцу вёскі.

4

Здабыткаў новых, съветлых дзён --
пладоў уцешнай, рунтай працы,
за што сам край ішоў змагацца,
чаму сам край быў так жадзён,
не прыдаверыць край ні кому,
і як ні смаж яго, ні крой,
пары тэй бачу сяньня скрой
і ўжо выразна чую гоман
вялікай прышласыці. Яна
і не далёка ўжо, а блізка,
хоць морак ейную калыску
і затуляе ад відна.
І дзень той сэрцу будзе дораг.
І як ні смаж яго, ні гні,
не прыгібае больш ані
да рук сваіх спакусны вораг.

5

І не спаружыцца з красы

краіны зводнік чалавека:
лугоў краса, гаі і рэкі,
вазёры думныя, лясы --
найдаражэйшы скарб прыроды...
І як ні смаж яго, ні плюшч,
а ён бы той балотны плюшч,
расьціме й жыць для насалоды,
але-ж ня зъверу, а людству,
бо зъвер, як быў, і будзе зъверам...
І я ня дам ніколі веры,
што мор надыдзе хаастуву!
Усё, жыве і жыць што мусіць,
што съпеліць зорная асець,
на хвалях прышласць прынясе
для несьмяротнай Беларусі!

1946

Песьня

Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой, несъмяротная беларуская Песьня! І чулі, і жылі, і самі съпявалі, і іншых пяшчотнымі гукамі музыкі цешылі. І найлепшым бавеннем сэрца й души чалавечай была Ты, цудоўная нашая Песьня...

Удзень і ўначы, у хаце сумной -- на Радзіме, і недзе далёка -- на землях чужых і варожых, у горы і шчасьці, у дзені нарадзінаў і съмерці -- заўсёды і ўсяоды -- зывінеў, не змаўкаў непадкупны, адменны, наструнены голас Зямлі Беларускай.

Расла і ішла Ты ад мора да мора, за стромыя горы і пушчы ставечныя, празь вільгаць туманаў балотных сягала і немарац твані; на крылах вятровых наўсуперак лёсу плыла і мацнела пад сонцам, пад зорамі неба блакітнага съвету.

І сяньня жывеш -- не скараешся, родная, мужная Песьня народу! І толькі часамі Твой голас, сумны і надрыўны, ад болю змаўкае і падае ніцма на жораст, сухі і калючы, каб потым, акрэшы, напіўшыся соку зямнога, узняцца вышэй 'щэ, скрануць няжывога і горам прыбітага брата словам сваім абнадзеіць.

Ні вецер ільдзянага мора, ні съпёка паўдзённая пустак ня спыняць Цябе, ня скуюць і ня здушаць нідзе і ніколі, дарма што зъняславіць наровяць дзікія, нязвыклыя, прышлые зыкі. Нямеюць, пачуў я, спакусныя гукі і курчацца зводнікі ўёмныя вуліц, адчуўшы Тваю векапомнную славу.

І слухаюць людзі, чакаюць, ля крыжа укленчыўшы нема, прыходу збавеняня пад гром навальніцы, дзе стрэлы маланак, агністыя стрэлы, ўядоцца хіжа у цела жывое, і раніць шаленства атрутай съмяротна з уzechай на съцежках прыцьмелых істоту.

Душа чалавека, як Песьня, -- жывою ня дасца у рукі свайго ліхадзея!.. І съмерць не здалее змагчы, съціхамірыць, хоць цела павісьне на горкай асіне. Дух вечны, і вечнасьці сілы узылёту глумлівия сілы зямлі спакарылі.

Прабілася Песьня празь немарач даляў... Спатоліўшы сілы ў дарозе нялёгкай, упала ад стомы на сівыя скалы, і... песьню спынілі халодныя Альпы. Галосяць і б'юцца аб камень зымшэлы абрыўкі мэлёдый далёкага Краю, і стогнуць журботна, налітыя гневам, у лёхах маўклівых падбітая рытмы...

Дарма... Не памруць, не загінуць бязь съледу, хоць песьні чужыя зьбіваюць іх з тропу. Яны ўшчэ жывыя і грымнуць над съветам, узынёшы да зору імя Беларусі.

Ліпень 1946

Каля вакна равеснік-клён
глыбокую задумаў думу.
Я ведаю: пакуль і ён
ня выплакаў лістамі суму.
А выплача -- прыгне свой стан
і моцна зашуміць ля вуліц.
Я выйду зь ім упоруч стаць,
і ён гаротнага мяне прытуліць.

1946

Зь дзёньніка ДП'і...*

... І дзень ня спляміцца «заветны»,
і дні, пражытыя ў бараках,
як давялося йсьці на съметнік
і дзень цалюткі поўзаць ракам.

А съметнік -- съметнікам: ня сад той
і не праспект, ня водар парку!
І ня дзівіся, дружа, надта,
што я мазоль нацёр на карку

вугальлем, выграбеным з кучы,
і змуляў ног сваіх калені.
І трасцы рад будзеш съмярдзючай,
як месяц цэлы пакалееш.

Вось так жыву я і блукаю,
бы здань начы, каля дарогі,
накуль на суд не нагукае
за крык душы мае двухногі...

Замоўклі ўсе, нібы съвятыя...
Ня згасьлі съвечы і агні...
Паклон табе, дэмакратыя,
і вам, вызвольнікі і дні!..

Навяз на зубы тэрмін «вываз»,
і думы сушыць і скрабе:
мо' морскіх хваль сівыя грывы
нас прыгалубяць да сябе?..

*ДП -- ад Displaced Person («перамешчаная асоба» -- выгнальнік, уцякач, эмігрант).

Вязеце-ж, фурманы, край съвету,
куды вядзе малочны шлях,
накуль 'шчэ песенька ня съпета
і конік ваш у аглаблях...

Сон...

Сабраўся, сеў я і наплыў,
а съследам -- чорных дум наплыў:
-- Куды, паэце мой, браток?
Які спадобаўся куток?
-- Плывем па моры па глыбокім
у край нязнаны і далёкі...
Прыплыў, падняўся і стаю
і думу думаю сваю...
А думы чорныя яшчэ:
-- Ну як, браток, табе лягчэй?
-- Сказаў-бы, думанькі, вам нешта,
але і сорамна, і съменна...
-- Кажы, паэце, не маўчи!
Відаць, надумаўся ўцячы?
-- Нікуды, думкі, не ўцяку я:
і тут, як там, мяне цікуюць...
-- Хіба ты шэльма ці круцель,
што голаў страх тваю гняце?
-- Да не, ні шэльма, ні круцель я,
а съвет, чамусыці, вар'яцее...
Щукаю, думанькі, я волі,
а воля тая -- у няволі...
Крануўся, йду сабе і йду,
а съследам -- згусткі чорных дум...

Зальцбург -- Лексэнфэльд,
люты 1947

Адменная ода

Твая слава ня мной расьпечана,
хоць сама ты мяне й пякла...
Пакідаю цябе, Нямеччына,
спапялеўшая ўся датла.

Не съмлюся над горкай чашаю
і ня плачу -- прабач...
Скажы,
хто учора за съпінай нашаю
нашай съмерці каваў нахы?

Лашчыў сэрцы съмяротным прысакам
на узвівах свае вясны,
каб ня съмелі узыняцца высака
залатыя у песьнях сны?

І над сонцам,
дзе мройна съмелі 'шчэ
наліўныя садоў дары,
накалечыў так зманнай веліччу
съвежы полыск людской зары?

І надзеі у грудзях матчыных
хто зьняважыў -- на глум атрос?..
Навет мора такое спадчыны
ня прыймае ў сваё нутро.

І цяпер, як апошнім дотыкам
вычуваю твой боль і сум,
над шпілямі халоднай готыкі
вусны гнеў мой табе нясуць.

Дзе нядоля мая прытуліцца,
ня пытайся пакуль -- маўчи,
да палацаў на родных вуліцах
ты спаліла мае ключы...

Брэмэнгафэн, верасень 1947

Пякельны дар

У новы край, далёкі і нязнаны,
з пакункам дум -- тугой набраклых мар --
нясу гадоў ліхіх пякельны дар --
скамененую горам немач раны.

Няўцешныя пэйзажы і экраны --
змардованы зямлі пакутины твар.
На тло крыжоў -- глыбокі сълед ахвяр --
мятуць віхры жарствы пясок каляны.

Губляеца ружовы небасхіл,
і пляміца нябёс блакітны полаг.
У зывіах хмар, над сумнішчам магіл,
калышацца агнёў трывожны сполах...

Нялёгкі шлях ізь пекла па касьці,
а мне-ж ісьці... Далёка 'шчэ ісьці...

1947

Сьвітанак

Свяжуткі зары сьвітанак,
купаючыся ў расе,
зь месячыкам на ганак
хацінкі мае прысеў.

Палашчыў ваконцаў шкельцы --
сіюткае срэбра рос,
а потым чысьцюткім цельцам
да пёрка майго прырос...

Сяброўства трывкога почуў
з широкіх сьвятліц души
выносіў на сонечны вочан
сънялюткія думак каўшы.

Важкія, адменнай масыці,
з тугою лясных смужын,
ня ўмелі ні ткаць, ні прасыці
у праслах вузкіх, ні жыць...

У замуце днёў сьвітанак,
памыўшыся у расе,
накінуў мой съціплы ганак
і ў зацішку моўчкі сеў...

Ля берагоў Гішпанії
(на вадаплаве)

...Цяпер усё. Уласнымі вачыма
пабачыў сьвет. І прыкрасыці дарог
адчуў, як клунак гора за плячыма,
крывёй параненых жарствою ног.

Да съмерці ўсё у памяці зьбяры:
тугу тайгі і прыгажосьці Крыма,
пакутны крык у сутарэннях Рыма
і водгульле няўцешных перамог...

Між жоўтых скал паўдзённае сънякоты
у пошчаку шчапаецца мой плач,
і плодзянца штодзённыя турботы
на пераломе спадаў і няўдач.

1947

1

Дарма, што на чужой зямлі жыву,
не валацуга я і не бяз хаты:
удзень і уначы браты завуць
мяне на полудзень у край багаты,
дзе шэлест траў, вішнёвыя сады
і песьні-думы вырасьцілі верш мой,
дзе вышіў я у веку маладым
кілішак гора свайго першы
і мудрасьць даўньюю пазнаў яшчэ,
і шум дажджоў, і звон лістоў кляновых,
усьмешку васільковую вачэй,
і любай цёплае і ласкавае слова...

2

Дарма, што на чужой зямлі жыву,
не валацуга я. Трывалы вязень злому,
як весні гром, на грані пералому
рашчу спадзеўнасьць спору наяву.
А ўспоруч зь ёй заслону дзён прарву --
да рунных віў. На зайдрасьць часу злому.
Ля родных стрэх -- ахвяраў крыгалому --
схілю сваю пакорна галаву.
Крынітальных сльёз, што лягуць на далонь,
нап'еца сум, і съцісне боль тугі
мне горам пасярэбраная скроні.
З далёкіх гораў, краю дарагі,
імкліва мчаща думак мурагі --
прысяга коњніка Крывіцкае Пагоні.

1947

Ня сыходзяцца горы з горамі

Ня сыходзяцца горы з горамі,
ня збліжаюцца і узвышы.
Навет думкам, цяжкім і змораным,
на спатканьне ніхто ня выйшаў.

Адзінокія, блудзяць съцежкамі
спадзяваныні пад млюсным небам.
І ня хочуць цывісьці усъмешкаю
рытмы вуснаў на чэрствай глебе,

зь весялосцю чужой ня мірацца,
ня ступаюць сумесна кроку,
на журботнай у песнях лірыцы
накідаюць свой сълед глыбокі.

Як упартасць такую выраку
за марамі -- на жоутай высьне?
Кажуць, голас ліхога выраку
над маёй галавою высьнеў...

Бо ня сходзяцца горы з горамі,
ня збліжаюцца і узвышы...
Навет думкам, цяжкім і змораным,
на спатканьне ніхто ня выйшаў.

Амэрыка, сінежань 1947

СЪЦЕНІ Ліра-паэма

1

Падышла і моўчкі села,
прытулілася да цела.
Ад цяпла і тонкіх ліній
загарэўся ў сэрцы сіні
аганёк... Пакратаў вусны
і нясьмела словам луснуў.
Няпрыкметнае такое,
не давала сушакою...
Я зірнуў у зоры-вочы,
на аблічча -- твар дзяячы,
на вясёлкі броў і век,
грудзі -- белая лілеі,
хаство і крылы-рукі
і адчуў цяжкія муکі...

2

Нацямочку з хаты выйшаў --
спакусіла чараўніца,
каб да сонца зь белых вішань
росаў першаму напіцца
і прыслушашца да мовы
траў і зор у небе чыстым,
зьвіць у сподзіў адмысловы
слоў адборныя маністы,
акрапіць валогай сіні
некранёнай вуснаў смагі,
каб вятры не замяслі
чысьціні шальмоўствам магаў,
каб яна (мы каштавалі
абяцанкі жоўтай скрухі)
разгарнула дум крышталі
на-над посыніцаю духу.

3

’Шчэ драмалі струны ветру,
і сады усьцяж маўчалі,
толькі ўжо зямныя нетры
адмыкаліся ключамі...
Рассыпаўся звон іскрысты
глыбіні на роснай стыні.
Шэлест лісьцяў цымбалістых
выпльываў у стройным стылі
зь цішыні і нікнуў дзесыці
ў ніцях польнасці рудое.
Далікатна скроні песьціў
шоўк сьвітальны сырадою,
напаўняў душу да съці,
грудзі... Вылучыўши змогу,
цалаваўся, змыўши прыцем,
з хмаркай месячык двухрогі.

4

Золак выছадзіў з-за пушчы
полуд медзіва на стрэхі,
цяжка раніцы расплюшчыць
сум прытоptанага съмеху.
Ён тугі, як глыбы, глейкі,
нібы месівіща гліны...
Распластастаўся раптам нейкі
над зямлёю съвет савіны.
І маўчала чараўніца --
макаў цввет, кары мігценые,
каля пнёў бярозак ніцых
лбамі стукаліся цені,
ад касьцей сухога хрусту
варушыліся узвышы...
Напаілі смагу вуснаў
кроплі сълёз ізь белых вішань...
Боль і прыкрасыць насалоды --
лениш зубамі камень грызыці.
Мрояў пешчаныя роды
запякліся каля выйсьця.

5

Палажыў на горб уласны
клунак крыўды -- хай тримае.
Залатыя сонца пасмы
засланіла съценъ жывая...
Задаволеная, села
і таўчэцца калия клямкі,
быщам зъвер які ля цела
аблюбованае самкі.
І вартуе съцены хаты,
часта дзівіцца у вокны,
ці жывы йшчэ дзень расьпяты
на шпянёх вуглоў вільготных.
Прыціскае, непакорны,
да грудзей расьпяцце крыжа.
І яна ад злосыці чорнай
языкамі шыбы ліжа,
чырванее, стрэміць ікры,
іклы шчэлепамі шчэміць...
Адчуваць мне вельмі прыкра
блізіню свайго зынішчэння.

6

Я стаю і моцна зябну,
прытуляюся да шульля.
Вечэр вецыцем кволых яблынь
ланчиць зрэбную кашулю.
Вось яе, адзінай толькі,
не напнуць на плечы сука,
бо у нітцы кожнай столкі
талісман жыцця усukan.
Маці сеяла й мачыла
сінявокі лён над кручай,
губку-ж выткала дзяўчына
і пашыла ў дзень заручын.
На грудзёх, над сэрцам самым,
vasilёk і колас жыта,
колас доўгімі вусамі
крэсьліць шлях неперажыты...

І шчыміць мой горб уласны,
і жыве, і дажывае...
Залатыя сонца пасмы
засланіла съценъ жывая.

7

Сонца хіліца да спаду,
ля гумён гусьцее вечар.
Праплылі над цьветам саду
хмар залочаныя плечы
і счарнелі. Сыцігашалы
абліліся чэрняй змроку.
Цені -- збродныя шакалы --
нюхам трапілі на крокі
і паўзуць, каб дух украсыі,
па съядох на жыр спакусны,
съліняць хіб чырвонай масыці,
хмелем скрыўленыя вусны,
пазяхаюць, гладзяць ікры
і ад рогату лажацца.
Адчуваць надзвычай прыкра
блізіню сям'і хіжацкай...
Ноч вятрамі ашукала
съцігачоў... У пругкай позе
казытала ценъ шакала
пусьцінёй ікласты позях.

1947

Ня было і няма...

Ня было і няма
весялосыці.
І ня будзе.
І песьня памрэ.
Сяньня стогне,
як звон,
на памосьце,
заўтра змоўкне
над хвалямі рэк...

Не прачнеша.
Рабінавым сокам
нахварбующа
віру кругі...
На каменьнях
у моры глыбокім
рытмы съціснуща
сумам тугім...

Каракас, 1948

Усё ня так, як думаеш... Жывеш --
і моўчкі мара твая кане...
Гарыш, як росы у траве,
і раптам -- кропля ў акіяне.

Вятры усьпеняць воды і імчаць,
куды -- і сам ня ведаеш нічога.
Умееш гнуцца, плакаць і маўчаць --
умей чакаць і выраку ліхога...

Адно із двух: загінеш або не...
Мо' усплывеш на хвалях, а мо' канеш.
І як-ніяк... успомні аба мне,
хоць я -- і кропля ў акіяне...

Каракас, красавік 1948

Зрада

Сярод чужых палёў расьціў свой агародчык...
Ён рос і росамі над зорамі іскрыўся,
ды неяк раз, пасыля дажджоў цяплюткіх ночы,
на кусыціках расылінаў кветкі расыцьвілі ўсе.

Яны і тоны іхных колераў прыгожых
на тле дрымотных гор, як вечар цені звесіць,
пригадвалі сады і шэлест траў ля Сожу
і мройны супакой далёкага Палесься.

Так, песьцячы ў душы плён першай съцілай працы,
адчуў, здалося мне, цяплю чужога лета,
але ня мог назваць уласьніку плянтацый
нязвылага імя адной з найлепшых кветак.

І проста адказаў, у твар зіруўшы тлусты,
цікаўцу съпешчанаму -- зманлівай спакусе:
«Такія, мой спадар, -- вам, пэўна-ж, не да густу? --
растуць і плодзяцца над сонцам Беларусі...

І ўпяршыню яшчэ вось тут, за морам сінім,
краса паўночнай палоніць гэтак вока...
Начамі цёмнымі, каб зноў не галасіла
душа мая, съцішае боль тугі глыбокай».

Із вуснаў съмехам скрыўленай, халоднай міны
пачуўся неўзабаве двухсэнсоўны выснаў:
«Да незнаёмае заморскае расыліны
прыгледзеца бліжэй цікава і карысна»...

Нядоўга ў снох маіх той кусыцік цвіў і рос так,
а першай адцвіла й завяла ў сэрцы радасыць:
згадаў уранын ля скамечаных пялёстак
нямудрае імя вазёрнай кветкі -- зрада...

Вэнэцуэля, чырвень 1948

Прыйдзі
Санэт

З блакітнай вышыні прыйдзі, малию, хутчэй
на землі нашыя, збаўленыя дух раскуты,
здымі з грудзей людскіх скрыжованыя путы,
спакой вярні души і бляск былы вацэй.

Мы-ж толькі ў цяжкім сyne -- у цішыні начэй --
п'ем сінь нябёс Тваіх -- ня хмель зямной
атруты...

I разгінаецца касьцяк сьпіны прыгнуты,
і песні сочацца выразней і званчэй...

Ды сон -- плыўкі міраж, нязьдзейсны плод
вязыніцы,
міgne, бы стрэл пругкі агністай бліскавіцы,
і ў мур глухі спадзе каля зялезных крат.

Зынікае ўпоруч з ім спадзеў цъмяны
збаўленыя:
красу вясны жывой настойліва на спад
вядзе няўмольная, жывая сіла тленыя.

1949

Восень

Хто сказаў, што цяпер нявесела?
Эх, якая цудоўная восень!...
Расьцвіла і пад сонцам звесіла
галавы залатое валосьце.

Славіваецца цела мораку
хмелем шоўкавых кос... Дзівіся,
пакуль роскат грымот на золаку
пярунамі тугі ня высек.

Ня прыспаны на крылах казкавых
на узвівах дзівацкі вырай;
цяжка скутае лета ляскаве
кайданамі па струнах ліры.

Пошчак льне, дзе моўчкі павесіла
галаву залатая восень...
Мо' таму і душы нявесела,
што сівее зямлі валосьце?

Сакавік 1950

Залатая зямлі мяцеліца

Хто сказаў, што цяпер нявесела?
Эх, якая цудоўная восень!...
Расьцьвіла і пад сонцам зьвесіла
галавы залатое валосьце.

Славівае танюткімі ніцямі,
хмелем шоўкавых кос імшары,
занізала у рудым прыщеме
веснавы неспакой абшару...

Пасъмялела. Пад жоўтым месяцам
натушыла агні бліскавіцаў,
каб далёка, дзе зоры месяца,
не пасъмелі шляхі дзівіца.

Ахмялела... і мулка съцелецца...
На съпічастым дароге абрусе
залатая зямлі мяцеліца
закалыхвае сны Беларусі.

Пошчак льне, дзе моўчкі павесіла
галаву залатая восень...
Мо' таму і души нявесела,
што сіве зямлі валосьце?

Сакавік 1950

Найпрасьцей яно -- зусім папросту:
надысьці, прыблізіцца да цела,
каб спадзея рэзвітку і росту
у грудзёх жарствою не асела.
І рукамі -- смугласьцю калянай,
гартаванаю у працы цяжкай --
прыкунежыць шчыра і заглянуць
у журботны твар свае манашкі...
Ціхі раздум шчырасьці няварты,
лепш імкліва пасьці і разьбіща...
У калоду згорнутыя карты
не адкрыюць сэрца варажбітцы.
І яно -- ад посьніцы і посту --
неяк глуха стукае у скроні.
Найпрасьцей яно -- зусім папросту:
думкі й сэрца цела -- на далоні.

Каракас, травень 1950

Я шукаў цябе -- не знайшоў.
На дарогах съяды прастылі.
Расплыліся, бы косаў шоўк,
неражытыя з болем былі.

І апошняе, чым жыву,
найдарожны, гавораць, скарб той --
неразумную галаву --
палажыў я на чорную карту.

Верасень 1952

Даты і іксы

Юрку Віцьбічу

Пакідаючы попел, узялі адно:
лусту хлеба і пляшку кляновага соку.
І як змрокі палёў засланілі відно,
прыкацілася песьня з дарогаў далёкіх...

Галасіла, расла, калаціла абшар
і стагнала ад крыўды над шчасьцем разьбітым...
Гэтак стогне, гавораць, зямная душа,
як плянэты, бывае, зълітаюць з арбітая

і шчапаюцца напал, імчацца на згін
у халодным сусьвету бяскрайнім разьміне...
Дзе-ж рунеюць шукальняў людскіх берагі?
Дзе шукальнякаў доля скупая пакіне?

На акрайцах зямель негасцінных, а мо'...
пазяхаючых лавай дзікунскіх абтоках,
каб прыцьміла суроўасць ганебным кляймом
лусту хлеба і пляшку кляновага соку?..

І прыспалі у процьмах жахлівых гарбы
вастрасцінных абваланаў, маўклівых, бы сьфінксы,
жаўтатварыя цені рабоў і рабынь,
пакідаючы на́шчадкам даты і іксы?..

Не гавораць вятры плачу тускнай зары,
што скрывавіла сэрца аб гострыя дзіды,
дзе спыняюцца сны: ля каралівых рыф
ці на грудзях шчасльвай у снох Атлянтыды...

Вэнэцуэля, сінежань 1952

Спрытныя жарты

Сонца, важкое і вельмі чырвонае, вечарам
смутак зямлі пакідала зь нежаданьнем упартым,
нібы крывёй аблілі белы твар чалавечаю,
кажучы:

«Гляньце на нашыя спрытныя жарты --
квецікі съціллыя... Ягадкі, моцна налітая
сокам ружовым, зблізяцца... Зынішчацца формы
і масьці»...

Неба чарнела. І хмары дзіравымі сітамі
зоры расьсейвалі, з громам самім каб ня ўпасьці.
Нам-жа нялёгка было на души: нябывалая
зъява благое нешта съвету й людству варажыла...
Ейная сіла -- магутная -- гнула і звала нас
стацца бясстрашнымі... Скоўвала сочыва жылаў.
Потым...

з крывёю і потам хвалі прынесенай
полымя прагнае хлынула ў цёпллыя покуці
хатаў... Ружовыя квецікі страшнага месіва --
ягадкі -- моўчкі глядзелі на сонца упокаце...

Вэнэцуэля, сінегань 1952

Жалоба

Было ды з вадою сплыло,
лістамі лілей спавілося...
На згубе маё сяло
жалобу вялікую носіць.

У чорным. І крыж ля ракі.
Таполяў вільготныя бровы
кальшуць у вецыці мяккім
утраты і сподзіву слова:

«Было ды з вадою сплыло,
лістамі лілей спавілося»...
Над тым, што пад сонцам цвіло,
і молімся і галосім.

Ня вернецца -- вечны снакой,
акажацца -- выжывем неяк...
Паклонімся хвалі плыўкой
за літасьць і белым лілеям

і скажам: было й ня было,
бляюткі... Акрэп і вырас...
Маліся, маліся, маё сяло,
за съветлы зваротнага выраз.

Вэнэцуэля, травень 1954

Жылачка

Пад кашуляй зь беларускага радна,
што пашылі на дарогу у нястачы,
вельмі моцна б'ещца жылачка адна,
і здаецца яна гэтакай гарачай,

што рантоўна загарыща й расынячэ
і нічога не пакіне у бедным целе...
Абясьслены шкілет маіх плячэй
падпіраеца ўначы гарбатым ценем.

І ніякіх прасвятленняў. Лекары...
Хіба-ж мне што скажа лекар ці захар той?
Каб жывога зь нежывымі прымірышь,
і хадзіць да «інжынераў душ» няварта.

Пашчапаны землятрусам, белы съвет
у души пачуцьцяў съветлых не замуляў,
сіавяшчаюць мне, што жылачкі сакрэт --
у раднянай на плячах маіх кашулі...

Далікатных, каб прынеслі мяккасьць сну,
ня прыму і не надзену -- не спакусяць.
Не сабрюю з думкай: «Лягу і засну,
і ніколі -- бесклапотны -- не прачнуся»...

Пацярплю. Тканінаю калянага радна
нецярпіласяці пякучасць заснакою,
каб пад сэрцам гэта жылачка адна
не давала мне ніколі супакою.

Вэнэцуэля, студзень 1955

Я ня ведаю, дзе ты...

Я ня ведаю, дзе ты,
далёка ад дому ці блізка, --
не гаворыць ніхто.

І калі я такое пачую?

На дарогах,
наваскованых сонцам
і вельмі сълізкіх,
толькі месяц смутны,
як і лёс мой,
зы мною начу...

Прыглядаеца,
лушчыць
іскрыстыя зораў зыічы
і плыве,
і малюе ля пальмаў
і съцені, і плямы...

Я съцішаю хаду,
я прыгадваю моцна
тваё ablічча
і вачэй глыбіню,
на сівы апушчаюся камень.

Да зялёных вазёр,
дзе пакінуў цябе я калісьці,
прылятаю на крылах балочых
змардованых мрояў.

Вось і дом...

І қрывая рабіна ў жалобе --
бязь лісьця,
і чырвонае сонца

у хмараҳ над Лысай гарою...

Я маўчу.

Я да клямкі дзьвярэй
дакрануцца баюся
і паклікаць...

Каго?

Цішыня --
ні бацькоў і ні любай...
Вечер прысак гумна разъдзімае
і попел цярушышь
на-над съценем майм
ля апошняга ў вёсцы зруба...
Прад вачымा
на месіве глеістым
вуліцаў гразкіх --
мерцьвякі...
Пазіраюць у неба вачэй арбіты...
А цябе --
непаўторнай,
сінявокай мае беларускі,
не знайшоў...
І жыву,
як той колас, вятрамі падбіты,
бо ня ведаю, дзе ты,
далёка ад дому ці блізка, --
не гаворыць ніхто.
І калі-ж я такое пачую?
На дарогах,
наваскованых сонцам
і вельмі съліzkіх,
толькі месяц смутны,
як і лёс мой,
зы мною начуе...

Вэнэцуэля, люты 1955

Чорная карта

Самому сабе

Як той колас у полі, адзін...
Падстаўляючы сонцу грудзі,
гавару сам сабе я: ідзі,
куды сэрца вядзе, -- ня зблудзіш.

Пратаптаў-жа ці мала ужо
і дарогаў, і розных съцежак...
І хоць твар паблажэў і пажоўк,
але-ж дышыш паветрам свежым...

Ня цурайся. У маршы узваж
таямніцы і маршаў сакрэты...
І як кінуць у вочы: «Ня наш», --
значыць, сълед твой ля съветлай мэты.

Няträgtвалых мінуўшы, прастуй
супраць лютасыці. Літасыці досьці!
Няхай сіла крывую вярсту
разгінае на чэрапе лёсу...

Калі зьдзейсьняща мроі і сны,
раскажы, няслухмяны, упарты,
як марудна з зубоў сатаны
вырывалася чорная карта...

Вэнэцуэля, люты 1955

З цыклю
ДА РОДНЫХ, БЛІЗКІХ і ДАЛЕКІХ

Лісты

1

Ня крыўдуй, дарагая Мама,
наяву і у сyne жывеш ты.
Цяплынёю да съмерці самай
зьнітавала гадоў маіх рэшту.

Шмат разоў пасылаў лісты я,
але з хаты -- ніякіх вестак;
толькі хмары плывуць густыя,
быццам зълепленыя ізъ цеста...

І даносіца потых гары.
Не фабрычнай -- лясной, аўсянай.
Не патухлі хіба пажары?
Ці гараць, што началі сяньня?

Напішы, напішы мне... Проста
расскажы, як казала казкі...
пра ваўка... пра гузы-наросты...
пра дубы каля вуліц гразкіх...

Не забудзся пра гоман пушчаў...
пра апошні знаёмы вырай...
Ці-ж няпраўда, што ўжо расплюшчыў
старац вочы свае над лірай?..

І яшчэ: накажы на хутар --
сваякам ля зялёных межаў,
каб млынар галавы ня хутаў
ды завозу у сyne ня прылежаў...

Пра самога-ж такое ведай,
вось каб толькі-б дайшла дэпеша:
як той камень, -- удаўся ў дзеда,
адно сушаць туга і вершы.

Ня журыся. На целе, кажуць,
ня съціраеца знак радзімы...
Хоць і ўпокат дзе-небудзь ляжам,
але зблізімся...

Сын Уладзімер.

2

Ці мала мелюць чутак-баек,
ізь белі тчэцца вытвар чорны.
Пра Тамашкрыба Сапсудзея
забыўся папытаца ўчора.

Гавораць, быццам гэты выжал
ачнуўся ў дамавіне цесьця...
Брыдзе-ж і ведзьма раны ліжа,
як гілі вылущчаць із шэрсыці...

Сялу -- бяда, а прышлым -- съята:
душу пякуць салёным варам...
Заўсёды ўеца даым кашлаты
з бліскучых тульскіх самавараў...

Гатуйце зёлкі у гарнушку,
замоўце пацерамі, словамы...
Каб быў твой сын крылатай птушкай,
прымчаў-бы лекаў адмысловых...

Дастанеш... Мама, раю шчыра:
каб больш ня стукаліся ў дзвёры,
скажы асоцкаму Няміру
пра сэнс лістоў і Тамашкрыба...

3

Радасьць якая, мой любы сыне:
вестка як зь неба звалілася. Бачыш,
Бог съцеражэ і нідзе не пакіне,
і мама ад шчасьця хоць раз паплача...

Ведала: ты не маленькі і дужы,
але ці доўга шэльме жыцьцё ўкрасыці?
Я-ж і дагэтуль хаваю кужаль,
хочацца 'шчэ на кашулю напрасыці.

Думала: ён-жа паўсъвету выжнаў,
пекла тайгі перажыў і выжыў.
Як ня прыедзе, дык слова нізам
зь ветрам прыкоціца і з-пад Парыжу...

Нялёгkія цяпер у нас часы,
з чаго пачаць, ня ведаю сама я.
Хачу пісаць і не магу, мой сын,
бы нехта за язык мяне тримае.

А неспакой расьце ўсё і расьце,
і за вакном скрыпіць і плача ліша.
І мне здаецца, любы, што ля съцен
вушамі шпіка цень прыліпла.

Асадка часта падае із рук,
ня літары, а нейкія крыбулі.
Напэўна, родны, я ўжо і памру,
не галава -- разьбіты трухлы вулей.

Паўднёвая Амэрыка, каstryчнік 1955

Да пары, да часу...

Пад Менскам,
на могільніку,
дзе буры
скалечылі
помнікі даўнасыці і крыжы,
схілліуся,
як старац,
на жораст буры
абломак каменны
із словам
«...жыць...».

Каму
прыщіскаў
гэты камень грудзі,
ніхто не адкажа:
ні я,
ні мы...
Спалоханыя
разбурэннем
людзі
чыталі,
укленчыўши,
надпіс нямы...

...Тутэйшы
ци блізкі...
чужынец адкуль мо'?

А можа й далёкі
ды родны такі
з-пад Каракасу,
Токіё
ци із-пад Ульму
крывёю

урэзаўся ў нашы вякі...

А можа...
Было-ж і такое...

О, то-та-ж...
Даўніну,
памяць думак жывых крані!

Чарнаскуры,
із роду жывых гатэнтотаў,
мог імчаща
ў пагоню
на белым кані...

І вось я,
перакроены
часам і векам,
тым,
што щіснуць
у пух камяні,
гавару:
заслугоўвае імя чалавека
той,
жыцьцё што любіў,
як сын
любіць маці
ў жыцьці
й па съмерці,
разумеючи
вартасць жыцьця і крыві.
І ніхто не пасъмее
ні съпляміць,
ні съцерці
імя добра га.
Скажуць -- жыві!
І прысыпаны
жорастам
стоптаны насып,
абломак
каменны
із словам «...жыць...»
разгадающ;
з парой,
з часам,
імя вырубцуюць
на крыжы...

1955

З цыклю ГЛУХІЯ ШЧАСЫЦЯ КРОКІ

1. Кавалачак неба

Да плямкі шкляной -- вакна --
кавалачак сіні неба
прыліп і гаворыць: «На,
вазьмі, калі вельмі трэба»...

Ня веру сабе. Маўчу.
Ня чуў ад людзей ніколі,
каб нейкі калі хлаічук
святое дастаў рукою...

Ад дзіва у шпік касыці
уклініўся раптам верад.
Памкнуўся было ісьці --
ня дзвёры -- каменны невад...

Кавалачак той, яшчэ
шчырэй каб яму аддацца,
у бляску маіх вачэй
трывогу душы намацаў...

«Я-ж ведаю, хто і чый, --
ні заваду злосыці дзіка.
Вазьмі-ж мае, вязень, мячы
ды з Богам! Удачы вялікай»...

Паўдзённая Амэрыка, каstryчнік 1955

2.Шчасьце

У далоні меў тваю далонь --
цяплыню і вусны каля вуснаў...
Але шчасьце лёсам не далося
цярплюсьці маёй. Спакусных

спадзяваньняў прадзіва імкне,
каля сэрца мосьціца глыбока.
І шчымяць, здаецца часта мне,
у души глухія шчасьця крокі.

Я-ж цярплю. Пазнаў грахі віны
і пакінуў думак бераг плыткі...
Каб спаткацца і ніколі больш ня нышь,
я-б навоі песняў табе выткаў.

Але-ж ты, чароўнасьць сноў і дум,
угібаная у хлуд хаўрусны...
Мне хварбуеш, дзе й куды ні йду,
і штодня брусынічным сумам вусны.

Кастрычнік 1955

3.Грахі

Разышліся, як дарогі ў полі,
супраць ветраў і вятром наўсыціг.
Не съяшаліся, ішлі паволі --
вельмі-ж не хацелася ісьці.

Адплывалі хутары і вёскі
за прыцьмелы дымам далягліяд...
Распластаная, пчаліным воскам
нахла беларуская зямля.

Сухатвары белы съвет, няблізкі,
навашчыўшы поўсыці жоўтай хіб,
сустракаў нас жованым агрызкам
невідзі за нашыя грахі...

Кастрычнік 1955

4. Пракалоліся вочы жалю

Я нічога зь сябе ня выжаў,
а суседзі даўно зажалі...
На іржэўніку іхным -- рыжым --
пракалоліся вочы жалю.

Не хварэю. Щі шмат, ці мала --
не свае-ж, а чужыя коны.
Вось яны і пад сонцам вялым
пакаціліся-б жоўтым снопам.

Не змаўчаў-бы. «Прыемна, выжал,
што ня маю да труна жалю?
Не прапаў я, -- бяз хлеба выжыў,
а вы -- самі сябе зажалі...»

Лістапад 1955

5.Шлях

Ня ўлукаткі, а праста -- напрасткі,
адмерваючы вёрсты крокам спорным,
кладзеца шлях на жорасьце хрусткім
перед вачыма зайдрасыці супорнай...

Настойліва імкнуща урачы,
а ён, каб з прытаптаным не спаткацца,
у сховінах рабінавай начы
глянцуе спрыт, што ў даўнасці намацаў.

Паўдзённая Амэрыка, каstryчнік 1955

**З цыклю
ЖУРБОТНЫЯ СТРУНЫ**

1. Вусны і песні

Прачнісся, вусны і песні,
каб думак у сэрцы ня сплесьніць,

каб подых вятроў і рэкламаў
дарожкі вузюткай ня спляміў,

ня гэтай, што топчам і полем,
тае, што шлюбуецца з болем,

няходжанай, з пахам чабору,
дзе вербы з жытамі гавораць,

дзе сочыцца ў мякішы ночы
халодны рабінавы почат

і плачуць па восені руннай
завеяў журботныя струны...

Прачнісся, вусны і песні,
каб думак у сэрцы ня сплесьніць.

Вэнэцуэля, каstryчнік 1949

2. Неспадзявана

Неспадзявана съцішылі хаду.
Слынлісія. Ля вогнішчаў гарачых
варушыць нач ня першую жуду
над чарапамі жоўтымі няўдачы.

Тугой брыняюць снасыці і чаўны...
Шчапающца раздвоенныя маршы,
і водгалас у пошчаку лясным
губляеца на ганьбу плыні нашай...

Мінающца кварталы і слупы,
паўторвающца фарбы і рэкламы...
У росначы ад вымыслаў скупых
малярскі квач палотнішчы папляміў...

Хвалюющца сябры. А гледачы
надлічваюць нячуваныя кошты...
Вазьму, бадай, я брамы на ключы,
каб нач дзівіліся
і нач пыталіся -- навошта...

Хацеў пісаць нач вершы, а лісты,
ды слова глейкім сумам наліліся.
Упав з-пад рук пазычаны кастыль
і рану цяжкую у грудзях высек.

Упартая ад болесьці, яна
нач лечыщца, як модна ні залечвай, --
шчыміць. Дрыжыць напятая струна
на ростані і начблізюткай стрэчы.

Брэмэнгафэн, верасень 1947

3. Далей і далей

Хвалі ад берагу -- далей і далей...
Чым іх усьцешаць туманыя далі?
Спіняць, расьціснуць на сьпінах наплываў
дугаў тугія зялёныя грывы,
пенаю жоўтай на мелях затокаў
вецер прыгорне у краі далёкім,
буры сівыя глыбінь безъязыкіх
век закалышуць на поўначы дзікай...
Лепей употай на пальмавай высьпе
пэрлавай занізью рос было высьпець,
кроплямі цёплымі -- дожджыкам чыстым --
спорна разъліца над краем вячыстым,
краем, што стогне і б'еца у русе...
Гора-ж і ім і маёй Беларусі...

Карыбскае мора, ліпень 1950

4. На ганьбішчы славы

Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча
апошняя змрочная часу гадзіна...
Ля Сожу, Дніпра, каля Свіслачы, Піць
калоцяцца грудзі падбітай Радзімы;

і стогне, як гораў цяжкія абвалы,
як бура, як роскат магутны улевы,
ад гора, ад крыўды на ганьбішчы славы
гаражае цела, налітае гневам.

Рубцуе, бы вогненны выліў вулькану,
зьнішчэныне свой поступ на твары
стагодзьдзя.
Хто-ж выйдзе, каб боль наш у вечнасьці
кануў,
і скажа апошняе: «Досьць-жа! Годзе!»?

Крывёю жаўнеры Крывіцкай Пагоні
шляхі паласкалі на бітнішчах пушчаў,
каб жоўтыя горды на руністых гонях
ня съмелі спакою нашчадкаў разлушкиць,

кранаща вазёрнага звонкага плоду,
пясчынкі адзінай, пылінкі ад спору,
каб рэчак блакітных жывільныя воды
ім сталіся пострахам скрутнага мору,

каб вобразы волатаў -- продкаў -- паўсталі
з байніцаў Нямігі, з Высокага места,
каб голас мячоў зь беларускае сталі
аазваўся на покліч нярадасных вестак.

Пачуў я, як моцна, упарта нас кліча
апошняя змрочная часу гадзіна...
Ля Сожу, Дніпра, каля Свіслачы, Піць
калоцяцца грудзі падбітай Радзімы.

Вэнэцуэля, ліпень 1952

5. Жыцьцё

Шанаваў я цябе, кунежыў,
захапленыне ня мела меж,
а ты съціснула злосна межы,
каб маліліся д'яблу веж...
Не скарыўся. Ураныні -- нашча --
прысягнуў шчыра Сіле сіл:
«Лепш прапасьці ці быць прапашчым,
як над сэрцам вужа насиць».
За упартасьць маю, няпослух,
за свае -- не мае -- грахі
звахтавала ў затоках вёслы
і штурнула на грозны хіб
акіяну: «Плыві і кайся,
прыліпай да чужых зямель --
у Пэру, ля канадскіх пасек,
і такое трymай на ўме:
за упартасьць тваю, няпослух,
за надняты угору съцяг
не прачнуцца у песьнях вёсны
на абломках скupых жыцьця...»
І як вырак, сухі і згуслы,
непапраўны -- із вуснаў зьбег, --
скамянеў, не крануўшы вуснаў,
пераняты у горле съмех.

Вэнэцуэля, чырвень 1954

6. Няпослуху дзівацкага сакрэт

Патоляй съвет ня лашчыў нас ніколі,
і прыкрым быў чужы ля хаты сълед.
«Ля родных стрэх шукайце, дзеці, волі», --
накінуты вучыў нас запавет.

А мы пайшлі-такі у белы съвет
пад націскам нясыцернай гідкай голі...
Як гнеў раба, сыціскаеца ад болю
няпослуху дзівацкага сакрэт.

І ганьбіцца зямлі ружовы цввет,
зынішчаеца на зыбкіх плынях золі...
Які-ж накінем дзесяцям запавет,
накутнікі зынявераныя долі?

Паўторым нешанованы, а мо'...
... Сымяротнае зямлі чужой ярмо.

Венецуэля, сакавік 1954

7.Ля берагоў крывіцкае Нямігі

Уецца шлях гразкою каляінай,
а часам камяністасьцю ўстае.
Сыціскаещца, суродзічы мае,
ад гневу голас песьні сакалінай.

Бы грэшнік той, прад чорнаю гадзінай
малюся сонцу. Вельмі-ж не стае
журботнае, вазёрнае мае,
далёкае і блізкае -- адзінай...

Калі-ж, калі зынітуоща з Радзімай
пад сонцам дум сънялюткіх невады?
Заплодненныя сподзевам, сады
ўсупор зышліся з постынай азімай...

І крышацца ільдоў грымотных крыгі
ля берагоў крывіцкае Нямігі...

Вэнэцуэля, сакавік 1954

8. Сябром

Мякка съцелоць, ды мулка спаць,
і ніяк мне цяпер ня съпіцца,
калі зноў, каб душу расьпяць,
калупающца ў сэрцы съпіцай.

Не засну -- пастаю пакуль,
абаруся на кій вішнёвы,
каб, зірнуўшы на цені куль,
съцерагліся начныя совы...

Калі-ж часам нясьцерпны змор
нераможа мяне, скажыце,
што упала з плячэй ярмо,
калі сэрца съмяротна выцяў...

Вэнэцуэля, сънежань 1954

9. Вузкі стрыб дугі

Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся,
што сьвет плынню ільдзянаю ацёк,
што нязручна чалавеку у кажусе
разъмінацца з пакалечаным жышцём.

Прыдзівіцесь, як корчыцца між вулак,
нібы старац... На далонях жоўтых рук
перед кожнаю пад поўсьцю тлустай мулай
падымае растаптаную зару,

на кавалкі пашматкованую ўчора...
У правалінах вачэй -- вагонь і плач.
Мы, спыніўшыся, стаім на пляцы чорным
ля патухшага даўним-даўно цяпла

або спорым у бязладнасьці таропкай
каля прасел збуцьвяnelых верад жыл,
падстаўляючы пытальнікі пад кроцкі,
а над клічинкамі -- кроцкі і крыжы...

Сонца-ж плавіцца... Вялікі почую сілы
у крыві гарачай. Думак бег -- тугі...
Падпаўзаем, як вужы, пад камень сівы
з прыладованай на вузкі стрыб дугі...

Вэнэцуэля, студзень 1955

Не прабуджанае сонцам ранне

Не хвалю нічога
і ня ганю,
яно ўсё мінулася,
але
водгульле
расыцёртага змагання,
попел сноў,
вясны
і лёс калек,
помнікі
і слова --
чалавек,
вобразы
на сплямленым экране --
ўсе яны
сыцігуюць,
часта съняща,
пераймаюць
на жалобным пляцы
і выразна кажуць мне:
«У вочы
раніцы
пільней
вазьмі зірні!..
Калі сум
съязьмі
іх надта точыць,
сам звуглее
ў заўтрашнім вагні,
ледзьве
іскрай прысадку
крані
волю моцную
на спадзе ночы»...
Гавару усім ім:
«Не баюся
пазіраць у вочы
Беларусі»...

На зямлі
я тое толькі ганю,
што іржою ганьбы
заплыло...
Мужнаму --
сьняваю гімн змагання,
прад памерлымі --
землі чалом...
Муляеща
камяным вузлом
не прабуджанае
сонцам ранyne...
І чаму-ж
ахвяры цяжкіх мук
не падняць
сваіх мільённых рук?
Не сказаць:
«Шпарчэй!
Мацней!
Мужней!» --
ня ськіпець каб сяньня
на ражне?

Мюнхэн, ліпень 1956

З цыклю
ВЭНЭЦҮУЭЛЯ

1. Сіла рэчы

Учора цяжка зробленая рэч
на ўсіх жывых глядзіць, нібы на рэчы.
І як ты формы ейнай ні калеч,
яна прыймае вобраз чалавечы...

На ёй відны і пот, і пальцы рук
майстроў маствацтва, творчыя удачы
душы, цярпення, выслікаў і мук,
і сэрца трапляткога пульс гарачы.

Нямая -- рэч і сноў і насалод --
трымае, съязўши, сілу чалавека...
І ён, хаваючы у мроях сум згрызот,
маўчыць, як крыўдай выцяты калека.

Мюнхэн, студзень 1958

2. Помнікі і абэліскі

На плошчы -- помнікі і абэліскі
вялікім съвету й богу Сонца-міту.
Схіляюся, паклон усім шлю нізкі --
халоднай броньзе, мармуру й граніту.

А ў думках паўстае маіх: каторы
зь іх край вось гэты мілаваў бясконца?
І венцер з гор данёс: «Канкістадоры,
прыкрыўшыся съязгамі бога Сонца,

ня мелі ў сэрцы любасьці. На балі
агню й мячоў паклалі ў дамавіны
усё, што мы цаной крыві прыдбалі,
пакінуўшы гранітныя ўспаміны»...

Мюнхэн, студзень 1958

Слухаць мову тваю, Радзіма,
у маленсьцьве сваім прывык.
Ты сказала мне:
зъ цемры зімаў
25-ты прыйшоў Сакавік!

Над вазёрамі,
над берагамі
плынных рэчак
жыло цяплю...
У суцэльнай
узнёслай гаме
памірала чужое тло.
Сокі глебы пайлі травы.
Сокі веры расьлі ў душы.
Дзень няўмерлай крывіцкай славы
сълёзы долі людской сушы.
Ды ня высушыў.
Здань Дракона
патушыла жыщца прамень.
Ля Марыі -- сьвятой іконы --
жыў у сэрцы Хрыста той дзень
вызваленьня і сымбалъ Веры --
несъмяротны прамень жыщца,
каб, як продкі нашчадкам, верыць
у абмыты крывёю съязг
Перамогі...
Дракон драпежны,
прагавіты мае крыві,
зруйнаваў майго краю межы,
каб упадак жыщца жывіць.

Не памёр Сакавік --
жыве ён!
У маленсьцьве да волі прывык.
Хай-жа цемру і боль разьве
41-шы наш Сакавік!

1959

Роднае слова

Я ня жыў безъ цябе.
Шанаваў і сыцярог,
лашчыў ласкай
і казкай лясною,
каб ня ўмерла,
крый Божа,
ля чорных дарог
Беларускае роднае слова.

Ня згінайся, малю я,
расыці і жыві.
Будзь і сокам,
і звонам вясновым,
але ў сэрцы майм,
у іскрыстай крыві --
Беларускае роднае слова!

Кожным гукам зывіні,
пладзі песьню-красу.
Ты --
жыцьця майго
скарб і аснова!
Як малітву, цябе
у сусьвет панясу --
Беларускае роднае слова!

Сынегань 1962

ЗЬ НЕЗАВЕРШАНАГА

Хоць у сyne ты мне, вазёрная, прысьніся,
неспакой свой сном мо' сяньня супакою.
Я-ж крывёю на каменьнях долі высек
несъмяротнае, як съвет, імя такое --
Беларусь.

Ад менскіх дымных камяніцаў
пачынаўся шлях мае хады ўпартай.
Зоры неба сінія, звон лозаў ніцых
гартавалі дух і съцераглі ад хмар тых...

Там, на Радзіме,
ля Пцічы-ракі,
з-пад муру бруіцца крыніца,
на золаку,
чуў я,
пад шэлест ракіт
крывёю туман там імгліцца.

...У засені вербаў скланяўся мой дзед
і кленчыў ля даўняга крыжа...
Рака на т съцішае імклівы свой бег,
да муру зварачвае бліжай,
зялёныя хвалі на ейным ілбе
ступельныя выступы ліжуць.

Бывае, прыймае разъятраны вір
ахвяру чарговае сыці.
І цела на дне, багавіньне і жвір
у вечны спратоньваюць прыщем.

У прыщеме прашчуры маюць спачын
у хораме водных глыбіняў;

іх духі на бераг круты уначы
выйходзяць да зорнае сіні.

Маўкліва ўзірающа ў польны прасьцяг,
у глыб старадаўніе пушчы,
чужынец адчуў дзе на собскім гарбе
іх сілы змагарную вушчуń...

Перада мною новыя лісты,
я атрымаў іх поштай адмысловай...
У беларускай мове і прытым --
са спэцыяльным націкам у словаҳ.
А слоў ці мала -- тысячи са дзъве,
не рахаваўшы, вызначыць бяруся,
і, безумоўна, -- «Беларусь жыве»
і -- «не загіне слава Беларусі»...

З табою, родны, блізкі і далёкі
блакітны край.
Жыві, змагайся і расьці
на зайдрасьць воражай спакусе.
Твае з крыві мы і касьці --
сыны блакітнай Беларусі.

Скажыце, дзе вы бачылі такое,
каб, як у нас, зьвінелі сокам травы
і усміхаліся каліны над ракою.
А журавіны сьпелыя...

Вось і вуліца тая і ліша,
чорны камень здалёк відзён,

нават дзесыці гармонік захлінаў,
а ён, бедны, жыцьцю жадзён...

Ад маленства і жыў і рос там...
Навальніцы, трывожны шум...
І спатканыне дарыў, і ростань --
расыякалі яго душу...

Дзъверы -- насьцеж.
Я выходжу ў сад.
Сад бялюткі,
як калісьці быў ён...

За горадам, як выдзымуты пухір,
гайдаўся месяц. Щажка галасілі,
расколваючы жнівеньскі сухі простор,
званы, звярэджаныя ў сіле...

На зялёныя лісткі
селі моўчкі матылькі.
Пагайдаліся часінку,
потым іншую галінку
упадобалі й прышалі,
каб лісткі яе ня спалі.

На сінюткі васілёк
сеў бялюткі матылёк.
-- Васілёчак, васілёчак, --
цябе кліча матылёчак...

...І давядзеца мо' калі
адведаць бацькавы вуглы,

прыйду і не пазнаю хаты
і клеці зь ліпаю, хлява...

Як ласку матчыну, у думках кальшу
ўспаміны съветлыя на зло спакусе...

Пра што-ж я раскажу табе, калі
пра ўсё ўжо сказана, толькі ня мной...
Хіба, пра тое, што баліць,
што вырвана

з-пад рук,
з-пад ног --
вайной?..

Ля сініх вазёраў спаткаліся мы,
і ўпоруч ісьці давялося.
На кожнай вярсыце наравіла размыць
залою шляхі нашны восень.

Свайго хацеў броду кірунак знайсьці,
а ты мяне вабіў і клікаў
схіліцца над грудамі свежай касыці
паслья перамогі вялікай...

І я ўпяршию 'шчэ пачуў ад цябе
пра клясы і ўсякія масыці,
што нейкія клясы ў ліхой барацьбе
крывёй здабылі сабе шчасьце...

Цішыню парушылі вятры,
гул матораў і асада места.
Ля парогу на асінавым каstry
я знайшоў нярадасную вестку:
«Выбачайце... і самой шкада,

што чаўны спыніліся на мелі...
Штосьці 'шчэ я думала згадаць,
але неяк думкі анямелі'...

Гаварыла і «так» і «але».
Словы смольна ўеліся ў памяць.
Час прайшоў, а на ліпкай смале
засталася пажоўкляя пляма.
Я съціраў яе колькі разоў --
ня съціраеца, як ні съцірай ты...

Я ведаю, ты не са мной, --
другому дзьверы адчыняеш, мусіць.
І ліпень гліцаю лясной
нам съцежак росных не патрусіць...

Месяц ліпень, і места Глыбокae...
Ля вазёраў журыліся клёны.
Усьміхалася сінявокае
ранье полыську хвалъ зялёных;
трапяткое яно і чысьцоткае,
нібы сочыва струн крынічных,
напаўнялася рознымі чуткамі...

Ня спляміцца і не залінне
у памяці месяц ліпень...
Ня тое, што ў снох красуе,
у сэрцы сваім нясу я,
а свежую рану разлому
нясу на пацеху злому...

Вечарэла, стомлены, ля ганку
слухаў, як зьвіняць і пахнуць мёдам ліны.
Смуглата вараая, танклявая цыганка
моцным поглядам вачэй сваіх прыліпла:
-- Сінявокі, журышся?.. Карысыці
з гэтага, павер мне, аніякай.
Бацька мой, рассказываю, калісцыі
слухаў музыку пчаліную і плакаў.
Доўга млеала кроў яго у жылах,
і журбою выцьвіла-б дазванья,
калі-б сэрца не прываражыла
хмелівам п'янкім цыганскае каханье.

Стомлены цяжкімі думамі, ля ганку
слухаў, як зьвіняць і пахнуць мёдам ліны.
Маладжавая прыгожая цыганка
моцным поглядам вачэй сваіх прыліпла.
-- Чарнавокі, журышся? Карысыці
з гэтага, павер мне, аніякай...
Бацька мой, рассказываі, калісцыі
слухаў музыку пчаліную і плакаў.
-- Кінь, красуня, на чырвонага валета.
Рукі белыя твае пазалачу я,
калі сэрица не спакойнае адразу
з вуснаў мудрасць слоў тваіх адчуе.
Не хвалюся храбрасцю вялікай --
да маны жыцьцё не прывучыла..

З-пад стэпаў-пустак прытаўкліся
жаўтагрывістыя хмары...
Ляглі на сінім неба твары --
над ліпкай цвільлю трупнай тлі,
тугой, тхнівом пярхотнай гары,
брыйялым сочывам ральлі,
няспорам, сном зялёной сынелі --
і ўвачавідкі скамянейлі...

У даўкім вобмегу зямлі
на 'т камяні і тыя млеі;
чаўны спыняліся на мелі,
і хвалі сінія гулі
ад гневу, хрыплі і нямелі,
чарнелі, быццам-бы вуглі,
ды, грозна коцячыся ў далі,
жуду маўклівую гайдалі...
Вятры з заходняй стараны
сыпіраліся з наплыўам чэрні.
А мы ад рання да вячэрні
ўсе чыста -- дочки і сыны --
маліліся, каб тыя церні,
вянкі разбойнай сатаны,
рукамі прышлае напасьці
на цемя сатане пакласьці...

Нарадзіліся марудна і дасынелі
думкі тыя... Сталася... Карай,
несъмяротны пакараны край --
пакланіўся сын Вэнэцуэлі.
Вер на слова: вымавіць ня съмелі
вусны слова цяжкага «бывай».
Пакідаў цябе, мой родны край,
як чаўны спыніліся на мелі...
Адцвілі сады і адшумелі
і прыщмеў у сэрцы сіні май.
Нават песні раптам анямелі,
адплываючы ў нязнаны край...

Заставацца -- небясьпечна,
а пайсыці -- бліжэй да згіну.
Съмерць жыўцом хутае плечы,
уціскае ў дамавіну...
Выскаляеца ад млюсыці,
кіем стукае у дзъверы...

Беларус з крыві і косьці
не дае прыблудзе веры...

Праз горы, праз мора, праз акіян
нёс жменьку зямлі -- чарназёму з-пад Піці.
Куды? -- ня пытайся. Ішлі на кіях,
а вёрстаў кіямі ня зылічыш...

Яшчэ адзін паставіў крок ты...
Куды? -- наперад ці назад?
Скрыпняць пад дахам новым кроквы
твайго прытулку, азіят.
Мінецца хмель п'янкі удачы,
бы хвалъ халодных пругкі бег.
Пачаткам заўтрашняга плачу
здаецца сяньняшні твой съмех...

Ад Каракасу да Маракаі
шлях гарысты, доўгі, круты.
Але сябра мой не наракае --
мы, як добрыя два браты...

Ісьці ці засташа? Пайду...
Іду.
Супыняюся і...
застаюся.
Што-ж цяпер мне, скажы, рабіць, --
аставацца ці з імі разам?..

Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я,
хочъ і дух гартаваў у трапічнай Амэрыцы.
Але ў тое, што Съвет наш -- яна, Амэрыка,
і ня верылася, і ня верыща...

Ня мёд п'юць, а чэмер упальня грудзі
пад сонцам гарачым. Маўчы, валанула.
Ня гніся!
Няхай памуштруе жыцьцё і палудзіць,
як скібы жарствой
бакавішы іржавага плуга...

Калісь такім маленькім быў
і раптам няпрыкметна вырас,
акрэп, як дуб, на твары іншы выраз.
Пакліч яго -- у час любы,
як тыя верныя калісь рабы,
ад сэруца скажа -- проста, шчыра:
«Хай памаўчыць да часу ліра
на кліч ваяцкае трубы
іду, бы зъвер на пах ахвяры,
і ў першым стыку хай памру,
але вось тыя думкі-мары,
з маленства песьціў што, спатолю,
а не -- ад гневу -- дагару»...

Злыя хмары плылі з усходу,
а вецер упрысты -- з заходу.
Тады мы, шукаючы броду,
ня зналі ні ўсходу, ні заходу.
Нагамі мясілі ўсе лужы
на глейкай, выбоістай вуліцы,
і кожны казаў: «Я дужы,
давайце мне іншыя вуліцы!..»
Жылі і расьлі. Мацнелі
пад бомбамі і пад кулямі...

За днімі дні і месяцы за імі
праходзяць, адыходзяць у нябыт.
І думкі гнеўныя упоруч зь імі
плывуць на крылах суму і журбы.
Бунтуючыся, стукающа ў скроні,
пытающа -- наперад ці назад?
Ці мо' вось так, як ёсьць яно сягоньня...

Чужое гора вымераць нялёгка
і не лягчэй скрануща да узылёту,
каб шлях, крывёй напоены і вогкі,
услаўся сонечнаю пазалотай...

Часам голаў ускружыць такое,
што і думкі зьбівающа з трону.
Ні пры якім надвор'і спакою
не знаходзіць штодзённы клопат...

Маўклівы і такі сівы, пакінуты на глум людзьмі
і съветам камень,

у зъменнасьці вякоў прыцьміў агністы бляск яго
каменны маладосыці...

З расколін чэрвеньскага землятрусу
выходзілі і захлыналіся нябожчыкі ад дзіва,
што не паслалі ля варот кужэльнага абруса,
а сонца вусны й душы людзям моцна парудзіла...
І съвет жывых пакельным здаўся варам,
і потам рук дыхнуў акраец хлеба на стальніцы...
Бялеў цень прыкрасыці на жоўтым прышлых твары...

У цішыні трывожны шум.
Ты -- ў белым, а я -- ў чорым.
Чорны колер здаўна да густу...
Хлеба чэрствая луста...

На няпростай, крутай дарозе
я пра гора съпяваў у прозе,
а ў вершах -- пра сум і тугу.
І стагнала мая дорога...

Гавораць, што ўсё ня гнуся я...
Ці праўда яно ці не,
давайце пачнем дыскусію
аб восені і вясінне
(і справа ўзбоч міне)...

І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы
і падаўся у глыб прасек,
каб ня бачыць, як цела точыць

Беларусі дваццаты век...

Думкі -- пыл ліпкое мелі,
думкі -- дым куравы хорту...
Супыніліся на мелі
караблі наблізу порту...

Ня сплямілася, не заліпла
трывога грахоў і правін.
Як месяц з-пад воблакаў,
выпілыў
праз морак гадоў успамін...

На пераломе спады і няўдачы
пласьмя упалі. Сны нам адмысловы
съяззо абліваюцца...

На пераломе спадаў і няудач
сыціраюца нязручнасці і жарты;
і як ты спрытна зъявішч ні тлумач,
яны губляюць моц сваю і вартасць.
Пачатак ня тримаецца канца --
канец ня вельмі вяжацца з пачаткам...
А дзе-ж канец?..

Пасьля адліву спадаў і няўдач
падрахаваў і мінусы і плюсы...
— Тваю бяду і пальцам разъвяду, —
сказаў сучасны магік не да ладу.
Бывай! Таго, што на віду,

зладзеі красыці, ведама, ня крадуць.
Каму паскарджуся і раскажу...

Душылі іх майстры адметнай пробы,
пазней вялікі крытык Верхадум
знаходзіў ценъ таемнае мікробы
і вышніаў радкі. Ягоны глум
яшчэ й дасюль, здаецца, ня прысох-бы...

Тасуюцца і плямняцца тузы,
і войнік жджэ адказу варажбіткі.
Прыліп да губ змардованых язык --
цярпеньне напінае кончык ніткі...

Апошні ліст календара
перахінуў на год аджыты.
Пара, мой верш, табе пара
спатоліць сэрца боль сукрыты.
Аддаўся голас, горам біты,
упраўнай гібкасці пяра...

ПЕРАКЛАДЫ З ТАРАСА ШАЎЧЭНКІ

Запавет

Як памру я, паҳавайце
мяне на магіле
сярод стэну шырокага
на Ўкраіне мілай,
каб палёў шырокіх нівы
і Дняпро, і кручы
было бачна, было чутна,
як раве равучы!..

—
Паҳавайце і паўстаньце,
кайданы парвіце,
і варожай злой կрывёю
волю акрапіце!
І мяне ў сям'і вялікай,
ў сям'і вольнай, новай
не забудзьце, ўспамяніце
нязлым, ціхім словам!

(25.12.1845 г.)

Ня грэе сонца на чужыне

Ня грэе сонца на чужыне,
а дома-ж надта ўжо пякло.
І мне нявесела было
і ў нашай слаўнай Украіне.

Ніхто-ж ня вабіў, ня вітаў,
і я ня гнуўся ні да кога,
блукаў сабе, маліўся Богу,
і панства, катаў праклінаў
і згадаваў гады ліхія,
нягодныя, бы золь, слата:
расцяялі вырадкі Хрыста --
й цяпер ня ўцёк-бы сын Марыі!
Нідзе ня весела ўжо мне
і, мабыць, весела й ня будзе
і на Украіне, мае людзі,
але-ж такі на чужыне
хацелася-б... ды з той вымогай,
каб ня стругалі маскалі
труны той з дрэва ды чужога
або хоць крышачку зямлі
із-пад Дняира майго съятога
вятры съятыя прынясьлі.
Ды й больш нічога! Гэтак, людзі,
хацелася-б... Ды што гадаць...
На што ўжо Бога турбаваць,
калі па-нашаму ня будзе.

(1847 г.)

Думы мае, думы мае Урывак

Думы мае, думы мае,
цяжанька мне з вамі!
Што-ж вы сталі на паперы
сумнымі радамі?..

Чаму-ж вецер не развеяў
ў стэпах, як пыліну?
Чаму ліха ня прыспала,
як сваю дзяціну?..

Бо вас ліха на съвет на съмех спарадзіла.
Палівалі сълёзы... Як-жа не ўтаплі,
ня вынеслі ў мора, не размылі ў полі?..
Ня пыталі-б людзі, што ў мяне баліць?
Ня пыталі-б, можа, чаму лаю долю,
чаму ные сэрца? Што-ж і як зрабіць!
Ня кідалі-б кпінаў...

Кветкі мае, дзеци!
Вас кахаў навошта, песьціў, гадаваў?
Ці заплача сэрца адно на ўсім съвешце,
як сам з вамі плакаў?.. Можа і ўгадаў...

(1839 г.)

Мінаюць дні, мінаюць ночы

Мінаюць дні, мінаюць ночы,
мінае лета; шалісьціць
пажоўклы ліст; згасаюць вочы,
заснулі думы, сэрца сыніць;
і ўсё заснула... І ня знаю,
ці я живу, ці дажываю,
ці так па съвешце валачуся,
бо ўжо ня плачу й не съмлюся...

Доля, дзе ты? Доля, дзе ты?
Ня чую, ня бачу!
Калі добрае жаль, Божа,
дай хоць злое, з плачам!

Ня дай спаці хадзячаму,
сэрцам заміраці
і гнілою калодаю
на съвешце блукаці.

А дай жыці, сэрцам жыці
і людзей любіці,
а калі не... дык праклінаці
і съвет запаліці!

Страшна ўпасьці у кайданы,
паміраць ў няволі,
а 'шчэ горай -- спаці, спаці
і спаці на волі,
і заснуці навек-векі,
і съледу ня кінуць
ніякага: усяроўна --
ці жыў, ці загінуў!..
Доля, дзе ты? Доля, дзе ты?
Ня чую, ня бачу!
Калі добрае жаль, Божа,
дай хоць злое, з плачам!

(21.12.1845 г.)

На вечную памяць Катлярэўскаму Урывак зъ вершу

...Праўдзівы мой дружка! Прыймі гэту мову
души мае шчырай. Прыймі, прывітай!
Ня кінь сіратою, як кінуў дубровы,
прыйдзі да мяне на аднюткае слова
ды іра Ўкраіну яшчэ засыпай.
Няхай усьміхнецца сэрца на чужыне,
хоць раз усьміхнецца, гледзячы, як ты
славу дзей казацкіх -- і словам адзіным --
перанёс у хату беднай сіраты.
Прыйдзі, шызы орле, бо я адзінокі
на съвеце на гэтым, ў чужацкім kraю.
Гляджу я на ростань вод морскіх, глыбокіх,
наплыў-бы на той бок -- чаўна не даюць.
Згадаю Энэя, сям'ю і былое,
згадаю, заплачу, бы тое малое.
А хвалі на той бок ідуць і равуць.

А можа, я невук, нічога ня бачу,
злая доля, можа, на баку тым плача --
сірату усюды людзі асьмяноць.
Съмяяліся хай-бы, ды мора там грае,
там сонца, там месяц -- узеха мая,
там зь ветрам магіла ў стэнах размаўляе,
там не адзінокім быў-бы зь ёй і я.
Праўдзівы мой дружа! Прыймі гэту мову
душы мае шчырай. Прыймі, прывітай!
Ня кінь сіратою, як кінуў дубровы,

прыйдзі да мяне на аднюткае слова
ды пра Украіну яшчэ засыпвай!

(1838 г.)

Каўказ Урыўкі з паэм

За горамі горы, хмарамі спавіты,
засенны горам, крывёю паліты.
Спакон веку Прамэтэя
там арол карае,
штодзень божы дзяўбе рэбры
й сэрца разрывае.
Разрывае, ды ня вып'е
ўсёй крыві жывучай,
яно зноўку ажывае
ды съмяенца шчыра.
Ня ўмірае душа наша,
ня ўмірае воля.
Ненасытны ня выарэ
на дне мора поля.
Ня скуе душы жывое
і слова жывога.
Не аславіць славы Бога,
Вялікага Бога.

Ня нам на змог з Табою стаці!

Ня нам учынак Твой судзіць!
Нам толькі плакаць, плакаць, плакаць
і хлеб съязьмі адно мясіць
штодзённы высілкам крывавым.
Забойцы топчуць нашу славу,
а праўда наша п'яна съпіць.
Калі ж яна пракіненца?

За горамі горы, хмарамі спавіты,
засеяны горам, крывёю паліты.
А там вось Спогадныя Мы
галодную даўно, да болю
загналі шчырую зъняиацку волю
і ўсё цкуем. Лягло касьцьмі
людзей муштрованых ці мала.
А кроў, а сълёзы! Інапаць
ўсіх імпэратарапы стала,
зь дзяцьмі і ўнукамі ўтапіць
ў съязах удоў тых... А дзявочых,
празлітых потай сярод ночы!
А матчыных гарачых сълёз!
А бацькавых старых, крывавых!
Ня рэкі -- вогненнае мора
крыві людское! Слава! Слава!
Майстрам аблай, гаспадарам
і нашым бацюшкам-царам!
Слава!

І вам, горам сінім, слава,
крыгаю сукрытым!
І вам, рыцарам вялікім,
Богам не забытым.
Змагайцеся -- здабудзеце!
Вам Бог памагае!
За вас праўда, за вас слава
і воля съятая!

Чурэк і сакля -- ўсё тваё,

яно ня з ласкі ў руکі дана,
ніхто ня прыме за сваё,
не павядзе цябе ў кайданах.
А ў нас!.. Навучаныя мы,
пазналі Божыя засады!..
І ад глыбокага турмы
аж да высокага пасаду --
у скарбах -- целам съвецім голым.

Да нас вучыща! Мы навучым,
на чом і хлеб і соль па чым!
Мы хрысьціяне: цэрквы, школы,
усё добро, сам Бог у нас!
Нам толькі сакля вочы коле:
ня намі дадзена, а ў вас
чamu стаіць? Чamu-ж мы вам
аўсяны хлеб ваш вам ня кінем,
як косьць сабаку! Платы нам
чamu за сонца не павінны!
Ці-ж гэта ўсё!.. Мы не благія,
мы хрысьціяне -- людзі тыя,
малым што сытыя!.. Аднак,
калі-б вы з намі сябравалі,
ці мала-б ведаў атрымалі!
Прастор у нас які... адна,
адна Сібір -- краям краіна!
А турм! А люду!.. Што й лічыць!
Ад малдаваніна да фіна --
на ўсіх языках ўсё маўчиць
і пацяшаецца! У нас
Святую біблію чытае
святы манах і навучае,
што цар, пастух съвінны, прылас
кабету сябраву й прысебіў,
а сябру збыў. Цяпер на небе!
От бачыце, якія ў нас
сядзяць на небе! Съмелы, бліжай,
святым ня зънесеныя крыжам!
Да нас вучыща!.. У нас луші,
лупі і дай,

і проста ў рай,
хочь і радню вазьмі і кпі!
У нас! Чаго адно ня ўмеем?
І зоры лічым, грэчку сеем,
французаў лаем, прадаем
або у карты прайграем
людзей... ня нэграў... дзе там, не,
хрышчоных... простых... ня мінем.
Мы ня гішпанцы! Крый нас Божа,
каб крадзенае нам скупляць,
нібы жыды: мы па закону!..

Па закону апостала
вы любіце брата?
Пустасловы, блудаманы,
Госпадам закліты!
Вы любіце ды братавы
шкуры, а ня душы
і лупіце па закону
дачцы на кажунак,
байстручанцы да выдачы,
жонцы крыху шмацьця
і сабе, калі ня бачыць
аніхто у хаце!..

За каго-ж Ты расыпінаўся,
Хрысьце, Сыне Божы?
За нас добрых ці за слова
праўды... Або, можа,
каб мы зь Цябе ды накліпі?
Так яно, мой Божа!

Капліцы, цэрквы і іконы,
і стаўнікі, кадзыны дым,
і перад вобразам Твайм
Табе нястомныя паклоны

за кражу, за вайну, за кроў,
каб кроў братоў знявецца просьць,
пасыля-ж у дар Табе прыносяць,

з пажару выкраўшы, дабро!

—
А пакуль што --
свае думы,
сваё злое гора
сеяць буду. Няхай растуць
ды зь ветрам гавораць.
Вечер ціхі Україны
паниясе з расою
да цябе мае ўсе думы!..
Братняю съяззою
ты іх, друга, прывітаеш,
циха прачытаеш...
І магілы, стэны, мора
і мяне згадаеш.

(18.II.1845 г.)

1947

ПРОЗА

KAMUNIKAT.ORG

«Даруй, што я плачу...»

Замест уснамінаў

Ураныні мае сябры зь літаратурна-лінгвістычнага факультэтуту Вышэйшага Педагагічнага Інстытуту здавалі залікі па гісторыі народаў СССР. На сталох ляжалі тоўстыя кнігі гісторыяў і палітграматаў. Гаворка ішла пра «турму народаў» і шчасльівую маладосьць у краіне сацыялізму... Перада мною ляжаў ліст знаёмае дзяўчыны з дробнымі, але густымі плямамі на асобных літарах. «Даруй, што я плачу, пішучы гэтыя слова... Гаспадаркі нашае няма, а бацькоў таксама не засыпела. Што зь імі сталася -- ня ведаю. Кажуць, што...» Перапыніў мяне выкладчык і паклікаў да адказу.

-- Зноў пішаце вершы і нічога ня чуецце! -- заўважыў выкладчык. Я, да болю ўзрушаны няличасцем знаёмай, патрапіў адказаць на пытаныне, але не на «выдатна», а на «вельмі дрэнна» з чырвоным запытальнікам. «Не, таварыш Пэрэльман, ня толькі чую, але й бачу гэтыя сылёзы... Вось яны, паглядзеце»...

Адказ пачуў я ў канцы лекцыі: «А вам, таварыш, усё-ж трэба пазнаёміцца з «турмой народаў»...

Ноч, як і вечар, выдалася цёплай і прыгожай. Падаў мяккі, пушысты сынег. Хацелася кудысьці ісьці, ісьці, куды вочы глядзяць, ісьці ў глыбіню й экзотыку лірычна-рамантычнае ночы. Цягнула да сяброў, да роднае маці. У суседзяў, за съцяною майго студэнцкага пакою, ішла гучная бяседа: абходзілі нарадзіны сына.

Меўся пісаць ліст да знаёмай. Думкі абарвала радыё.
Гаварылася пра дзень Чырвонае Арміі, пра гонар службы
бацькаўшчыне... Я выняў вайсковую картку з прызыўнага пункту і
яшчэ раз прачытаў: «До особого вызова». Мне прыгадаліся слова
любімага беларускага паэты, і я чамусьці запісаў іх на тым шматку
паперы:

...Жыцьцё, суровасць і закон,
з табой ніяк я не паладжу.

Душа ня хоча быць званком
твайго і рогату і плачу.

Праз гадзіну пастукалі ў дзвёры. У пакой увайшло НКВД.
Ордэр на арышт. «Вось і "особый вызов"»... -- мільганула думка.

Гэтак скончыўся 22-гі і пачаўся 23-ці дзень лютага 1933 году
на 22-ім годзе мае маладосьці.

Дарэмна цягнула да сяброў. Мы сустрэліся ў сівых скляпенях
муроў: нас зьвёў суворы лёс жыцьця, жыцьця, якое ішло «от
Москвы до самых до окраин»...

Ураныні я ізноў убачыў ліст мае знаёмае і тыя самыя дробныя,
але густыя плямы на асобных літарах. Тут я сапраўды пераканаўся
ў праўдзівасці Пэрэльмана, што «вельмі дрэнна», і перад вачымі
паўстаў чырвоны запытальнік у новай турме народаў, якая
праглынула і першы падрыхтаваны мною зборнік вершаў «Песьні і
думы».

Дажджлівым вечарам у жаўталістую, рудую восень 1934 году,
«сацыялістычная індустрывя» імчала нас у далёкія пусткі Сібіру.

Пад грукат калёс, нібы ў вадказ на іронію лёсу, склаліся ў
радкі верша словы:

Я пазнаў і Эўропу, і Азію,
і Аўстралію вызнаць 'шчэ мусіў...
Пустка сэрца маё ўразіла,
не пазнаў што як сълед Беларусі.

«Труд перевоспитывает человека» -- такім шыльдам сустрэлі
нас драцяныя загароды канцэнтрацыйнага лягеру на ўскраіне
катаржанскаага гораду Новасібірску. Седзячы на абтоку гэтага
людскога ганьбішча, я пазнаваў непазнанае і глыбей адчуваў мала
адчувае Радзімы: красу палёў і шум бору, сівия туманы і тугу
матчыных песняў, сінь вазёраў і асалоду любасці да роднае зямлі.
Было крываўна і балоча, але

Каму паскардзішся, каму,
каму жывое скажаш слова?
Вазьму лепш плач я перайму
вятроў і звон лістоў кляновых...

Гэты плач і звон, што, здавалася, даносіліся з Бацькаўшчыны, былі жывільнай стравай души, крыніцаю будучае творчасці ў новым часе, калі былі-б у стане прачнуцца і зняволенныя «песні і думы»...

Прайшлі, прамінулі гады. Зарубцаваліся раны, але ня сплямілася перажытае. Душа беларуса жывучая, ня ўмее маўчаць ні ў часіны радасці, ні смутку. Яна съпявае і вядзе напярэймы жаданьням, а жаданьнямі гэтymі ёсьць шчырасць і праўда жыцця, ці гэта на Бацькаўшчыне, ці, як суджана ізноў злым лёсам, -- на чужыне.

Бэрлін, 9 верасьня 1944

Тайніцы Сыляпянскага лесу

За Менскам, на шостай вярсыце ад Парку Культуры ў Адпачынку, у лесе Малой Сыляпянкі, паҳаваны вялікія тайніцы жыцьця. Сыяды страшэннага злачынства пазарасталі даўно мохам і травою, але памяць часам ня сплямілася.

Я хачу расказаць пра тое, што бачыў на собскія вочы, і тое, што гаварылі мне жывыя съведкі ды апавядальнікі чутага ад іншых. Ня ведаю, дзе цяпер гэтыя людзі. Бальшыня зь іх, напэўна, загінула ў канцэнтрацыйных лягерах Сібіру, а косьці іншых, магчыма, буцьвеюць у tym самым Сыляпянскім лесе... Пра гэтую праўду не напіша ніколі ні маскоўская «Праўда», ні менская «Звязда».

1932 год. Студэнты Менскага Педагагічнага Тэхнікуму імя Ўсевалада Ігнатоўскага адбывалі на Дасяледчай Станцыі ў Малой Сыляпянцы сваю месячную сельскагаспадарчую практику. Дырэктар станцыі папярэдзіў: «За дзвесыце мэтраў ад баракаў пачынаецца ваенная зона, хадзіць туды забараняеца!»

Аднаго дня наказалі мне, што бацькоў выгналі з калгасу, а старэйшага брата пасадзілі ў турму. Хацелася йсьці на край сьвету. Надвечар я паклікаў бліzkага сябра Сяргея Русаковіча, маладога беларускага пісьменніка, і мы, нікому нічога ня кажучы, падаліся ў лес. «Стары Барыс, што корміць канадыйскіх карпаў у сажалках, кожнага досьвітку бачыць «чорнага ворана», а тая ў лесе камяніца, кажа ён, ня дом адпачынку, а нейкая катаўальня...» -- гаворыць Сяргей. «А Рачыцкая, дачка камісара, гаворыць, што там поўна хворых», -- зауважыў я. Розныя ходзяць чуткі... Калія забалаці, улева ад чыгункі Менск-Масква, мы прачыталі напісане чырвонымі літарамі: «Конскі могільнік. Небяспечна!» Мноства засыпаных і незасыпаных ямаў. Кавалкі гліняных трубаў, кучы хваёвых слупоў і скруткі калючага дроту. «Гэта, гаворыць сябра, для адводу вачэй... Барыс ведае ўсё чыста, папытайся толькі яго»...

Лес гусыцеў і рабіўся цямнейшы перад заходам сонца. У подыху вільгаці паҳла трупной гнілотай. І вельмі блізка... Пачалі шукаць.

«Бачыш?» -- з жахам звярнуўся я да Сяргея. Дагэтуль не даваў веры, што можа ледзянець цела й заміраць сэрца. На плашчыні нейкіх трох гектараў, паміж радамі насаджаных у 1925 годзе хвоек, жаўцелі, размытыя пазаўчарашнім дажджом, маленькая курганкі і велікаватыя насыпы. Было іх нешта каля шасцідзесяці на першым пляне, а далей -- яшчэ... і яшчэ... Шмат якія былі заваленыя ламачкам.

Весткі з дому і пах магільнай, чалавечай гнілі адурманілі галаву. Я адараў вокладку Марксавага «Капіталу» і напісаў: *«Пад якімі-ж курганамі буцьвянеюць косьці маіх братоў: Якава, Уладзімера, Андрэя і Вінцэсія?»* Вокладку насадзіў на сук галіны, што абдымалася з аброслым травою курганам. «Ты звар'яцеў, ці што?» -- з трывогаю крыкнуў Сяргей Русаковіч. Мне таксама хацелася крычаць і клікаць людзей шукаць родных і блізкіх. Пакідаючы месца вялікага бойніща, гэткія слова вырваліся з маіх грудзей: *«Пачакайце, бальшавіцкія далаконы!»*...

На скрыжаваныні лясных съцежак убачылі мы некалькі мужчынаў з рыдлёўкамі ў руках, абкружаных чырвонагаловымі энкавэдыстымі з сабакамі. Нельга было ўцякаць: перад намі стаяў ужо чалавек з аўтаматам. У вобразе гэтага двухногага звера я пазнаў работварага Васіля, Гіцля Бессардэчнага, як празвалі яго людзі маіх родных Дудзічаў. «Неніта вельмі шмат коней здыхае ў вас...» -- сказаў я не вітаючыся. «Глядзі, разумнік, каб замест каня твая галава ня трапіла ў яму... Ідзі, каб і духу твойго ня было тут... Паговорым пазней», -- аўтарытэтна выказаў Гіцаль Бессардэчны.

Каля Дасьледчай Станцыі сустрэлі нас сябры: Сяргей Астрэйка, аўтар ненадрукаванай выдатнай «Бэнгалі», Сяргей Гайка, Касянкоў, брат Міхася Зарэцкага, і студэнт Адам, пляменнік Адама Бабарэкі. Апошні, моцна ўсхваляваны, паведаміў: «Дзядзька Барыс і студэнт Ахрэмчык -- арыштаваныя. Дырэктар пытаўся пра вас...»

Ноч была няпрыемнай і вельмі трывожнай. Усе драбніцы, як жывыя, стаяць перад маімі вачымі. Мне здаецца, што й цяпер яшчэ чую дзікі крык ратунку, які даносіўся тае начы да нашага слыху з-пад таямнічае жоўтае камяніцы Съляпянскага лесу.

28-га лютага 1933 году вокладка Марксавага «Капіталу» зь імёнамі маіх братоў ляжала на стале съледчага ў мурох Менскага НКВД. Сухатварая Навіцкая, што часта наведвала рэдакцыю газэты «Савецкая Беларусь», а пазней і Малую Съляпянку, гаварыла

магільным голасам: «Вось мы й спаткаліся... Сладзяюся, што спаткаешся і з братамі...»

Увесну 1935-га году ў чырвоных мурох Марыінскае турмы, у Сібіры пазнаёміўся я з Вячаславам Ануфрыевым, былым малодшым лейтэнантам Менскага НКВД. Аднавокі сухотнік часта паўтараў мне: «Моцна пакараў мяне Бог за съляпянскія души... Ляжыць там ня менш дзесяці тысячаў».

26 сінегня 1955

УСПАМІНЫ

Праўду кажучы...

Вось яно, гэтае простае, а найлепш было-б, -- зусім прасьцоткае, але шчырае, жытае й перажытае...

Скажаце, пра самога сябе? Не,-- пра беларусаў, а спаміж іх, пэўна-ж, і пра сябе самога, і пра сяброў, і пра блізкіх, і пра далёкіх. І пра шашаліяў-валасацікаў...

Праўду вам, Чытачы, кажучы, дык і з рознымі чужымі, з добрымі й благімі, разумееща, ды, пэўне-ж, з самымі што ні на ёсьць чужакамі-чужынцамі -- лёгцы не разьмінуся.

А ўсё гэта кажацца, як пра тое і ўсе беларусы вельмі-ж ведаюць, каб жыцьцё намі ўбачылася ды згіната тымі, што нам яны надта зычылі... Кожны па-свойму: адзін зь мёдам, а іншы з чамярычаю...

Шашаль-валасацік...

Усе гады адолькавымі здающа, калі зірнеш на іх не падумаўши. Аднак-жа бываюць яны й лепшымі, і горшымі, а спаміж іх ёсьць і зусім няпрыемныя, і часам надта-ж ужо прыкрыя. Гэтакае-ж самае льга сказаць і пра месяцы. У мяне, напраўдзе кажучы, дык месяцы нераблыталіся з гадамі. Студень 1933 году быў вельмі-ж няпрыемны і найбольш неспакойны з усіх, што перад ім мінуліся. А начыналася ўсё вось як. Старога, згорбленага вайною пад самаварнаю Тулаю «гнаяскур» Калошу (гэтае празвалі на Менскім заводзе «Бальшавік» гаспадара мае кватэры на пасёлку Камінтэрн, што пад бокам самага Менску) арыштавалі; Хведара, суседа маіх бацькоў, і бацьку сябра Пятруся, што жыў аднаго часу ў тым самым доме, выгналі з хаты й завезылі ў шматнацыянальны Котлас; маці-ж мая наказала людзьмі, што «забралі з млыну старэйшага Рыгора», і што ён -- «як у воду кануў»; у роднага дзядзькі Якуба адабралі дом у Менску й ніякае затое пісулькі не далі; пікарчук райваенкамату, у Менску, як самі ведаеце, паведаміў суха, не падымаючы вачэй:

-- Подготовительные курсы в военно-инженерную академию заменяются прохождением переменного лагерного сбора...

Пісарчук яшчэ нешта хацеў сказаць, але я так моцна скрывіўся, што ў яго склалася ўражаныне, быщам-бы я не зразумеў сказанага, і ён паправіўся:

-- Понятно?

-- Усё да крупялінкі, -- адказаў я й моўчкі выйшаў.

І думаецце, што гэта ўжо і ўсё, і ўсе тыя няпрыемныя закавулінкі? Ого, калі-ж бы яно так дый было! Каля пляцу Волі, напрыклад, сустрэў аднаго знаёмага, а ён мне й кажа:

-- Чуў, як началі трэсьці ў наркамземе? Мой найлепшы сябра, признаюся табе, сказаў гэтакае: «Тае начы аж пятнаццаць чалавек вывалаклі зь іхных канцылярыяў».

Я-ж меў свой уласны клопат і мусіў съпяшацца. І запраўды, усё яно так пераблыталася, што ня бачыў, дзе яно пачынаецца і дзе яно мусіць скончыцца. А да гэтага-ж яшчэ й усялякія чуткі, зынітаваныя прыемнасцю й няпрыемнасцю. Усякае-ж бывае. Нехта, напрыклад, некаму казаў нешта, а гэтае «нешта», падшытае ветрам, а можа й найпраўдзівейшае, ды іншым «нейкім» падліцаванае ці й зусім пераліцаванае, пераказвалася яшчэ некаму, і чуткі, як тая вужака, паўзылі й шырыліся... Адным словам, як аднаго разу падсумаваў быў той, пра якога мова пазней пачнецца, -- заўшица зь безгалоўем шлюбавалася...

Усё гэта лезла жывасілам у галаву, чаплялася з думкамі, параліжавала іх, грязла душу, а сам, здавалася часам, уліпаў у нейкае глейкае месіва.

З моцных ашчопціяў згрызоты вылузвацца ня так лёгка, і я прыгадваў тады аднавокага дрывесека Сялівона і ягонае апавяданыне пра маленькага шашаля-валасаціка...

-- Кажаце, што дзерава болю ня мае? Эгэ-ж, мае, ды яшчэ які! Яно, беднае, яшчэ ў сілу не ўвабралася, а валасацік ужо пад коранем у яго ззамаладу сядзіць і пад кару точыцца. Пнецца дзераўца зь ценю выбрацца, а валасацік ужо зверху сьвідроецца -- да самага нутра белага. Можа-б, я й калодаў тых не калоў, каб ня гэтыя шашалі ды іншыя караеды ў сярэдзіне іх сядзелі. Секану гэта аднаго, і сэрцу адразу лягчэй робіцца...

Думаочы пра маладыя дрэўцы ды іхных шашаляў, хацелася сказаць усяму таму «Камінтэрну» -- усім чысьценька:

-- Эх, каб нашым Сялівонам волю ды сякеры ў рукі, колькі-б шашаляў-душаедаў перасеклі-б яны тады!.. І мая-ж бо душа, напэуна, грэзьмя ня грэзлася-б?

Украдзены «Маркс»...

У тых днёх меўся было ехаць на нейкі час дадому, пад самую Піц, разумееца, каб з маці ды з братамі пабачыцца. Самі разумееце, не ставала нікому паветра тады ў Менску, у нашым -- Беларускім Менску. Аднак, кажуць, што ніколі яно ня выходзіць так, як-бы гэта чалавеку хацелася. Гэтак і зы мною сталася. Аднаго таго вечара, як толькі адчыніў гэта я дзвіверы, гаспадыня, жонка арыштаванага «гняяскура» Калошы, зірнула мне ў очы і, памаўчаўшы, відаць, ёй было вельмі цяжка на сэрцы, паволі сказала<...>

-- Якога? Лістаносца, хочаш сказаць?

-- Не, што вашую кніжку панёс. Ён, калі вы езьдзілі ў той лес, дзе кары гадуюцца, да Шчупака прыходзіў. І мама ведае, але ня кажа, баіцца надта.

-- А дзе-ж гэты «Шчупак» плавае, што й начаваць ня прыходзіў? -- пацікавіўся я, абы нешта сказаць ці зусім не маўчаць.

-- Ня ведаю...

Меўся яшчэ нешта сказаць, але Калошыха была пагукала. Я выняў ліст і пачаў чытаць.

«Даруй, што я плачу, шішучы гэтыя слова... Бацькі ўжо нямашака, а маці ў такой гарачцы, што гаварыць не гаворыць нічога... У вашую хату прыязджалі з раёну й забралі твае лісты. Забралі й мае...»

Я ня помню цяпер, колькі разоў браўся чытаць ліст перапалоханае да съмерці дзяўчыны: можа, і дзесьць, а можа, і пятнаццаць... А трэй рэчы, пэўнеч, не забудуцца: падкрэсленае трэй разы слова «ўцякай», няроўныя ад сылёз сінія плямкі на літарах ды тое, абыякавае, цяжкае й саркастычнае: «Куды-ж?.. Лезыці на яшчэ большы ражон?..» Уцякаць ня было қуды, аднак, некуды съпяшаўся. Хаваў забароненае, выстаўляў наперад Маркса, Энгельса, Леніна й Сталіна і нейкія, цяпер ня помніцца, палітграматы... Думалася, здаецца, што абароняць. Думаў адно, а сталася зусім іншае. Як даведаўся пазней, выйшла якраз наадварот: тэарэтыкі й практикі марксизму-ленізму валіліся ў куткох, а на самым відовішчы ляжалі ўсе «нацдэммы», розныя ўхілістыя і выкананая, ліха ведае адкуль, кніжка пра нейкі ангельскі шпіянаж... Іншы-б сказаў гэтак: «чалавек клясычна падрыхтаваўся да сустрэчы гасьцей -- трапіў як пальцам у неба»...

Пасрабуй давесыці, што ў Бога цялят ня краў і што Богу душой ня вінен.

Чорныя скуранкі...

Ноч, як і заменены ёю вечар, была цёплай і, як кажуць, вельмі-ж прыгожай. Пасьля невялікай адлігі падаў буйны пушысты сынег, раўнюткі, бязь ветру й подыху, сышаўся ён, быццам тыя цудадзейныя бялюткія пушынкі, што спадаюць на ружовыя далоні казачных анёлкаў, ці тыя зорачкі -- залатыя пялесткі, што ў вокамгненнасць і ня больш, як адзін-аднюткі раз на вяку, у сyne, пры найвялікшай чысьціні й супакоі душы, можа ўявіць сабе непазнаная сіла чалавече ўявы. Гледзячы здалёку на стрэхі будынкаў, на дрэвы й ліхтары, здавалася, што перад вачыма, губляючыся ў далечыні, раскашуюцца ў белым золаце пялесткі неабсяжныя квіцісткія вішнёвыя сады... Зіма нагадвалі вясну, а ад тae вясны, што яшчэ трymалася ў памяці, не засталося й съледу...

Хацелася йсьці, ісьці ў глыбіню й экзотыку гэтае лірычна-рамантычнае, ніколі ня бачанае і ня чутае ў Менску начы. Сынег усё буйнеў і гусыцеў, і нікога ня відно было: усё, бачанае перад гэтым, страціла ня толькі формы, але й свой убогі зъмест... І толькі яно адно, неспадзянвае ў гэтую дваццаць трэцюю і апошнюю «майскую» ноч у лютым 1933 году, страшэннае «руки вверх!», разбурыла і рамантыку, і экзотыку, і прынесеную съняжынкамі лірыку... «Вось табе й уцёкі...» -- падумаў я сам сабе, горка ўсьміхнуўшыся. «Дагоняць і перагоняць...»

На кватэры ўбачыў я трывоныя галавы і трыв даўгія чорныя скуранкі. Першая галава, таўсьцейшая і касаватая, паказваючы рукавом скуранкі ў закуткі пакою, сурова запыталася:

-- Это называется любовью к вождям и партии?

Я маўчаў, але прызнацца, глядзеў на павыкіданых правадыроў і напісаны імі-ж камуністычны блуд зь вялікім зьдзіўленнем. Спачатку не сказаў нічога. Маўчаў, чакаў нечага яшчэ страшнейшага. І яно прыйшло. Можа, гэта й ня было страшнейшым, можа, яно было ў зусім нястрашным, але-ж мне здавалася, што ўбачыўшы тое, што толькі цяпер пабачыў сам, зваліца на галовы сяброў...

-- А это что? Контрреволюционная национальная гниль? -- з прысьвістам заўважыла найдаўжэйшая скуранка, стукаючы худымі

пальцамі па нейкай бляшанай на стале пушцы й пільна гледзячы мне ў самыя вочы.

«Эт, што міру, тое й бабінаму сыну, -- падумаў я, -- а бараніцца не пашкодзіць -- варта, трэба».

-- Гэта вы самі, -- кажу, -- зрабілі ўсё.

На гэта адказала ўжо першая з другога боку самая блішчастая скуранка з шырокім, як засланка, грудзьмі:

-- Не спеши, -- времени для рассказа будешь иметь достаточно!..

Каля самых дзівярэй стаяла, перапалоханая да паўсъмерці, жонка «гнаяскура» Калошы. Яе ні адпушчалі і ні дапушчалі -- гэта, каб яна ня выскачыла часам ды чаму-небудзь не пашкодзіла, ды каб не зрабіла чаго-небудзь... Белая нярухомая посташь няшчаснай Калошыхі выдалася мне, немаведама чаму, паточаным Сялівонавымі шашалямі-валасацікамі маленькім слупком, добра прысыпаным перад гэтым дзівосным мяккім сънегам, які так моцна браў мяне ў свае абымы й вёў з-пад электрычных камінтэрнаўскіх слупоў да ціцёперся ўжо памерлага ў Савецкім Саюзе ратунку чалавечас душы. І мне стала вельмі шкада гэтага жывога, паточанага шашалямі слупка-чалавека... Каб мог, падышоў-бы блізенька дый сказаў-бы нешта мякуткае, цёплае -- такое, як тыя съняжынкі-пушынкі, што засыналі мае съяды за съценамі «Камінтэрну». Але самым блізкім і дарагім ёй словам было-б, напэўна, вось гэтае:

-- Пацярпі, ты-ж яшчэ ня зусім памерла, а ён прыйдзе, вернецца й пабачыца з табою... І ты скажаш яму й пра сяньняшняе зладзейства... Пра выцягнутага з хаты «Маркса» і пра кражу маладое беларускае душы... Не забудзься, расскажы яму ўсё, а ён, твой родны Калоша, сустрэнецца з дрываsekам Сялівонам...

Сказалася-б і нешта большае і яшчэ шчырэйшае, калі-б ня гэтыя там тоўстыя скуранкі ды не падрэзаныя крылы...

«Амэрыканка»

У сярэдзіне «чорнага ворана» нікога ня было. Сам -- і голыя руکі. Біся ілбом у съцены, маліся, а хочаш -- прасі ратунку, ня будзе табе радачкі. Няпрыемна і вельмі цяжка, аднак цешыла адно: і там я не адзін буду... У тым страшэнным згубішчы, куды імчаць

мяне доўгія чорныя скуранкі, сустрэнуся -- і гэта напэўна -- зъ сябрамі, з бліzkімі, магчымі, з роднымі.

Сяньня, згадваючы пра жытае й перажытае, пачынаючы просты пераказ таго, што калісьці сталася ды што ніколі і нічым ня спляміцца, прыгадваю, як, пад'яджаючы да зялезнай брамы катаўальні, пачаў моцна съмияцца.

Няхай сабе яно гэтага вялікага ці, як кажуць людзі, горкага гора й ня было яшчэ, але вырваны з гарачых грудзей халодны съмех быў вельмі-ж горкі, бо гора звычайнае, калі лыга гэтак выславіцца, і далёка ад камяных мяшкоў савецкіх катаўальняў ціцеперся ўжо ў раскошных санях ёмка сядзела... Як тыя халодныя мармуровыя пліты, спорна слаявалася яно пад сэрцам і грудзі расыціскала. І от, калі тое слаяваньне завяршылася й падстуپіла пад самае горла, на канцы двух адцінкаў часу -- звычайнага гора няволі на «волі» і «волі», прымкнутае перад начаткам вялікага гора ў сутарэннях ГПУ, -- у чорнай, маўклівай пусьціні «чорнага ворана» грудзі ня вытрымалі нутранога ціску -- паддаліся: з горла выкаціўся съмех, закалыхаўся й захлынуўся... Ягоны сълед, відаць, не адразу споўз з пакрыўленых лёсам вуснаў, бо, вылазячы з «ворана», што стаяў, упёршыся задам у нейкую жоўтую пазуху муру, чырвоная галава чорнае скуранкі, што ўвесь час мясцілася паміж двумя дзъвярыма, призналася ўголос:

-- Имей в виду, арестованный: мы шутить не умеем!..

Можа-б і не адказаў, каб не раптоўны голас другое галавы збоку:

-- Посидит -- узнает...

-- Ведаю... Расказвалі... -- Меў я неасыярожнасць, казаў той, выказацца.

Найноўшая скуранка (праўдзівей -- наймалодшая, бо яна-ж была жывой) сказала коратка, упэўнена:

-- Видно, видно... Не ошиблісь...

Зялезнія дзъверы на рагу Савецкай і Урыцкага адчыніліся й зачыніліся... Зачыніліся не абы-як, а з мэталёвым звонам і грукатам -- шчыльна й надаўга...

Далікатныя ў недалікатным месцы...

У каманданцкай было нешта каля сямі розных і вельмі адменных душаў: зусім маладыя, старэйшыя і стараватыя, ці, як кажуць прасьцей, ужо добра прытаптаныя жыцьцём, абдзёртыя й прыбраныя, не раўнуючы, як тыя кірмашовыя лялькі. Гарадскія...

Вырозыніваліся дзьве душы ўсяго: прыземістая, у белым кажусе воўнаю наверх, у валёнках і авечай шапцы-вушанцы, нагадвала белага палярнага мядзьведзя; танклявая й гонкая, маладзейшая, у янотавым футры, у новых унтах (сібірацкія ласёвыя боты, поўсьцу наверх), з кашлюшом і пукатымі акулярамі ў тоўстых абедкох з шырокімі завушнікамі і надта-ж ужо вымілаванай бародкай, нагадвала ні то нейкага заморскага навукоўца, ні то галоўнага савецкага інспэктара нейкага, скажам, «звернуштрэсту»... Адным словам, ні разу не даводзілася мне сустракаща з гэткім «арыгіналамі» на менскіх брукаваных вуліцах. Глядзеў і дзівіўся, бо выдаліся мне яны чымсьці незразумелым, загадкавым і, апрача ўсяго, нечым далікатным у недалікатныя сацыялістычныя часы ды яшчэ ў тым надта-ж ужо недалікатным месцы... Адразу набеглі на вум і старая Тэкля, жонка запраторанага немаведама дзе Калошы, і стары дрываsek Сялівон: гэта-ж, бадай што, і ці ня ёсьць праўдзівия скурагноі, ці шашалі-валасаці, што ад таго кораня пад кару точаща або зьверху, праз натыліцу, да нутра белага сывідрующа? «Убачымся, калі суджана будзе», - падумаў я, і думкі абарваліся, зынклі... Спалох і моцнае дагэтуль хваляваныне таксама мінуліся. Вытварыўся стан крытычнае абыякавасьці, і зусім ня цікавіла мяне, ці застануся ў кутку каманданцкай, ці далей павязе «чорны воран», ці... Ніводнае і ніякае «ци» не турбавала больш мяне.

Трываў-бы гэтакі стан цімала, каб не трагічнае «а-ай, а-ай, а-ай», што покатам кацілася аднекуль і, б'ючыся ў зынітаваныя горам і бядою съцены калідораў, рабілася яшчэ трагічнейшым.

Карчакаваты, чорны й калматы, як сібірскі мядзьведзь, вузкавокі камандант, пазіраючы ўпорыста ў масыўныя акуляры душы ў янотавым паліто, закрычаў:

-- Убрать контрреволюцию!

На тварах «незразумелых далікатных арыгіналаў» мае вочы не спасыцераглі анікага рэагаваныя, постраху. Павярнуліся моўкі шырокімі сыпінамі да трох вартаўнікоў і схаваліся, напэўна, там, адкуль кацілася тое «а-ай, а-ай...»

Цішыню парушыла блішчастая скуранка, тая, што вартавала мяне:

-- Товарио комендант: арестованный пойман за «Коминтерном»... Изятое налицо... Протокол обыска подписан на квартире...

«Сібірскі мядзьведзь» не сказаў ані слова вартавому. Штосьці пытаўся, штосьці запісваў і, нарэшце, загадаў падпісаць -- не адзін раз, тройчы -- нейкія паперы... Якія гэта былі паперы, ня помню і, відаць, ніколі ня прыпомню.

У той мамэнт, калі нейкі маладзюк у вайсковай форме перадаваў вузкавокаму каманданту выцягнутыя з маіх чаравікаў матузкі і зняты з вышыванае каласкамі й васількамі кашулі шырокі слуцкі пояс, прывялі Сяргея Астрэйку й Васіля Гінтаўта.

Сяброў пакінулі, а мяне павялі...

Вадзілі доўга. Ішлі калідорамі, выходзілі ў нейкія закавулкі. Па вузюткай і вельмі-ж пакручастай, як той съвярдзёлак, зялезнай драбіне лазілі і ўверх і ўніз, і не адзін раз, а некалькі, шмат разоў... Спыняліся ў паўцёмных закутках, адкуль тхло цёплым густым смуродам... Ціснуліся сышнамі да сцыяны, зноў падымаліся ўверх і, помніца, -- не памыляюся -- варочаліся назад. Нарэшце ўвайшлі ў вельмі-ж цёмны катух, а адтуль паволі, вобмацкам, ішлі наперад... Дзе былі -- у будынку ці за будынкам -- ня ведаю, ня відно было, хоць пальцам вока выкалі, але пад нагамі чулася штосьці мяккае: ні то зямля, ні то нейкая мурава. Нейчыя моцныя рукі ўхапілі мяне ўпол, паднялі й пусыцілі. Рукамі намацаў нешта слизкае, цвёрдае. Да слыху даносілася прыкрае цёпканыне нейчых ног. Жудасная цішыня скавала, скамяніла цела. Не адчуваў ні рук, ні ног. Чуў адно-аднюткае тое, як шавяліліся мае валасы. Толькі тады, калі йзноў загрукацела зялезная брама й залапатаў матор, дагадаўся, што гэта зноў быў той самы «чорны воран». «Куды-ж гэта яны? -- вырвалася страхам з халодных грудзей нясьведамае пытаныне. -- Ці ня туды, адкуль ніхто й ніколі не варочаецца?»

«Воран» імчаўся нядоўга. Празь некалькі часінаў зноў пранізаў мяне знаёмы грукат брамаў. Зноў зашавяліліся валасы. У сярэдзіне, пад самым сэрцам, штосьці моцна ёкнула і гарачым варам разылілося ў целе.

Перад вачыма, у цьмяным бляску ліхтароў, вырасла вялікая змрочная камяніца -- вядомая менская турма...

Гулівэр Бязносы

Дзьверы ўпхнулі мяне ў камэру зь вялікімі натугамі і шчыльна паставілі перад мокраю касыцістую сышнію нейкага высачэзлага арыштанта. Гострыя, з лапцяватымі сінякамі, лапаткі незнаёмага

мулялі твар. Салоны, съярдзючы пот зморшчанае патыліцы съякаў на вочы, на губы, плыў за каўнер. Чалавек не зварачаў ніякай увагі, наадварот, падаўся назад і моцна прыцінуў мяне да нечага вельмі цвёрдага і яшчэ больш съярдзючага. Густая вільготная гарачыня, быщам нейкае ліпкае месіва, усё больш і больш съціскала галаву, налягала на плечы. Адольваючы млюсны стан ужо зусім мокрага, вялага цела, я пачаў шавяліца і ўпірацца кулакамі ў калючыя косьці незнамага. Косьці крута павярнуліся, выхаплі з рук клунак і, недзе яго штурнуўши, заскрышелі:

-- Каб лягчэй было... Даходзякаў паважаць навучыся!

Нада мною вісела жоўтая бязносая галава і, нешта гаворачы, моцна ціснула рукамі на плячуку.

-- Вучы, Гулівэр Бязносы, новую штушку, -- пачуўся аднекуль няпрыемны хрыплы голас.

Кінутае жартам, а можа, ліха яго там ведае, і ўсур'ёз сказанае языком гаваркога (у душу-ж чалавеку, разумеецца, калі-б і хацеў, ня ўлезеш) яшчэ больш падстрэнчыла Бязносага ды харобрасці паддало помыслу ягонаму. Асунуўшыся ўніз, ашчаперыў, як той рак пад'едзеную сяляйку пры беразе, жылістымі рукамі маю паясьніцу, падняў і, прыгінаючы доўгім тулавам даўгавалосага маладзюка, паставіў на гладкае лапікла мураванае падлогі -- на самым відавоку арынтанцкай.

«Экспэрымэнт» быў гэтакім неспадзянкам і спрытным, што не знайшлося часу і падзвінца яму. Ды, праўду кажучы, раптоўнае перамесыціва ня было ўжо надта й благім -- прыемным нават. Якім быў, такім і застаўся, ні слова, ні паўслова майго не пачулі, што зубы скеліць меліся. Неацанёная-ж розыніца вычулася адразу: ні съярдзючага табе пад носам баянка, ні тых мокрых лапатак з лапіхватымі сінякамі, дый самога паветра, няхай сабе й ня менш смуродлівага, -- горка-кілага, але нейкага радзейшага, болей было. Наагул-жа, што ўсярэдзіне, то ня ззаду: адтуль, каб і паўмесяца стаяў, таўкучыся, дык зь людзьмі не запазнаўся-б; у сяродку дык і ты, як тая грыўня на далоні, відзён усім, і сам усё чысьценка бачыш.

Гулівэр Бязносы, аднак, зрабіў гэтую «апэрацыю» ня дзеля мае выгады (пазней ён і сам прызнаўся, выскакляючыся), а дзеля сябе самога, каб пад тую забаўку й самому высунуцца хоць на тры тулавы наперад. От што найбольш карцела яму.

Я-ж, нічога гэтага не разумеючы і думаць ня думаючы пра нейкую там благіню ўчынёнага, -- «зайтра разгледжуся»,

думалася, зняў паліто і пачаў было масыцца на тым з добрую шапку лапікле, як рантам, быццам із самага дна кадушки, загугнявілася:

-- Чырвоңцамі, прынц, месца вашывае купляеца...

Каля мяне стаяў, не раўнуючы, як той дубовы пень, малады жаўтавалосы чалавек. Убачыўшы гэта ў ягонай руцэ свой пуллярэс, зрабілася вельмі крыўдна, і я ня съцерпей (камень-жа й той лопаещца), сказаў, гледзячы ў самыя очы жаўтавалосаму дубоваму камлю, вельмі съмела:

-- Гэтага табе мала, зладзюга?

А ён, шэльма, і вокам ня міргнуў, выставіў руку й кажа:

-- А ну, паўсоценкі на буру з носа, прынц!

-- І за навасельле пяцёрку, -- захрышэй Гулівэр Бязносы.

Успомніўшы, што ўсе гроши выграб з пуллярэсу вузкавокі камандант і, унікаючы большых прыкрасыцяў, давялося йсьці на хітрыкі:

-- Мне паўсотню, а твая рэшта, жаўцюга. Згода? І гэтаму разумніку не пашкадуй чырвоңца. За гэтае-ж «тваё» вашапруднае месца заплацім, спадзяюся, разам: і я, і ты. Твой Гулівэр, зірні на яго, заплаціў носам, і калі будзе такім разумнікам, заплаціць яшчэ чым-небудзь...

-- Талкова, прынц, -- выціснуў жаўтавалосы і паказаў Гуліверу пальцам на пагор, туды, адкуль ён вышхнуўся.

Чым-бы яно скончылася гэтае «хрышчэнье», ня ведаю. Першая сустрэча з «гаспадарамі» мокрага камянога мяшка нумар трои абарвалася звонам ключоў і «с веоами»...

Пайшоў і Гулівэр, і жаўтавалосы дубовы камель, а зь імі -- украдзены з кішэні пуллярэс -- бяз грошай.

I росы, і лотаць...

Сон згінаў галаву. Ногі ня трymалі цела. Нічога й нікога ня бачачы, падуладны сіле ўласнае вагі, пасунуўся наніз, каб сесыці на скамечанае пад нагамі паліто. Цела ня ўтрымала раўнавагі -- пасылізуўся, апёрся рукамі на халодную цэмэнтовую падлогу і лёг на маленьком някупленым кавалачку турэмнае плошчы нумар трои...

Празь няшчыльна прыплюшчаныя павекі вачэй сачылася электрычнае съятло; яно цямнела, шарэла, потым рабілася зырчэйшым, рассыпалася жывым срэбрам, варушылася, як живое,

а пазней начало ператварацца ў сіне-жоўтыя кругі; яны шырыліся, прыліпалі да твару й рабіліся мяккімі й цяплюткімі...

...Якая цудоўная раніца калі Піцьбы! Сонца яшчэ няма, але вялізарнае сьветла-ружовае паўкола падымаецца ўсё вышэй і вышэй. Вось першыя праменічыкі прышалі да дробных, танюткіх карункаў вельмі сінюткіх хмурынак і доўга-доўга цалуюцца зь імі. На густым берагу аселіцы загарэліся росы...

І цудоўныя сінюткі матылькі...

Росы буйнеюць, буйнеюць, набліжаюцца да матылькоў, і ўсе разам коцяцца сустракаць сонца...

Я штурляю шапку на рачны пясок, распашляю кашулю ды імчуся, разьвёўши руکі, за росамі й матылькамі. Я лаўлю іх, я бяру іх рукамі, каб напіцца, каб умыцца. Росы робяцца драбнюткімі, рассыпаюцца й зьнікаюць. Замест сінюткіх матылькоў разгарнулася густая купчастая лотаць...

Вось і маці... Сыцелючы палотны, пытаецца:

-- А чаго-ж ты так рана выйшаў, сынку?

Бягу да рэчкі. Паплаўка шукаю -- ня відно. Цягну, а рыбіна хвастом за ваду чапляеца. От ужо й над вадою паўтулава шчупаковага выгнулася, а хвост сіняваты яшчэ болей выгнуўся, і рыбіна-шчупак пад бераг круты, падрэзаўшыся, сіганула.

Стаю й росаў вачыма шукаю, а маці, нясучы палотны мачыць, кажа:

-- Позна, сынку, за хвост рыбка ня ловіцца...

Топяцца ногі ў пяску рачным, а я шапкі шукаю. Маці палошча палотны ў Піцьбы ды кажа мне, упікаючы:

-- За дурной галавой, сынку, і нагам небалазе...

Сорамна мне, і лотаць тую таптаць пачынаю. А маці, выбіваючы пранікам палотны, вачэй ня зводзіць і кажа, галавой ківаючы:

-- Ня шукай бяды, сынку, сама бяда знайдзе цябе. Бачыш, як Піцьба наша пасінела?

А нехта ўголас мяне гукае...

Шмат людзей, і ўсе да лотаці бегчы хочуць...

-- Нідзе не стае чалавеку месца таго: ні там, ні тут. Гіне чалавек ні за нюх табакі, а за пядзю камянную грызыціся будзе, а калі ўжо дзъве пядзі выгрызе, дык ужо й рыштант на галаву рыштанту садзіцца. І грызуцца людзі...

Сэнсу гэтае гутаркі не зразумеў адразу: таго, што гаварыў, ня відно было. Электрычнага сьвятла ўжо ня было. Праз замерзлыя краты вакенцаў урывалася сьвежае марознае паветра. Ападаючы наніз, яно падымала кісьлю камянога мяшка й засланяла, быццам густым туманам, ягоных асельнікаў. Да мяне наблізіўся крываногі старэнкі й щіхутка-щіхутка прамовіў:

-- Надта-ж цяжка пакутвалі вы на гэтай вашывай лысіне...

Мікіта Бурболік

Якая вялікая няпраўда жыве на съвеце! Няпраўда і ў маленькім, і ў вялікім. І самі празь сябе людзі бяз дай прычыны гінуць, і людзі празь людзей нізавошта гінуць. І наўчыцца язык за зубамі трymаць варта было-б, і маўчаць нялёгка...

Шмат нядобра га й непраўдзівага. От, кажуць, «жывучы, як кот», «глухі, як пень», «цьвярды, як камень» ды шмат, шмат іншага. Адкуль гэта пайшло -- немаведама. Тыя, што ўпоўніцу гора мелі ды корабамі яго мералі, сказалі-б самаму лядашчаму, валачашчаму кату́, найгнілейшаму трухляваму шню, найцьвярдзејшаму абросламу мохам каменю -- усім разам і ўзапар: «Жывучы, як чалавек!», «Глухі, як чалавек!», «Цьвярды й нячулы, як чалавек!», «Глумлівы й зьдзеклівы, як чалавек!»

Мікіта Бурболік, стary ганчар з-пад Таўкачэвіч, той самы, што гаварыў пра мае пакуты ў съне, зубамі-б лапікла тае вашабойні ў камяным мяшку выгрыз-бы, адваротнае пачуўшы, і ня змоўчаў-бы. Гэтак і было, прыгадваеца. Аднаго вечару, калі каўнер ягонае кантулі начырванеў, як той бурак, пад ягонымі ногцямі, нейкі маладзюк-кішэнинік пакіць адважыўся:

-- Мікіта, як той кот жывучы, плюшчыць і плюшчыць жывёліну й жалю ня мае.

-- А коце, пацук галабокі, вашапруд карэлы! -- усхаліўся стary Бурболік. -- Усейныя-б каты́ ашалелымі валяліся, каб выспыталі, чаго мы нахлябаліся. Стойма стаяць рыштанты-вашапруды, а ты -- бок і ня бачыш? Ці-ж то людзі мы ў гэтым мяшку? То-ж куль жывы, перавяслам камяным съціснуты да вантробаў самых. Во які цярпачы ты, брыдота. А ты мне: «Мікіта, як той кот жывучы»...

Кішэниніка падтрымалі збоку, і ён не баяўся старога, аднак, відаць, не хацелася блазынюку даймаць чалавека -- схаваўся й ня пікнуў болей.

Апошняе гаварылася нелюбя, ціха й павольна, але вымаўлялася з асаблівым прыціскам; відаць было, што чалавек меў немалую крыўду, нейкі закалец на некага. І от, калі гэты закалец падкалоўся няспрытна маладзюково спішаю й забалеў, чалавек ня съцерпей, мусіў выгаварыцца, каб адлягло, каб на душы палягчэла. Адным словам, серабранскі разынік, здаецца, найлепш ацанаваў Мікітава мастацтва: «Бурболік не гаворыць, а неяк выцягвае таго катá ды цях яму па карку -- цях, цях!» І калі-б ня тое «мастацтва», дык Бурболікава дыскусія, напэўна, не ўзялася-б і на ўвагу людзьмі -- турэмшчыкамі, і сам Кішэнінік, што съляпіцаю кожнаму ў очы лез, не паквашіўся-б на большае. А тут гэтае разыніковае «цих!», як і тое падбухторванье збоку, гэта значыцца, іншымі кішэнінікамі, тузынула зноў маладзюка за даўгі язык, а Бурболік ня вытрымаў, і пайшла страляніна...

-- Крывалапікі!.. Агра няшчасная!... -- зазывінеў Кішэнінік.

-- Галота жаўтабрухая!.. - крикиу Мікіта й роўнай нагою затупаў.

-- Пухляціна!.. Даходзяка!.. -- кінеў Кішэнінік.

-- Жабурыньне жабяе... Курашчун съмядзючы, -- наступаў Бурболік.

-- Жарабятнік!.. Храпа булённая... -- круціў клеймаванымі рукамі сіні Кішэнінік з-пад Ржэўску.

Лопнула, здалося, камяное перавясла, і Бурболікаў «куль жывы» зашавяліўся, зашумеў і пачаў раскідацца.

-- Націскай, пралетарыят!.. -- падтыкалі кішэнінікі маладзюка з-пад Ржэўску.

-- Цісні галадранца, Мікіта, -- намаўлялі старэйшыя Бурболіка.

-- Кулацкая правакацыя! -- выціснуў злосна найвышэйшы кішэнінік, памагаты Гулівэра Бязносага.

-- У лысіну сацыялізму, Бурболік!..

«Жывы куль» зарагатаў, загуў, затупаў нагамі, потым упхнуў у сярэдзіну «правакатарадаў» клясавага бунту, і камяное перавясла зноў съціснулася.

У турме, не раўнуючы, як у тых хмарках: і маланка, і гром, і сонца. Сталага нічога нямашака, усё неспадзіванае: неспадзівана прыходзіць і неспадзівана ўціхамірваецца. Часам пакрыўдзіць кагонебудзь, а іншага пацешыць, а бывае -- і зусім наадварот: прыцісьне й расплюшчыць...

Добры быў чалавек Мікіта Бурболік -- чалавек трыццатых гадоў... Тхло ад яго смуродам арыштанцкіх, і пахла беларускай зямлёй. Апошняе было гэтакім моцным, што часам думалася: вось ён, гэты запраўдны беларус. Першае, што йшло ад арыштанцкіх, -- набытае ў няшчасьці, укліненае чужою сілаю; другое-ж, што йшло ад зямлі, -- ураджонае, высмактанае з матчыным малаком і добра ўкаранелае.

Гадамі «вялікага пералому» расхістаўся Бурболікаў грунт, надламаліся ягоныя карані, а крыклівы, неданошаны чырвоны плод сацыялізму вырваў гэтыя карані, паадсякаў іх, атрос зямлю і штурнуў таўкачэвіцкага селяніна-ганчара ў брудныя съмярдзочыя гарадскія клапоўні, так, як сам Бурболік штурляў, бывала, чарап'ё нядобра выкручанага гарлача.

От і перакідаюць яго зь месца на месца -- з клапоўні ў клапоўню, перакачваюць з боку на бок, сушаць ягонае гаспадарскае сэрца. Пашчапалася суцэльнасьць, а чарап'ё бразгаціць і ня клейцца. І дзеці галадаюць, плачуць, і жонка пакутуе пад старым зрубам, чакае. Чатыры гады чакаюць галодныя раты кармільца.

І цяпер стаіць гэты шчуплы, крывенкі Мікіта перад маімі вачыма. Стаіць і жмурыцца. Пазірае з-за кутку на белыя ад марозу краты камянога мяшка нумар трэ, на парэзаныя кратамі маленькія сіненькія кавалачкі неба, чухаецца й расказвае хвораму Бараўцу чистую праўду:

-- Пад Варонежам выцяла мяне жалязякаю. І поўзаць ня поўзай, здаровеняк, каб ты ведаў, качаўся й енchyў гэтак. І гайць не гайлі ран. А чмырнейкі прыйшоў дый кажа: «На хронце абы руکі й вочы меў, а па назе клопат невялікі, абыдзешся»... І пагналі гэтак, каб ты ведаў, здаровеняк. Бачыш, і нашу крывулю -- ня ломіцца, а скрыпіцца, трасца ёй у бок, трудзіць качарэжка...

Бурболік выцірае кулаком сылёзы, каб Баравец ня ўбачыў іх, і далей суча вузлаватую нітку ўспамінаў:

-- Цяжка крывому на сівеце жыць. Прузына й Лявонка паўвалоку ўрабляць памагалі. І хлеба й да хлеба мелі, і гарлачы мае на глум ня йшлі, капейку да капейкі латаці... Ды, каб ты ведаў, здаровеняк, лопнула ўсё-усенъкае...

Зноў выцер сылёзы Мікіта Бурболік, пачухаў патыліцу, што сівербам сівярбела, зірнуў на сінія кавалачкі неба дый зноў за нітку ўспамінаў узяўся:

-- І жарабок канытамі накрыўся. Празь яго, кажу табе, здаровеняк, і мучуся ось тут. Галота морою прычапілася. Жарабка, кажу ім, галоце, значыща, вамі клеймаванага, калі кляймо тое зашарсьцела, цыгану прадаў заніц. А зякраты гапавушнік (гэта ў нашым раёне было яшчэ), каб ты ведаў, і вылуціўся: «Ты, -- кажа ён, -- варашилаўскага заводу коняў шпіёнам сплаўляеш. Цыгана таго, крываля, і на съвеце ня было».

-- Ён, -- кажу я зякратаму, -- пад Баранавічамі пазнаў мяне, калі я паноў абозам вазіў, уцёкшы з-пад Жытоміру. Можа й жарабок той рэмжа па мне й цыган той хаваецца пад Баранавічамі?.. Дык ён мяне, здаровеняк, каб ты ведаў, кулакамі ў живот ды па съянне ціснуць пачаў, кажучы: «Кляймо наша нідзе ня зълезе, знайдзем варашилаўца, а табе, кулацкая бурболіна, век зъ дзецьмі ня бачыцца»... От як, каб ведаў, жыцьцё нашае йдзецца...

-- Нялодскі й глухі, як чалавек, гапавушнік зякраты, каб яму калом зямля! -- уздыхаў няшчасны Мікіта.

Доўга яшчэ гаварыў з Бараўцом Мікіта Бурболік, і ягонае апавяданье-ўспамін, як тая зрэбная нітка за вухам, усё глыбей і глыбей уядалася ў хворае сэрца маладога настаўніка Бараўца.

Вельмі ўжо вялікая няпраўда жыве на съвеце -- і ў самым маленьком, і ў самым вялікім.

І вазамі гора таго ня вывезеш. А можа й вывезецца калі-небудз?

О, каб заварушиўся пыл збуцьвяленых касьцей, каб падняліся паточаныя касьцяедамі галовы-чараны, каб падняліся ды сталі тварам да сонца жывасілам закапаныя душаедамі беларускія душы! І каб усе яны, надымаючы вялізарнае гора, сказалі магільным голасам:

-- Вось яна, вялізарная беларуская праўда! Бярэце яе, браты, і съвету паказвайце!

-- Глядзецце на яе, душагубы, і падайце пласцьмя на сплямленую вамі зямлю!..

Сон Зынябыціча

У кутку, на скарэлым ад крыві гнілым памосьце камэры нумартры, паміраў, прыкрыты лахманамі, чалавек -- малады аграном.

Трымаючы руку над ягоным сэрцам, настаўнік Цімох Баравец плакаў і прыгаварваў:

-- Сыпі, дарагі Зынябышч... Сыпі, пухам табе будзе нашая зямелька...

Калі-ж чалавек сканаў, усе перахрысьціліся.

Баравец, нічога не гаворачы, выняў з кішані некалькі шматкоў зашмульцанай паперы і сказаў:

-- Няхай будзе помнікам яму запісанае зь ягоных вуснаў:

«Чалавек пакінуў усё. Узяў толькі, як гаварылі суседзі, невялікі акраец хлеба, слоік мёду ад пчолаў свае гадоўлі й пляшку бярозавага соку, каб смагу было чым прагнаць у дарозе. Узяў і пайшоў...

Чужыя людзі, грабучы добро хаты, знайшлі ў скрутку бяросты сьпісаны аркуш паперы. Пісьмо было чыстым, ураўнаважаным, літары -- буйныя, выразныя. Глядзіш і думаеш: пісаў чалавек стараючыся, нібы вякам пакідаючы словы свае душы. І палажыў-жа не абы-дзе, а за аброзамі працы славутых мастакоў Бацькаўшчыны: за аброзом суцэльнае фігуры Хрыста з паднятай для благаслаўлення правай рукой і круглай зеленавата-блакітнай дзяржавай (зямной куляй) у левай і за аброзом кампазыцыі на тэму змагання архімандрыта Міхала з д'яблам...

Наверсе на tym аркушы было напісана: «Сон Зынябышчі».

Баравец уздыхнуў, яшчэ раз перахрысьціўся, падняў над галавою шматок паперы і, паказваючы пальцам, сказаў: «Бачыце, гэта напісана самім Зынябышчам, запісана ўсё тое, што ён бачыў у сyne ды што запісаў на загад свайго прадзеда, які ў сyne прысыніўся».

1

...Прадзед Лукаш узяў мяне за руку й падвёў да вакна:

-- Бойся Бога, праўнук, і не гняві мае крыві, -- глуха сказаў ён, паказваючы на вялікі квяцісты сад. -- Хто дазволіў гэтym людзям глуміцца над съвятym дарамі? Хіба-ж не ablіваецца крывёю сэрца тваё, гледзячы, як валицца над сякераю на грэшную зямлю поўныя жышця й соку моцныя, маладыя дрэвы? Кайся, мой праўнук!

Прадзед перадаў у мае рукі невялікі аброз Хрыста й загадаў перад ім укленчыць.

-- Маліся! Душа твая знайдзе мяне ў пушчы, калі цела будзе вартым літасьці, -- сказаў і зынік.

Малітва запоўніла ўсю маю істоту. Я ня бачыў і не адчуваў нават свайго глыбокага дыханьня. Ня істота, а душа, здавалася, ахінала маю істоту -- гэтакая незямная чулася лёгкасцьць. От-от узмахне нябачнымі крыламі цела, страцішы звыклую вагу, і панісе душу ў празрысты блакіт, туды, дзе ў векавечнай згодзе ѹ паслухмянасьці, аддаўшы сябе няўяўнай сіле сьвету, нячутна ѹ таямніча абходзяць свае арбіты мільярды вялічэзных, пазнаных і не познаных яшчэ разумам чалавека нябесных целаў.

Яшчэ адна малітва, яшчэ... І душа мая ѿ густой вільготнасьці воблакаў. Іхныя драбноткія краплі абдалі мяне халоднай пякучасцю, цела ўтраціла раўнавагу, і, з шумам праразаючы паветра, лячу, здалося, у нейкую прорву. Перад вачымі загойдаліся ружовыя пухіры ѹ зыніклі. Прастору запоўніла цымяна-шэрая смуга балот, потым глуха зашумела пушча. Адчынілася нейкае дзівоснае царства... Пачалі выступаць нячутныя ѹ нябачаныя дагэтуль вяліканы-дрэвы, нейкія безгаловыя галабокія людзі, даўгахвостыя чырванакрылыя дзюбастыя птушкі ѹ чорныя съмяротныя дзіды. Рантоўна ѿсё гэта зьблізілася ѹ страціла свае першапачатковыя формы.

Ізноў цемра ѹ пусьціня.

Іду ѿ невядомым кірунку. Іду вобмацкам. Цела адчула пякельную гарачыню: зь замлі вырасьлі напаленыя дачырвана зялезнія слупы, а вакол слупоў -- залатая сцежка-апаяска...

2

Іду апранутым у мантую славы. Іду не адзін: павольнай съянічнай хадою вядуць мяне па залатой апаясцы сівабародыя, удумлівыя апосталы. Апаяска падымаемца ѿгору ѹ ператвараецца ѿ залаты абруч на высокай і стромай гары. Па-над гарою, як рукою падаць, -- агністое сонца. Вось яно зь лёгкасцю пушынкі спадае проста на мае далоні, і я прачытаў на срэбнай лішціве выбіты чорнымі літарамі такі надпіс:

Хто з паўсотні разоў абнясе мяне, ідучы краем залатога абруча, навокал гары, пераадолее равучыя падуны скалістых лёхаў і не ўпадзе ѿ зманлівы вір бяздоннага мора ѿ нізе гары, той здабудзе вечную славу, і ніколі не зазнающь гора ѹ няшчасця ягония нашчадкі. А хто сацьмее ад нуды ѹ страху, ня выканаўши ўмовы, упадзе ѿ

страшэнную няласку, і ягоныя нашчадкі ніколі не пабачаць сонца...

Апошніх слоў прачытаць я ня мог, бо сонца моцна асьляпіла вочы. Павярнуў убок галаву, і вочы міжволына зірнулі на пеністыя хвалі віру, а вуши пачулі такое: «*Съмерцяй жыцьця не направіш, а съмерці ня мінеш*».

Апосталаў ужо ня было. Адольваючы падуны, сам набліжаўся да апошняга круга. Густыя хвалі ветру началі згінаць галаву. Моцна захістаўся залаты абруч. Шукаючы ратунку, руکі хапаліся за гострыя выступы скалаў. Задрыжэлі съціснутыя жахам грудзі. З вачэй выкаціліся буйныя гарачыя сылёзы. Замест сонца на далоні левае рукі забілася нейчае акрываўленае сэрца і пасьля трох моцных удараў пульсу прамовіла:

-- Ня губі мяне, Зынябыці! Я вырвана з тваіх грудзей... Бачыш родную кроў? Я-ж так хочу жыць... Не давайся ў рукі съмерці!

Перамагаючы сілу густога ветру і зъмярцвелы стан цела, узняў я галаву да блакітнага неба і моцна-моцна, ад жаху, крикнуў:

-- Ратуй, Божа, душу грэннага Зынябыціча.

3

У глыбіні старадаўніх пушчы, каля вывернутага навальніцай магутнага дуба, пластам ляжаў чалавек. Ягоную галаву ахіала маҳрастасе карэнъне скалечанага дрэва. Зь вялікага насыпу тырчэў глыбока ўбіты асінавы кол, густа акручаны іржавым калочым дротам. На зямлі, каля самага кала, ляжала ўмітуські трывацца вехцяў чартапалоху...

Прачнуўшыся ў цяжкіх перадсъяротных сударгах, чалавек ледзь-ледзь выказаў апошня думкі:

-- Гэта-ж... помнік злой сіле... нячыстаму духу... Бачыш... якія моцныя карані... ня выратавалі магутнага дрэва... А можа й я не памру, чалавеча?.. Праўда?..

-- Не, не памрэш... -- сказаў я не падумаўшы... І моцна съціснуліся кулакі. А хіба съмерцяй жыцьця не направіш, калі съмерці ня мінеш?..

Я ўкленчыў перад целам нябожчыка.

Перада мною ізноў зьявіўся вобраз Хрыста й моцная посташь прадзеда Лукаша.

-- Бачу, праўнук, што сэрца тваё не апаганене ѹ душа не прадаецца д'яблу. Сад загоіць раны ѹ зацвіце яшчэ! Зацвіце! Жыві, але помні святыя слова і перадай братом: «**Жыцьцё папраўляюць съмерціяй**».

Сказаў і зынік. Я пачуў магутныя грымоты і ўбачыў чырвоныя языкі маланкі. Гэта пачыналася грозная навальніца. Але не яна прабудзіла мяне: я сам прачнуўся. Прачнуўся ѹ пайшоў. І не адзін пайшоў -- з братамі і сыцежкамі братоў...

Цімох Баравец падняў апошні шматок паперы ѹ сказаў:

-- Бачыце, тут ёсьцека гэтакая дапіска: «Запісаў пакуты свае души па наказу прадзеда Лукаша на памяць людзям беларус Віталі Зынябыціч з-пад Піцічы».

-- Прашу перахрысьціца, -- сказаў Баравец і сеў каля цёплаага цела нябожчыка.

З маленства меў я немаведама адкуль, як і калі прышлы ѹ вычувальна ўрослы страх да нябожчыкаў. І жаль у сэрцы ня тоўшчіцца ніколі. Быццам тая смаляная доўбня (няхай яно сабе катораму лёгкаму съмяону ѹ съмешна ад таго робіцца, а мяне самога ѹ цяпер вусыціш праймае ад тамтаголешняга вычуваньня) стукнула ѹ маю патыліцу гаворка аб чалавеку, Богу душу аддаўшаму. Не бяруся ѹ не скажу, што гэта ня йдзецца ад людзьмі казанага ці на свае вочы калі-небудзь бачанага... Гэтым разам, аднак, страху ня меў нікага: ня то што на яго забыўся і ўжо не баяўся яго, не, ня меў і (думаецца гэтак цяперака) толькі праз тое, што ён не зь якога там водшыбу падпаўзаў і па чарзе ѹ сэрца цаляваўся, а ѿ заплечы мясьціўся ды з усімі, съціснутымі камянімі перавяслам, раўнёю надта братаваўся...

Стаяў і пазіраў я на незаплюшчанае левае вока, цьмяна-сіняе ѹ вільготнае, не раўнуючы як той кавалачак неба, што прабіваўся спадыспаду даўгіх цырубалак ды, разразаючыся замураванымі марозам кратамі, застываў і губляўся ѿ павольных сколыхах ліпкае пары, што выплыўала яму насустрач, -- зь сярэдзіны навонкі камяніцы. А вока нежывога Церабельца пазірала на мяне, на іншых і ўсё больш і больш журывалася ды жмурылася памаленьку: на жывых наракала... і з жывымі раззвівалася...

Няхай сабе й не дадуць веры, а я-ж праўду найпраўдзівейшую скажу: я выразна чуў мацерыну гамонку з суседкаю Цыцылюю Крэзіхай (яшчэ раз скажу, што толькі той ня дасыць веры, хто ніколі ня бачыў на вочы вачэй страхотнае жывое съмерці за вачыма родных і блізкіх):

-- Памрэм, Зенячка, і почату па сабе не пакінем, -- уздыхала Крэзіха.

-- Два ж вякі, Цыцылечка, каб і жыў, дык ня выжывеш... Малі Бога, каб сваёй гэта съмерція памерці. Ось што, любенькая, -- разважала маці суседку, -- каб-жа яно ды ведана...

-- Як тыя дубкі былі, не дасі зманіць, Зенячка, а сухоты салдацкія бедненькім вочы на съвет зачынілі, -- плакала шчупленькая Крэзіха, нідзе не забываючыся пра сыноў-дубкоў.

-- То-ж бы яно то, любенькая... Якога насланьяня нямашака толькі на того чалавека, -- яшчэ больш разважала Цыцылю маці. -- Чапі яго, дык яно табе й пачне ўчащчаць. Не адкараскаешся, ні асінаю не заломіш. Ззамаладу съсівелі, а дзесяцам, не съяціўши, съвет зачыніеца. Цяжанька маладому з жыцьцём без пары разьвітвацца.

Гэтая цішыня была ўладавалася, што калі-б і муха праляцела, дык шумам послух натрудзіла-б...

Адзін-аднусенькі цыбаты рыштант, той, які трymаўся так, як-бы яно там нічога ніякага й ня сталася, ды ўвесь час лавіў шырокімі далонямі бурбалкі, што адрываліся ад мокрае столі, лежачы на купленым за дзьве пайкі-гарбушкі й адзін «беламорканал» месцы калі саменъкага вакна, ня вытрымаў цішыні й неспадзеўкі, не паварочваючи квадратовае, нядайна якімсьці цудам наголеное галавы, вымуляў сухім цагельным голасам:

-- В церковь тюрму превраить собираетесь, сердцебольные?
В колокола звонить изволите, младенцы невинные?

З кутка, адтуль, дзе ляжала яшчэ цёплае цела нябожчыка Якуба Церабельца, выціснуўся доўгабароды прыземісты сухатвары селянін, чыімі нагамі, відаць, ці не найболей танталася дно не аднае, а шмат якіх -- і вунь колькіх -- камяных дамавінаў у турмах савецкіх. На глыбока ўшалых яго вачох блішчэлі сълёзы. Усе пазналі адразочку, што чалавек меўся нешта сказаць, от як-бы гэта, здаецца, і было напісаное на ўсім чалавечым твары, палушчаным ня сіверам сакавіковае беларускае раницы, а моцна

прышалымі да скуры грызкімі, пякучымі сібірскімі вятрамі, што ўядающа ў жывое, сушаць яго й пасыпающ перхаціньнем крамянае, колеру яблынавага цввету, перад гэтым моцна надухмяненае пахам зёлак, чысьцоткае цела чалавека, народжанага й выраслага няначай як на беразе волялюбнага, плыннащечнага нашага Нёману... Добра відно было, што чалавек вельмі-ж сіліўся ўтайць нутраную ўзварушанасьць, і нельга было сказаць, што гэта яму не ўдавалася, -- удавалася-такі, і барджэй не ад недасілу, а якраз -- гэта як шіць даць -- ад натужлівага перасілу на заціснутых да сіні тонкіх губах выступіла ў міг вока нейкая жаўціна. Рантоўным узынёсам левага рукава шараковае саматканкі-кашулі (ды ім самім палатанае) змахнуў съязінкі ды гэтак моцна, з глухім шумам, выштурхнуў паветра й вышэйшым на вачох зрабіўся.

Мікіта Бурболік (гэты ня дасыць маху, каб і не хацелася яму, а спасыцерагчы спасыцеражэ: вока ганчарова ня зблышыць і ведае, да чаго яно ўсё йдзецца) аж вухнуў і лупянуў, як у той сук хваёвы, свае моцныя слова, скіраваныя да таго сэрцацьверда турэмнага, што з загубленага маладога жыцьця ды з царквы Божай кпіць адважыўся:

-- Па нюхмарцы Цыбатага Валанцая, Зялёнка! Плюшчы...

Цыбаты Валанцай усханіўся, выпрастаўся й затросціся, відаць, вельмі баяўся. А доўгабароды Зялёнка прыжмурыў вочы ды й панытаўся, але так, як-бы гэта перад ім стаяў ня нейкі там рыштант-даўгуль, а нейкая гідкая звадыяшка-вядзьмарка:

-- А ты, нелюдзь, жыць яшчэ хочаш?

Ні лагоднага, ні благога не сказаў Валанцай на тое. Лагоднае выдала-б ня тое што нейкую там падатлівасьць, але больш нівыгоднае -- баязьлівасьць, і тады-б ужо квадратовая голеная даўгулёва галава, што мулялася на тры кархі над галавою Мар'яна Зялёнкі, мусіла-б уважыць на ўсё й перапрасіцца -- прызнацца ў непашаноўлі, а сказанае назадзёр распаліла-б яшчэ больш гарачку й не аднаго Зялёнкі, але й тых іншых, што зацяліся й прыглядаліся да ўсяго, што пачынала дзеяцца.

Гэтакае, мусіць, думалася Валанцу, і празь яго даўгое тонкае тулава паволі начало паварачацца да вакна, далей адступацца. Мар'яну ня церпела: адштурхнуў нейкага маладзюка, уцінуўся ў сярэдзіну й апярэдзіў даўгуля, сказаўшы гэтакае:

-- Дык, значыцца, жыць ня хочаш?

-- Не, -- сказаў даўгуль для адчэшнага па-нашаму, па-беларуску.

-- Якое-ж гэта «не»? -- сціскаючы ськівіцы, перапытваўся Мар'ян, крывячы даўгуля.

-- Не хачу... -- як уколаны, крикнуў неспадзявана Валанцай і яшчэ з большай нецярплівасцю і моцнівам панытаўся, выщягваючы ўшчэмленыя плечыма рыштантаў рукі:

-- А табе хочацца?.. Хочацца -- пытаюся?

Зялёнка ня спужаўся, але Валанцаеў крик зьверху, над галавою, здаўся ў разварушанай шумам цішыні крыклівым плачам мізэрніка, і злосьць адлягла ад сэрца:

-- Ня хочаш?.. Ты-ж і ня жывеш, шашаль паскудны, а зь нябожчыка й царквы Божае кніць адважыўся. То-ж чалавекам вунь якім быў Якуб Церабелец, а ты -- мярцвяк съмярдзючы. От што скажу табе я...

Шчырыя ўпікі старога Мар'яна Зялёнкі разжалілі, здаецца, Цыбатага Валанцая. Ён ушчаў гаворку. Можа, яно сказанае ім і праўдай вялікаю было? Хто яго ведае. Самі, чытачы, судзеце, вось яно:

- Не дакарай, Зялёнка. Не мярцвяк я, а жывы мярцвяк, гэта й мацней, і праўдзівей... Разумееш, Зялёнка? І я, і ты, і ўсе мы -- жывыя мерцвякі й нічога большага й лепшага. Ня съмешна й ня сорамна, а балюча й прыкра... Надта прыкра робіцца нам ад гэтага. Разумееш, пытаюся, Зялёнка?

Мар'ян Зялёнка маўчаў, прыслухоўваўся й думаў, адкуль усё гэта гаворанае бярэцца. Расчулены Валанцай прадаўжаў гаворку:

-- А тыя (ведаеш, каго маю на ўвазе), што ператварылі нас у жывых мерцвякоў, дахадзякаў турэмных, як на сылізоту, з агідаю на ўсіх нас пазіраюць...

Мар'яну ад гэтага рабілася лягчэй: ён лагаднеў, мякчэў, а на ягоных старых вачох навіваліся сылёзы. Яны наліваліся, буйнелі, цяжэлі і ў вадну вялікую на сваім воку зьліваліся. І Мар'ян ужо глядзеў не вачыма, а круглымі сіняватымі плямкамі. Глядзеў і нічога ня бачыў. І от, калі гэтыя плямкі выпукліліся ў павеках (плямкі цяпер нагадвалі дзіве бліскучыя бурбалачкі), разыліліся ў съязымі пакаціліся па сівой барадзе Мар'яновай, Зялёнка ўбачыў, што Валанцая перад ім ужо ня было: той сядзеў на гнілым памосыце й начатае перад гэтым гаварыў далей Цімоху Бараўцу, Мікіту Бурболіку -- усім, што яго абстуналі.

-- І дагэтуль, дома, жывымі мерцьвякамі былі мы й прызнавацца самім сабе баяліся, ад людзей і саміх сябе хаваліся й уцякалі. Съмерці чакалі, разумееце? Ня горшых, а лепшых гэтая съмерць вырываля. Ось і тут тое самае: і хаваемся, і ўцякаем, самі сябе баймося. Адзін на аднаго наракаем, усё нечага шукаем, ня верым нікому... Не з царквы Божае й не зь нябожчыка Якуба Церабельца, съятой памяці, кілю я, а з самога сябе, разумееце. Завідую памерламу. Яму -- адно, Божае, а мне і ўсім нам, усім чысьценька -- д'ябальскае: з турмы ды ў турму. З Бутырак на бацькаўшчыну, называеца, прывезылі мяне. Радуйся, чалавек... Дома сядзіш, значыща... Шчасльвы чалавек Церабелец...

Зялёнка выщер рукавом сълёзы, абцёр бараду і проста, як бацька да сына, ззвярнуўся да выгаваранага Валанцая:

-- Думаў, што благі, што цуруеш нешта. Ня гневайся, прауда твая, чалавеча: не праўдзівія, а жывыя мерцьвякі мы... А жыць, ведаеш, нець як хочацца! А ну-ж? Як ты яно думаеш? -- крануў рукою Мікіту Бурболіка і ўжо сваімі чыстымі вачыма зірнуў на Цімоха Бараўца.

-- Я табе, каб ты ведаў, здаровеняк, ось што скажу: гарлач патрэсканы -- жыцьцё нашае... Клей ня клей, а яно, здаровеняк, усё болей лопаецца...

Бурболік, відаць, і яшчэ неніта здумаў, вельмі-ж ужо гаваркім быў чалавекам, але ў гэты момант забразгалі ключы, адчыніліся дзверы, і ў камэрку нумар трох ўвайшлі трох чырвонаяголовыя чорныя скуранкі. Былі яны вельмі падобнымі, аднак кінулася мне ў очы першая й найдаўжэйшая... Яна таксама на некага пільна ўзіралася, шукала некага...

Камяны мяшок тужэй заціснуўся, звузіўся, і рабілася ўражаныне, што ось-ось паясьніца ягоная перацісьнецца, і ён трэсыне, узарвецца й съледу па сабе не пакіне.

Рыштанты маўчалі й чакалі...

Вырванае дзівярыма халоднае паветра калідору выдалася мне ледзянім і надта калючым; сэрца ёкнула ѹ моцна закалацілася:

-- «Рыжы»! -- сказаў я сабе самому. -- Той самы, што да «Шчупака» заходзіўся ѹ «Маркса» майго бяз вокладак з пакою вывалак...

Апошняе (а можа, толькі першыя слова апошняга, ня ведаю, не заўважыў і, здаецца, ня чуў самім сказанага) гаварылася, відаць, уголас і добра пачулася Цыбатым Валанцаем, бо ён адразу, сціскаючы мой правы локаць, пачаў шаптаць на вуха:

-- Ён, той самы... Памятаец?

Гаварыць я ня меў ахвоты ніякае ѹ нічога на тое не сказаў, а чалавек мне другім наваратам:

-- Кажу вам: той самы, не памыляецся...

-- Вы гэта пра каго? -- пацікавіўся я нарэшце.

-- Пра гэтага Рыжага, што ѹ вокны з двара стравляе, калі надта ўзіраюцца. Як тая вужака, спадцішка падпаўзае. Нешта ня так даўно ѹ вока маладому пацэліў. Бяз сэрца камянюка рыжая! -- выгаварыўся Валанцай і локаць мой з далоні выпусьціў.

-- Ня пры мне, -- кажу яму, -- было яно. Ня ведаю.

-- Ён... Ён... Усе ведаюць...

Сказаўшы гэта, чалавек паціснуўся да дзьвярэй і сышінаю засланіў Рыжага. Я ўжо ня бачыў прыкрага твару, і першае няпрыемнае ўражанье пачынала сыцірацца, але, як на злосць, кішэннікі моцна зарагаталі, зас্বісталі і, не раўнуючы, як тое мяла ѹ цёrlе, закруціліся. Моцная руханіна была гэтакай неспадзянай і раптоўнай, што я й не агледзеўся, як апынуўся перад прышлымі скураннымі тышамі. Сэрца яшчэ мацней закалацілася й выразна гаварыла мне:

-- Ён... Ён... Ён...

Рыжатварая чорная скуранка расхінула скручены лісток паперы і, паднёсшы яго леваю рукавіцаю да самых вачэй, начала голасна чытаць:

-- Тимофей Боровец, Никита Бурболік, Мардан Зелёнко, Яков Теробелец -- с веоами!

Камэра нумар тры павярнула галовы ѹ той кут, дзе ляжала цела нябожчыка. Старэйшыя перахрысьціліся.

Такое цішыні ніколі перад тым ня бачыў. Гэта была страшэнная, турэмная цішыня! Парушыў яе неўзабаве той самы Цыбаты Валанцай:

-- Якуб Церабелец не дачакаўся... Ягонае халоднае цела ѹ гнілья лахманы -- тутака. Бярэце... Душа -- на небе, ня возьмече.

Жылістыя кулакі Валанцая

Снапатку нябожчыка вынеслы, а празь некалькі часінаў павялі пакліканых «с веоами». Не паракашнела, а пацясьнела, бо нават і тыя, што пад памостам ціцеперся ляжалі ня вылазячы, «найсьвяжэйшыя», якія йшчэ, казаў той, «ветрам пахлі», пакараныя

самімі рыштантамі (гэта, значыцца, тыя, што «канстытуцыі» камэрнае вызнаваць ніяк не хацелі ды й вухам не вялі, калі ім пра ўсталеная парадкі жыцьця ў турэмных умовінах не аднойчы гаварылі), слабюкі, дахадзякі ды й такія, што надта ў зацішку туліцца любілі, павышаўзalі ды ў стойма стаялых неяк уцерліся.

Калі-ж гаворка ўляглася ды съцішыліся шэнты-сэймікі асьцярожных і баязьліўцаў, нехта рантам ізноў аказаўся. Чалавек, напраўдзе кажучы, не гаварыў, а малоў нейкія брэдні, і праз гэта самае ніхто, здаецца, ня ўзяў таго й на маленькую ўвагу. І ня было чаго й дзівіцца: гэтулькі ўжо гаварылася й чулася, рабілася й бачылася, што, калі-б яно й съцены тыя трэснулі, дык ня было-б, мусіць, вялікаю навіною.

-- Эт, меле абы малоць... Пайку, відаць, у занасе мае, дык і цешыцца. Пасядзіш -- прышухнеш... -- гаварыў ні то мне, ні то самому сабе, ні то лапатуну-«пайшчыку» шчуплацелы й немалады ўжо чалавек, выцягваючы з-пад маіх ног маё ўласнае паліто, падзёртае і вельмі-ж ужо зашмальцаванае сълізотаю съмярдзючага макраціння.

-- Хочаце скажаць: «ветрам пахне» навюк?.. -- пацікавіўся я асьцярожна.

-- Не навюк, а турэмны плюк, -- трапіў чалавек у рыфму й сам ад таго засымляўся. -- Гэты, як сам ён кажа (верыць-жа цяперашнім часам чалавеку нельга), -- бывалы, арыштант-тубылец. Зь месяц нейкі ўжо, як сюды яго ўпхнулі. Ляжыць сабе й ня дбае: як на печы за комінам, пад памостам валяецца..

Казанае шчуплацелым дакацілася да вушэй чалавека з брэднямі, і той узяў дый агрызнуўся, і не абы-як, а съмелай рызыкоўна:

-- Рáдзіў-бы язык за зубамі трymаць наўчыцца! Як і той Церабелец, бачу, контррэвалюцыю расыпісваць умееш?

Шчуплацелы паблажэў ад злосыці, але зацяўся й змоўчаў. Не чапай, кажуць, ліха, калі клопату мець ня хочаш. Гэтакае, відаць, сіганула ў ягоным одуме і язык адразу прымкнула.

Убачыўши, што чалавек не падаў і голасу, рызыкоўны «пайшчык» асьмялеў яшчэ больш, але (гэта заўважылася ўсімі, нават і найбольшымі кішэннікамі) кінуўся на шытыя белымі ніткамі хітрыкі:

-- Праз такіх, як ты, языкатых, ці мала пакутуе... Хіба й тутака стукаеш?.. Га?

Уціхаміраны старым Мар'янам і напраўдзе расчулены съмерцій няшчаснага Якуба Церабельца, Цыбаты Валанцай, якога ня было ў

навідавоку, уклініўся ў няпрыемную калатню «турэмнага плюка» й коратка секануў, падняўши жоўтыя кулакі над галавою зякратага чарнамаза:

-- Каго ганьбіш, гідота? Сам ты стукач языкаты! Ведаю... Усё ведаю!

Цяжкія жоўтыя жылістывія кулакі Валанцая апусыціліся. Валанцай прысеў, ухапіў упол пісклівага чарнамаза, падняў яго над перапалоханымі душамі «жывога кулю», цяжка ступшоў трэ крокі й штурнуў яго плячыма на тоўстыя замарожаныя краты вакна.

-- Жалься, гідота, Рыжаму... -- застагнаў Цыбаты Валанцай і адразу падаўся да дзьвярэй. -- Сам паклічу... Сам... Бярэце, нягоднікі... Бярэце!

Прыбіты чарнамазы асунуўся на памост, захрон, завойкаў і сцішыўся... Стараста камэры нумар трэ, сіаваты лекар менскае лячэбніцы, нічога нікому ня кажучы, наблізіўся да скурчанага рыштанта й начаў расшпіляць ягоную кашулю, каб паслушаць, відаць, ці жыў чалавек. Падбіты неспадзянавана ачуяў і страціўся. Яму, мусіць, здалося, што рукі Валанцая дабіраюцца да ягоных грудзей, да сэрца. Ён моцна, як падпечаны чырвоным зялезам, закрычаў, мігам павярнуўся тварам да вакна, учапіўся рукамі за сльзкія палушчаныя ад іржы краты і ўшчаў вар'ящкае галашэнне. Баязлівы, застрашаны лекар намагаўся вычапіць чалавека зь небясьпечнае мясціны: ён-жа ведаў, чым пахла вакно знадворку, аднак, гэта яму ніяк не ўдавалася. Стоячы за сьпіною няпрытомнага чарнамаза, нэрвова тоўкся на адным месцы й бездапаможна махаў рукамі, прыказваючы адно й тое самае:

-- Ну, ой!.. Рыжы!.. Ну, ой!.. Рыжы!.. Куліяй Рыжы стрэліць... Ну, ой!..

Сіаваты лекар менскае лячэбніцы, стараста камэры нумар трэ, не дагаварыў апошняга слова: трэ ўзапар стрэлы перанялі ягоны ўгавор... Рукі апусыціліся, і вялае, старое, вымучанае турмою цела абрынулася на мокрую, халодную камянью падлогу. Побач зь ім прымасціліся, адваліўшыся ад съмерцяноснага вакна, і цела чарнамаза-«пайшчыка», што радзіў «язык за зубамі трymаць наўчыцца...»

А Цыбаты Валанцай, здавалася, і ня чуў нічога, і ня бачыў... Ён усё стукаў жылістымі кулакамі ў глухія зялезныя дзвёры, ламаўся і стагнаў, сціскаючы шчэлены й скрыгочучы зубамі:

-- Бярэце гідоту!.. Бярэце!..

І рыхаскурая гідота прыйшла.

-- Кто?! -- зазвінеў голас Рыжага.

Гузатвары Касуля (гэтак было праразалі рыштанты калідорнага начальніка за тое, што вокам да «ваўчка» любіў часта прыкладацца) спрытина выкарыстаў маўчыню і ўткнуў, як кажуць, у бяду сваіх пяць капеек:

-- Камера этая, таварышч дзяжурный каменъдант, самая, как вам так сказаць, не ўспокояюшчая... Или, открыўенно гавара, ядиная ис шумяшчих, таварыш каменъдант дзяжурный...

Злосны «каменъдант» і вухам ня зывёў. Што яму да тых «пяці капеек» нейкага там калідорнага! Сам ён зубы зьеў і ўсё чиста ведае. Усякі-б сказаў, зірнуўшы на яго пажована грахамі жоўты твар, што найбольшую ў съвеце манюку, калі-б тая й съляпой была, гэтая двухногая істота ня хібіць і адразу па вачох назнае.

-- Кто и что, спрашивается?! К ответу, староста!

-- Я... -- цяжка азваўся Цыбаты Валанцай.

-- Юдовин?

-- Не. Апанас Галёнка.

-- Ты, стало быть, в окно ломился?

-- Не, -- гаварыў, трасучыся, Галёнка-Валанцай. -- Я прыбіў твойго стукача, а ты забіў і яго, і лекара Юдовіна...

Камэра нумар тры расступілася, і вочы Рыжага ўперліся ў мерцьвякоў...

-- Камера лишаецца передач и прогулок. Спроваціровавшие стрельбу будут строго наказаны...

І собіла-ж таму Галёнцы-Валанцаю жывым на ражон палезыці!

Целаскурый й плацяныя чорненькія сабачаняты й добры дзяцел

Упраўка не на мае вочы рабілася -- і ня чуў, і ня бачыў. І вельмі добра, што й ня чуў таго, і ня бачыў. І пытацца ня пытаўся-б, каб ня той самы шчуплацелы, празь якога ўсё й загарэлася, расказаў мне зболышага па трэціх пеўнях (голас пяяўноў даходзіў здаля, зь седалаў гаспадарскіх хляўчукоў за мураванымі съценамі турмы). От як яно ўсё выйшла.

-- Я, -- кажа, -- лажыцца ня буду, пастаю, пакуль трасца ня ўляжацца, а вы, бачу, высілковаліся, лезыце й пасыпце, пакуль што-якое... Ня гідкуйце: адсуньце, прытаўчэце й лажэцеся... Не скажу, каб гэтае «адсуньце, прытаўчэце» на рыготы ня брала: пры першай знаямосьці з табунамі разбазыраных тлустых вошай і

гарбушка ў горла ня лезла, але-ж голад -- ня цётка, а сон -- ня родны дзядзька; ня дзе дзенешся, калі ногі й самі цябе ня слухалі й самі сябе тримаць адказваліся, а зялёныя пухіры лявионіху на вачох модна выдыхоўвалі. Як ні казырся, а палезыці-такі палезеш. І калі чужы чалавек табе спагадвае, дык самому сабе ўжо й Бог вялеў. Палез і калачом пад памостам скруціўся. І што-ж вы, даражэнькія, думаеце? Упаў як пшаніцу прадаўшы? Дзе вы бачылі! Щімала тузайся, і нікае вам наўды: калі турэмная вош каторага ўзылюбіць, дык нікага ня будзе ад яе абарону мець чалавек, каб і дробным макам рассыпаўся й нават покнуў ад нясьцерпу. Ты іх каўшом грабі, а яны табе й паўзуць, і сыплюща, і, ведаеце, якіх толькі нямашака: і бялявыя, і саўсім белыя, бялюткія нават, рудаватыя, рудзенькія, шэртанькія, папялковыя, жоўценькія, а часам і нейкія сіняватыя пракінуцца, адным словам, усякае масыці і, каб яны цяміліся, ня мізэрныя, а ёмкія, праўда, бываюць і пляскаценькія, гэта што ўшчэ скораму добрага не ўвазналі -- далікатнейшыя, але-ж таксама ня ўломачкі -- дзябёлыя, як угрызянуць, дык угрызянуць, аж пад барадою пячэцца, а съверб той за съвербам, як шалёны, лятае, ад чуханіны ўцякаючы. І от што вельмі-ж ужо пацешна: бываюць гладзюткія -- ні тae пушынкі -- і надта-ж ужо касмаценькія і мякуткія (вошкамі-валасацікамі называюцца, або целаскурыя) -- гэта што ў цела ўлазяць і пад скураю съціхатою доўга сядзяць і спорна плодзяцца, а тыя першыя -- гладзюткія -- гэта ўжо плацянковыя і хіба крышачку большыя. Усякіх нагледзеўся. Прытаўкаў, бараніўся, адсоўваў і жменяю з-за каўняра зграбаў, а, баронячыся і зграбаючы, прыгледзеўся й абыўся: поўзalі -- і ня чухаўся. І от што мне думалася -- ды ня толькі мне, усім, відаць, думалася: і як гэта, прывыкши, бяз вошай і съвербу жыць асьмелішся некалі? І яшчэ адно і ўжо найцікавейшае дзіва: ня відно было чырвоных вашанкоў, а ўсё толькі тыя самыя вошы й вошкі, драбнейшыя й буйнейшыя. Ці ня турэмнага заводу, ці мацнейшымі загрызаліся. Нешта-ж нейкае мусіла быць. Як вы думаеце? Дык вось, думаў я, думаў пра ўсё гэтае дый заснуў. І ні плацянковых, ні целаскурых ня чуў і ня бачыў. Адно, што ў сyne бачылася, дык гэта чорненъкія калмаценькія сабачаняткі; і ўсе -- з хвосьцікамі ў калачык і харошанькія, як тыя падсмажаныя пампушкі. І ніводнае сабачанё ня ўкусіла, усе шчакатлівымі язычкамі лізаліся. А як сабачаняты пабеглі й немаведама дзе дзеліся, прыляжеў вялікі дзяцел і ў правае калена дзеўбануў тройчи:

-- Уставай, уставай, чалавеча!
-- Разумнік які знайшоўся! Сам, мусіць, масыціца лабунішся?
-- такое сказаў я вялікаму дзяцелу.

А ён мне другім наваратам:

-- Сыцеражыся, чалавеча! Бачыш, як цябе апанавалі?

І каламі-б не падвярнулі-б, каб ня тыя вошы, што на правым воку ёмка ўладаваліся. І выелі-б, каб ня той добры дзяцел, што ў калена стукаў.

А шчуплацелы тады мне й кажа:

-- І ў хаце з гэтакім смакам ня спалася...

-- Як пшаніцу прадаўши, -- кажу яму.

А ён мне сваё, таўкучы плацянковыя:

-- І ў тры пшаніцы з каноплямі не ўбярэшся, каб да трэціх пеўняў пры гэтакім ванаедзе спалася.

-- І кусацца ня кусающа, -- сказаў я дзеля прыклёпу.

-- Вы, -- кажа шчуплацелы, -- на рукі свае зірнеце...

Зірнуў і, калі-б гэта ня ў менскай турме, веры-б сабе ня даў: паміж пальцаў касмаценкія й мякоткія клубочкамі ладнымі да скуры прысмакталіся. І толькі пазней, ськінуўши кусылівых савецкіх тубыльцаў, пачуў напрыемную пякучую гарачыню.

А шчуплацелы мне й кажа:

-- Упраўляліся нядоўга: і жывых і забітых пазабіралі. І мяне самога цімала валтузілі. А пазней і ўжо на саменкае маё вуха дадаў:

-- Калі есьці не дадуць, сьціхаты ня будзе...

-- Абы вошы збыліся, а без «баланды» неяк выжывем, -- гэтым хацелася мне расквітацца з ушчатаю шчуплацелым гаворкаю.

«Пан» Баніс і «прах-вэсар» Пыжык

На камяным лапікле сядзелі галасынныя. Спрасонку ня надта ўважнаеш усіх адразу, з-пад памосту праз галовы на іх гледзячы, хоць гэтае ўважаныне ня вельмі ўжо мне й карцела, аднак я, каб адкараскацца саўсім ад шчуплацелага, што смаліцаю ўлазіў у маю сьціхату, і нічога ніякага не гаварыць на ягонае «а што вы скажаце пра гэтую галёнку?» («смаліца» мела на ўме Галёнку-Валанцая), удаў, што не пачуў папытанага, і думанае пра галасынных на камяным лапікле сказаў самому сабе ўголас:

-- Хай забаўляюща, адно каб новага закалату не рабілі...

-- Добрая вам у мокрым карцары забаўка... -- прычапілася да слова «смаліца». -- Панацёмку ніякі рызыкант ад пацукоў не абароніцца, а самыя «залатушнікі» -- гэта-ж я сам добра ведаю -- вар'ятамі робяцца...

-- Я, -- кажу яму, -- пра адно, а вы -- пра другое... Вунь пра каго я, -- кіўнуў галавою, -- што ў бірульках забаўку маюць...

-- Што ўдзень съняць, а ўначы «агру» раскулачваюць?

-- Ня ведаю, -- адказаў я дакучліваму чалавеку-«смаліцы».

Я ня ілгаў, бо такі й ня ведаў, пра што яна тая мова йшлася. І каб наўчыцца турэмнае мудрасці ды, «носячы моцна зарубленую яе на носе», як умеў было выслаўляцца крывенскі, пацешны Мікіта Бурболік, стары ганchar з-пад Таўкачэвіч, умела разымініцца нават зь вялікімі непераліўкамі, калі заўтра-пазаўтра прыкруціцца неспадзеўкі на прыкрасы, пацікавіўся, прызнаючыся ў вочы:

-- І не разумею, што вы мне кажаце: каго й як «раскулачваюць»? Яны-ж гэтакія, як і мы з вамі?

-- І гэтакія, і ня гэтакія... Торбачнікаў раскулачваюць -- гэтак у нас калгасынікаў празвалі кішэнінікі. Дастане гэта чалавек прынесенае печыва сухароў з дому, сядзе й сядзіць седзьма на торбе -- съцеражэ, каб ня вычапілі з-пад мяккага месца... А кішэнінікі пад памостам седзьма сядзяць цалюткі дзень, слабюкамі й хворымі прыкідаюцца, чакаюць, калі «агра» адлучыцца ці на торбе, чухаючыся, задрэмле. Удзень ня надта ім удаецца, а ўночы, калі чалавек здасца, апэрацыю медзяком навостраным робяць: прарэжуць торбу, выбавяць тое печыва й мелюць... Чалавек прахопіцца, седзячы на пустой торбе, і вачыма лышае: ні съледу, ні таго злодзея. А ён, кішэнінік каторы, з тымі сухарамі ў жыване выпаўзе, стане перад раскулачаным і даймае кінамі:

-- Дядя! Пожертвуй сухарик голодному мальчику!

-- Гэтыя самыя, што зь бірулькамі? -- дапытваюся.

-- Гэтыя... І пад памостам нейкіх зь дзесяць, -- прадаўжае шчуплацелы. -- Нешта за тыдзень перад вамі тое, што кажу, здарылася. Зірнула тая бедная раскулачаная «агра» на кудлатую шэльму і затрэслася: «Цыщ, вашапруд карэлы!.. Абармот... Паскуднік...»

Шчуплацелы, відаць, вымавіў усё гэта мацней за того «раскулачанага», бо, як заўважыў, і сам спалохаўся і, зірнуўшы на мяне, сказаў:

-- Ня крычэце, прашу вас: начуюць...

-- Хіба ж гэта я вам крычу? -- пытаюся.

-- Ведаю, што сам я крычу, але-ж кажу: крычаць ня трэба
-- небясынечна. Нейкі заморак прычапіўся да мяне, -- апраўдаўся
чалавек. -- Усе павар'ящеем, кажу вам... Самі ўбачыце...

-- Вам, бачу я, боязня надта, -- сказаў от так сабе.

-- Чалавек-жа ніколі ня выбайща, каб і хацеў, -- апраўдаўся
шчуплацелы.

Блізу ўсе «суседзі» прабудзіліся, але ня ўсё спанатрылі.
Галасыніны на лашкі мелі вастрэйшыя вуши, начулі й
заварушыліся.

-- От і прыкруціліся непераліўкі... -- думалася мне. -- Трэба
разъмінацца, каб там, дзе вар'ящеюць, з пацукамі ды з тымі
«залатушнікамі» ня бачыцца.

Адступіўся й да камянога лашкіла немаведама чаго паціснуўся.

-- Э-эй ты, прах-вэсар Пыжык!.. -- азвайся да шчуплацелага
галасыніны. -- Бірулька на твае штаны йграецца. Чуеш?

«Прах-вэсар» не падаў і голасу, у транты над памостам
унурыўся й трэсься ад страху. І няма чаго й дзівіцца нам: і пра
найлепшыя сухары, і пра наймілейшых «аграў» забудзешся, і язык,
якім-бы ён там даўгім ні быў, прыкусіш, ад галасынага гэтакае
пачуўшы. Хай сабе чалавек і не на нейкім там кірмашы, але-ж бяз
тых штаноў і ў турме кірманаваць ня будзеш, і пры людзях
нязручна, як там ні гавары. Або вось гэтакае надарыцца: прыйдзе
чырвонагаловы ды й завалае цябе да съледчага. Трэба-ж ісьці з
«ворагаў» вылузвацца, каб ад наплясканых злымі языкамі нагавораў
адкаснуцца, і ня пойдзеш, калі твае бліzkія варагі з апошніх
штаноў перад гэтым цябе вылузалі. Або й такое, пра што і ў сыне
сыніца: выскаліцца той чырвонагаловы, адчыніўшы дзъверы, ды й
скажа:

-- Дзе там той грамадзянін Пыжык, якому дадому зьбірацца
кажуць?

А пазней, зірнуўшы на галаногага, дадасць скалячыся:

-- Зь вяшчамі, прыказана.

А бедны Пыжык ablіzneца як мыла зьеўшы й на ўкарочаныя
«вешчы» пальцам сваім пакажа... І каля рашкі -- «парашы», як
тое ў каноплях пудзіла, ківацца будзе.

Гэта-ж ня жартачкі! Няшчасыце, дый годзе.

От і мусіў чалавек унуратацца, усё гэта загадзя на рабаціні
маленькага востранькага носіка зарубіўшы. Балазе, што ўчараашняе
сяк-так уціхамірыйлася ды без таго карцарнага пацукавіння

абышлося. Але-ж і гэта йшчэ віламі па вадзе пісана: можа, усё гэта яшчэ й ачнеца й прыкруціца... Хто яго там ведае. «Сядзі й ня дыш, -- думалася ўнуранаму Пыжыку, -- бо як навярзеца новае, дык тады й старое клейка да яго прыпластуеца, каб яго, не пры мне кажучы, заўшишай аблажыла, і пачне, падсудны Пыжык, твая справа пухнуць. Крый мяне, Божа...»

І гэтак Пыжыкавыя думкі за думкамі беглі наўзданонкі, навышерадкі, шараваліся, разъмінаючыся, і калі ўжо ад разъміну й шараваныня глухлі й шпакляваліся пакусаныя гладзюткімі й касмаценкімі «прах-вэсаравыя» чырвоныя вуши, шчуплацеламу рабілася зябка, яшчэ боязньней; ён тужэй заціскаў матузок на паясьніцы і, таўкучы зубамі дрыжыкі, сакатаў, заікаючыся, усьлед за Банісавым:

-- Прах-вэс-сар-р Пыш-пыж-жык... гыг-гій-га-а... Бір-ру-руль-ль-ка-а на-а-а твай-е ш-ш-тан-ны іг-ра-ец-ц-ца...

Бірулька спрытнела й пераходзіла да апошняга, да кірпаносага рагатуна й камэдыянта. Той не забыўся, і перад тым, як падкінуць гладзютка вышмараваныя паячныя илачкі-сколачкі, смаргануў носам і, кіснучы ад съмеху, даймаў баязліўца:

-- Пан Баніс не жартуе, таварыш прах-вэсар Пыжык: извольте штанишки на бочку...

Гострыя швайкі разыніка Лаўрэна Пячонкі...

Ня суткамі й не гадзінамі, а часінамі турэмная съціхата мераеца. І гэта ня то што ўдзень, і ўначы тое самае. Калі не адна трасца, дык другая -- меншая ці большая -- а такі возьме й прыкруціца аднекуль і трасе табе людзьмі, як чорт лазою ці сухою асінаю на высокім буй, апошнія духі з-пад рэбраў выкалачваючы. Не скажу, аднак, каб тая трасца да ўсіх адразу чапалася: і чортава свой парадак мае, па чарзе трасца людзей перабірае й кожнаму чалавеку зь іншага капыла свой нораў паказвае. Кране двух-трох, а то й якіх пятнаццаць, пазней яшчэ колькіх, і ў камяным мяшку, як у тым караніку: усе ўзалаўкі з трасцаю бяруцца... Бараніца-ж неяк трэба, бо ніхто-ж таго ня ведае, калі й за каго яна другім наваратам, унадзіўшыся, учэпіцца. А калі ўжо каго трасца ўзылюбіць, дык не адкасьнешся, каб і хацеў. Заказырышся -- з рэбрамі казыры твае выламіць, падасіся -- на заверацень цябе скруціць, пабратаетшся -- наклёну на самога сябе наклічаш. Адным словам, рада-б душа ў рай папасьці, ды грахі ня пушчаюць...

Не на вей-жа-вецер пушчана такое, што калі ў пекле не папячэшся, дык і ў тым раі ніколі табе месца твайго ня будзе. От і пякуща людзі, і курчаца, як шкурат на вагні, свае ды чужыя грахі адмольваючы, каб ня то што ля парогу раю, а ля свае падваротні на сканытаваным двары прыперці...

Цяперака, гледзячы на ўсё жытае й перажытае з далёкага водшыбу, і серабранскі разынік Лаўрэн Пячонка ў маіх вачох не такім ужо дурным здаецца. Ён, бывала, дудукаючы з пудлівым Ярыкам Хітрыцкім, што «з пансага хамута ў савецкі рай ашалеўши ўбіўся», гаварыў гэтаке:

-- При дурных царох нашых дзядоў-невукаў памялом ад турмы адганялі, каб мужыкі-хамуты ў рай ня ўсунуліся. Адны цыганы-канакрады й вучоныя галовы ля «парашы» таўкліся. Цяперака, як сам пане-таварыш Ярык бачыць, калі ўсе панамі й вучонымі хітрунамі парабіліся, дык і швайкі ў разынікоў з рук тыя канакрады павырываюць, каб з раю ня выламаліся...

Толькі малады настаўнік, нябожчык Якуб Церабелец ды Цімох Баравец разумелі «разынковыя брэдні», а «пан-таварыш» Ярык Хітрыцкі турымі шпылькамі бараніўся ад гострых Лаўрэнавых шваек:

-- Бугай забітыя праклялі пана Пячонку, калі такое ўсё пану разумнаму цёнгле вярзецца.

Жарты-жартамі, а праўда -- чамярыца зь перцам: далёка даўнейшаму да нашага цяперашняга. Даўней (да слова прыйшлося) балацянная Ігуменічына на пальцах сваіх рыштантаў лічыла, і ўсе брытыя ілбы нешта калі паўгода Кацярынінскім трактам у Сібір пхнуліся, а цяпер і хаты нямашака бяз рыштанта, і дарогі да пядзі ўкараціліся: на месцы людзі ў турэмны сацыялізм паволі ўрастоюць... А ўросны й абыўшыся, чалавек і хвалёной часіне не дае веры, пакуль добра ня выдыхае таго, што моцна ў знакі яму далося, і душою ня вычуе неспадзеўкі прышлага розыніва. І калі ўжо, ачухаўшыся, падыме вочы, каб таму рэдкаму дзіву соладка ўсьміхнуцца, дык і дзіва нямашака: новая трасца ў дзъверы пачынае стукацца. Гэтак яно й сыціхата сыціхата ніколі ў турме не здаганяе.

Шчасця -- ні на часіну, а гора -- на пяцігодкі...

Тайніцы Міхала Сырадоя

У добрых людзей у нармальныя часы нач пеўнямі мералася: да першых пеўняў узімку жанкі й дзяўчатаў кудзелю пралі ці на кужаль ручайкі лёну ў сенцах пры лучыне пачэсвалі, а мужчыны лапці

плялі, заваратні вілі й вязы парылі; па другіх пеўнях усе прачыналіся, а па трэціх -- жанкі штулі на вітушкі зывівалі, а мужчыны за кулі ці цапы па таку браліся; па съяданьні раніца ўжо з днём адразу сустракалася.

У турме -- ня тое: пайкаю суткі біркаваліся. Дзень руханіна к вечару падпіхаўся, а ноч сном найболыш укарачалася, каб учараашнімі наедзінамі жывот да заўтрашняга сколанага і, пэўне-ж, недаважанага прыносу як-небудзь час той пераскрыгаў. Калі-ж сну й ня было на сяго-таго, дык вочы ўсяроўна заплюшчанымі ўсю ноч трымаліся, каб уставаць ня было ніякае патрэбы. Гэтак, маўляў, і ў двух зайцоў адразу цэлілася й сіла ашчаджалася: нешта сънілася, нешта, калі ня думалася, дык хоць вярзлося й пад ложачкай меней смактала. І жывату й галаве выгады былі немаленькія...

Такую навуку няблага ведаў і Міхал Сырадой зь Вільшчыны, чалавек, што, як сам ён, бывала, ирызноваўся, і вока ніколі нікому не запарушыў, а ўсё ў тое росьціва садавіны ўдаваўся ў сьвету Божага ніколі ня бачыў. Ён і ўдзень найболыш сном намагаў, калі ніхто не дакучаў, -- сам ня меў прычапкі ні да кога. Аднак гэтым разам нешта нейкае сталася з чалавекам. Урокі ня ўрокі, а сну ня было на яго. Шацкі Гарбун, рыбалоў зь дзесятага калена, даўно знаўся з Сырадоем і казаў жартуючы (гэты каб і трыццаць гадоў праседзеў, дык, мусіць, ня выжартаваўся-б):

-- Ты, Міхал, пра мічурынскія бэрэы ці пра тую, што сваімі «бутылачкамі» горла дзярэ, думаеш? Упадобаў, каб яе качка стапала...

Міхалу-ж, калі той у настроі, пальца ў рот не кладзі -- бяз ногця выхапіш. І каб гэта быў не Гарбун, а нейкі ат сабе рыштанюга, дык і цяперака ў даўгу не астаўся. Аднак рыбалову выціснуў такое, што таму не дайшло й да цяму:

-- Капянуў дзічку, а яна табе съвет на ногі паставіла.

-- От-жа й кажу: калі бэрэы прыядуцца, і дзічку ні да носу, -- каб ладу тримацца, на паважнейшае Гарбун здабыўся. А зірнуўши на мокрыя Сырадоевыя вочы, рыблю мудрасцяй наважыў жаль Міхалаў разьвесыці: -- Ня журыся... Калі-б дурнейшымі былі ўсе краснапёркі, то й сам панам быў-бы. А то прыйдзе табе, зліжа гарошыну, і паплавок ня скіунецца. Раззлаваўся гэта я на тых краснапёрак ды й боўтнуў трутам па прынаджаным месцы, каб краснапёркі мае й хвастом ня вільнулі. І ня журуся: ні мне, ні ім -- выздыхалі...

Да Міхалавых вушэй нешта-такі з тых краснапёрак даплывала спачатку, а празь нейкія дзьве-тры часіны й ягоныя думкі хвастаміня вілялі... Адно нейкая чарнакосая прыгажуня лашчылася ды жоўтымі сыпелымі бэрэмі частавала. Сырадой гладзіў даўгія дзяўчыя косы, цалаваў духмяныя губы і кляўся:

-- Не дарую, Алеська... Не дарую... Богу душу аддам, а не дарую зладзюзе...

Прыгажуня Алеська адстуцілася й вочы на апалую разьбітую бэрну апусыціла, гаворачы старому Сырадою:

-- Сорамна... Надта сорамна... Сам ён сябе пакарае...

Кулём кінуўся Міхал да прыгажуні, каб сорам уніць, каб сорам сэрца Алесінага не катаўся... І рукі разьвёў Міхал: Алесі як ні было. Толькі на сухіх галінках разьдзёртае ветрам дзічкі дагнівалі, нанізаныя нейчымі рукамі, чатыры Сырадоеўская бёры... І Сырадой моцна крыкнуў, але так як-бы гэта цэлая Вільшчына бэрэмі ягонымі калаціць зышлася:

-- Гэта-ж разбой!.. Гэта-ж нявіданае няшчасьце!..

Калі пад столій пачарнела, перапаліўшыся, «лямпачка Ільліча» ды патушыліся ліхтары ля дубальтовых зялезніх брамаў на турэмным дворышчы, у камяніцу зірнула знадворку съветла-сіняе халоднае неба. Жаўтаватыя перад гэтым у съятле ліхтароў дзьве таполі, край аднае страхі й касяк турэмнага муру ўвачавідкі набялелі й зайскрыліся. Хрусткія йскрынкі -- сьняжынкі-зорачкі, быццам тыя съветлячкі-пышраўкі ўначы або буйныя купальскія росы ў бліску вогнішча на лістох папараці, займаліся, патухалі й зыліваліся ў суцэльнае, мілае воку беліва.

Пад нейчымі нагамі скрыпей крохкі маразяны сънег. Дзесьцыі саўсім блізка сінявалі, зълятаючи зь седалаў, апошняя гультаяватыя піянуны. Лопаліся, данятыя марозам, хварбаваныя начарна дошкі вартавых вежаў-будак.

Гэтак над растоптанай глухімі мурамі чалавечай радасціяй неахвотна кланялася хрусткай марозылівай раніцы й разьміналася зь ёю пераможаная сонцам ноч, каб у новы дзень каранямі мацней урасціціся...

Можа-б, і адкруціўся чорны калаўрот начніцы-вядзьмаркі, каб на яго шырокі понаж ды нага чалавека-праўдалиоба ступіла?

Але як-бы яно там ні было, а раніца -- раніцай. Гэта-ж пачатак дня. Няхай сабе новы дзень і ня прынясе добрыя навіны, і не ўскалыхне затхлага съмердзіва камяное завоіны нумар тры, але ўжо адно тое, што ён, хоць і найгоршы ад усіх тых, што, турэмныя норавы спрытна людзьмі ўтаймаваўшы, вечарам устуپлі ды зь сълепавокімі змрокамі, абдымаючыся, заручаліся, -- не ўчараашні, а сёньняшні, новы й ніводнай жывой душы ня ведамы, і як-бы яно там ні сталася, а сім-тым дый выразніцца, рабіла сваё.

На кавалачку няträgtвалага спакою расхінала раніца маленъкія чалавечыя надзеі: ану-ж дый на нашай гразкай вуліцы маладзіковы кірмаш будзе!..

Міхал Сырадой маўчаў. Меў ён вялікія думкі і ўсё да нечага прыслухоўваўся...

Апавяданьне

<...> Цэлых два дні жалілася Марыля на ламоты ў паясьніцы і ўсё войкала, калі ня было наблізу цёткі Агапы, а пры ёй старалася ўтаіць боль, ад якога яна раз-пораз згіналася і прыкладала да сэрца далонь з шырака растаныранымі пальцамі. Агапа гатавала ў гарнушку нейкія зёлкі, пералівала іх у другі гарнушак, астуджвала, нешта шантала, накривала хвартухом, тройчы перабірала за съпінаю з рукі ў руку, плёвала ў смаловы над ложкам сук бервяна й давала Марылі ў трывсёры напіцца на золаку, перад полуцнем і на зъмярканыні. І гэтак цэлых трывсёры дні. На чацверты дзень увечары зрабілася Марылі нядобра. Вялікая гарачка й зябкія дрыжыкі палажылі яе ў ложак пад тым самым сукам, на які плёвала цётка Агапа.

Недзе недалёка сакаталі кулямёты, і чуліся далёкія, глухія выбухі, разрываліся бомбы... Гэтая бязладная музыка вайны то съціхала, то ізноў ушчыналася яшчэ з большай сілай. Марыля не прыслушоўвалася да гэтае музыкі й ня чула яе. Боль павярнуў яе тварам да съцяны. Яна ўвабрала ў далоні грудзі й начала моцна съціскаць іх. Ад гэтага боль падкаціўся пад самае горла й прышаў да сэрца. Марыля развязала ў бакі рукі й начала цяжка, глыбока дыхаць...

... Сядзіць Марыля ў цёмным глыбокім склене й затыхаеща цвіліяю гнілога хлуду. Рантам нехта намацвае ейную руку, узводзіць на высокі пясчаны ўзгорак і кажа:

-- Пазнаеш? Гэта-ж твой Раман дужаецца зь д'яблам...
Бачыш, як съціскае ён жылістымі рукамі карак д'ябла? Бачыш?
Але-ж і той дужы й вытрывалы. Памажы, даражэнская, свайму Раману! -- сказаў і немаведама дзе дзеўся.

Марыля ханае сякеру й імчыща:

-- Ра-а-ма-а-нка-а!.. Ра-а-ма-а-нка-а!.. Не да-а-ва-я-йся
д'я-а-б-лу-у! Я-а-а, Ма-а-ры-ы-ля-а...

Чалавек, босы й бяз шапкі, перапыняе Марылю:

-- Спазнілася, даражэнская... Вярніся... -- кажа ёй.

-- Ра-а-ма-а-нка-а!..

Марыля-ж і слухаць ня слухае таго чалавека, бяжыць далей, падае моцны голас:

-- Ра-а-ма-а-нка-а!..

-- Ма-а-рыль-ка-а!.. -- азываеща голас Рамана і моўкне.

-- Души чорнага д'ябла!..

Вось яна саўсім ужо блізютка -- як рукою падаць... Узносіць над галавою калія правага плячука сякеру, мацней сыціскае тапарышча, каб спрытней секануць сыпіну трохгаловага д'ябла... Але моцны парывісты вецер узлахмачвае Марыліны валасы й перакідае, марозячы патыліцу, на твар... Марыля ўстрасае галаву й замахваеца...

-- Раманка!!!

Марыля прахамілася й застагнала.

-- Г ў сyne не даюць ёй быту, -- трymаючы ў руках газоўку, сказала сама сабе Агана.

-- Сыпяшалася памагчы Раману, каб д'ябла падужаць... Які ён ікласты, страшэнны... Прыімі, цётачка, гэтую во сякеру...

Агана выцерла ручніком спацелы Марылін лоб і яшчэ тры разы запар дала напіцца гатаваных у гарнушку зёлак.

Бабіла старая Рымарыха, жонка mestachkovaga rymara. Prynjatae ёю dзіця sycisnula nad barodkaю kulačkі i močna zakrychalа. Rymarыхa pačalavala trójchy ягонае rujzovae cельца, adipléuyauchы navorleg, kаб urokі nя bralі, zirnuila na Marylіn tvar, potym na džižtka:

-- Uga-a, uga-a! Vyličy ū bačky -- jač tyja džyve kropel'ki. Uga-a, uga-a! Ramantka maē... Uga-a, uga-a!.. Malen'kae maē sonejka... Maryl'ka, a Maryl'ka, shčaslyvyy tвой xlionchyk -- ū bačky, jač tyja džyve kropel'ki... Uga-a, uga-a!..

Agana padala babulі gladysh letnijy vadы i jašče džyve myakutkія polachkі. Kalі ūsё bylo zroblena, Rymarыхa padышla da Marylі:

-- Zirni, Maryl'ka, na svae džižtka. Zъ jaśnym sonejkam pryjшла na sъvet Božy tвая zorachka...

Marylia adkryla vočy, usymihnułasja i pačalavala džižtka ū shčočkі.

Rymarыхa pačastavila kalyšsku kalyšsku Marylinaga lожка i vjyjšla ū menšju nalavínu haty myšč užyvanyy polachkі. Agana vyňyla zъ p'jaturkі zapalik, zapalila ū cialeśnіkach smaljak, padlajzyla nad drovy i adyshlasja padač Rymarыse nachoūki. U gэтую samuū časіnu lyačelі, cjakka ravuchi nad samaou hataju, nýmeckія bambabikі. Agana prychynila shčylynei džyverы i perahrysyčilasja.

-- Аж съцены калоцяца, каб на іх ламоты. Бог съвяты ведае, што яно там будзе, хто каго зь іх зъбляёдае? Таўкущца людзі, як тыя крупы ў ступе, і радачкі табе ніякай, -- выціраючы зрэбным хвартухом мокрыя рукі, уздыхала цётка. -- Ня ведае Раман, што гэтакага сына мае.

-- Ану-ж, дый акажацца, -- мылячы шылаватым змылкам полкі, седзячы на ўслончыку, азвалася Рымарыха. Гэтакімі табунамі ўцякаюць нашыя з-пад немца. Чула, колькі йшло іх учора краем наших Карэлічаў? Сялівонаў сын, гэты, што меншы, -- Яраславік, вунь ужо дні з тры, кажуць, у склене качаецца.

-- То-ж бы то, што качаецца, а на людзі паказацца нельга, -- бедавала Агана. -- Свой на свайго немца натыкае адразочку... Гэтакага во вучонага Клемуса Несыцеравага праз Базылішынага галамоўзу сходалі... Не, кажа яна, ня гледзячы людзям у очы, гэта-ж ня праз майго Захарку, самі нямчуکі вышнырылі беднага Клемуску ў каноплях... Гэта-ж такая праўда...

Цётка Агана не дагаварыла. Недзе недалёка ўшчалася жудасная грукатня. Агана прысланілася да качарэжніка, прыціснула да твару зрэбны хвартух. Рымарыха пакінула начоўкі, атэрэсла рукі, упёрлася імі ў съцёгны і -- у большую хату, да Марылі. Шырока адкрыўшы очы, пазірала яна ў расчыненую ўструсам вокны, тулячы да тугіх балючых грудзей ружовае цельца народжанага на съвітаныні дзіцяткі. Рымарыха выхапіла дзіцянё з Марыліных рук, ухінула яго, съпяшаючыся, у Марыліну сукенку й села на падлозе каля самага ложка. Грукатня не пераставала. Праз нейкія два-тры перадыхі яна зрабілася яшчэ мацнейшай і страшнейшай. Калаціліся съцены, зьвінела шкло, расхіналіся вокны, рыпела столя, стукаліся аб вушакі парасчыненія дзъверы. Перад вачыма яшчэ не саўсім ачуялай Марылі затросьця, выскаляючыся, той трохгаловы д'ябал, які пакінуў каля верставога слупа на гасыцінцы здушанае цела Рамана...

Цалоткую гадзіну калаціліся Карэлічы, стагналі людзі, трэскалася зямля...

Цётка Агана доўга яшчэ не адымала ад твару хвартуха й не расплюшчвала намуляных калянім зрэб'ем павекаў вачэй: баялася зірнуць на хату, на тое, што валілася, стукала, зьвінела й кацілася да ейных ног па выбітай глінай зямлі меншай хаты. Абыўшыся, апусыціла хвартух і працерла пальцамі очы. Сярод паколаных гарнушкаў, гладышоў і слоікаў, што пазвальваліся з паліцаў, угледзела яна й разьбітыя «ходзікі», і падкоўку...

-- Набыў іх Раман перад вясельлем, а падкоўку начапіў, пакідаючы хату, каб шчасьце ня мінала хаты, гаварыў Марылі, -- казала Агапа старой Рымарысе -- бабцы Прузыне. -- А яна яму бацькаўскі дарунак, кругленкі гадзіннік, на руку палажыла, каб мінуткі на адлучцы лягчэй лічыліся.

-- Усякае на вяку бывае, Агапка, -- сіштым з вусьцішу голасам азвалася Рымарыха. -- Што там з тымі «ходзікамі», такой бяды, абы чалавек жыў быў ды цалюткім вярнуўся сынам пацешыща. От што мілей за ўсё, Агапка.

-- То-ж бы то. Я-ж яно й кажу, абы жыў Раманка, прыдабудзеца неяк. Век жыві й век ажывайся...

Неўзабаве бабка Рымарыха пайшла дадому, сказаўши, што заўтра, калі Бог дасьць ёй здароўя, неяк прыйдзе пабачыща зноў. Цётка Агапа падкінула на ачахлае вугальле нейкіх ашчапкаў, уставіла тры гаршкі, потым узялася спрытоўваць паколанае чарап'ё. Цётка ня йшла ў большую хату: падумала сама себе, што Марылі ўжо палепшала й тая заснула. Пры гэтакай цішыні Агапа адразочку пачула нейкую хаду на ганку. Яна страпнянулася і, устаўши, трymаючи ў хвартуху чарап'ё, падышла да вакна й зірнула празъ яго на ганак. На ім нікога ўжо ня было. «Усё цяпер чалавеку здаецца», -- падумала себе Агапа й адышлася. У той мамэнт, калі яна мелася брацца за клямку, каб выйсьці палажыць у сенцах пабіты посуд, адчыніліся дзверы, і Агапа сустрэлася вочы на вочы з высокім, аброслым і бяз шапкі чалавекам. Яшчэ мацней здрыганулася і, выпусыціўши з боязны з рук хвартух, аступілася назад. Чарап'ё выпала й зазывінела.

-- Гэта будзе хата Рамана Скрылевіча? -- папытаўся.

Агапа маўчала. Тримаючи ў зубах вялікі палец левае рукі, пазірала, ня міргаючи, на невядомага чалавека.

-- Заходзьце, калі ўжо прыйшлі, -- сказала.

Чалавек пераступіў парог, ступіў два крокі й спыніўся. Абвёў вачыма хату, зірнуў на Агапу й потым, нешта думаючи:

-- Значыцца, Раманава...

-- Раманава, чалавечка. Самога от толькі нямашака ў хаце, -- сказала, як і прышлы, думаючи, а пасля папыталася: -- А вы хіба знаілі Рамана?

-- Знаіць яго знаў... Бачыўся... -- сказаўши гэтак, чалавек ступіў яшчэ два крокі й папрасіў напіцца.

Агапа зачэрпала меднаю конаўкаю вады зь дзеравянага вядра з посілкаю, падала чалавеку й напрасіла сесыці, паказаўшы рукою на лаву каля стала.

Той, сеўшы, сказаў Агапе, што зайшоўся ня надаўга, бо ягоная дарога далёкая, і напытаўся, ці можна перабыць у хаце да зъмярканьня, каб ісьці далей пры цямне, як немцы ня бачаць.

-- Чаму-ж не, хоць і цэлы тыдзень, хоць і яшчэ больш, і нам весялей і съмялей будзе жыцца... -- адказала й пайшла да печы адсунуць ад полымя гаршчок з капустай, якая, кіпячы, вылівалася на раскочанае вугальле, сыкала й вельмі смачна пахла.

Невядомы моцна ўдыхнуў пахучае паветра ды зачмякаў губамі, і Агапа здаўмелася, што гэты спакойны ветлівы чалавек вельмі галодны й што яму трэба даць есьці. Ставячы на стол вынятую з-пад прынека вышчарбленую гліняную міску, кінула вокам на чалавека:

-- От гэта і ўсё, што засталася на Раманавым грунце, рэшта, самі, уваходзячы, бачылі, дзе й што зь ім... Зъелі шэльмы, каб іх саміх шолудзі поедам елі.

-- Набудзецца, цётачка, калі будзе суджана, кладучы на кавалак жоўтай газэціны махорку зь вялікага скуранога капшука, зауважыў незнёмы і, помнічы сказанае добраў цёткай «і нам съмялей і весялей будзе жыцца», націкавіўся:

-- Хіба-ж ня вы адны, ня самі жывяце ў Раманавай хаце?

-- З пляменыніцай Марыляй, Раманавай жонкай. Сёньня Бог даў ёй дзіцятка на досьвітку, сынка, а бацька й ня ведае... Ваюе недзе... -- Агапа прыняла з абруса падкоўку, патрымала ў руках, а потым начапіла яе на той самы цвічок, дзе віселі «ходзікі», і ўздыхнула: -- Кажуць, што падкоўка шчасьце людзям прыносіць... Можа, і вернецца, нядобра, што от «ходзікі» разబіліся.

Незнёмы слухаў Агапіну гаворку і ўсё нешта думаў. Калі-ж у большай хаце заплакала народжанае, чалавек усхапіўся, зірнуў на падкоўку, на пабітвыя «ходзікі» на падаконніку, нэрвова смаканую скрутку махоркі й гэтак-жа нэрвова выняў з кішані выкуцанай у гразь гімнасыёркі велікаваты гадзіннік.

-- Другая папаўні... -- сказаў, гледзячы Агапе ў очы.

-- Можа, яно й праўда... -- перастаўляючы на стале міску, быщам-бы не на сваім месцы стаяла, нахіліла да гадзінніка галаву, зірнула, потым -- на скураны капшук... -- Дык яно-ж і ня позна яшчэ, -- дадала, -- я вам капусты пастаўлю. Пакурыще, а я тым часам...

Цётка Агана ўзяла сухія полачкі й пайшла ў большую хату да Марылі з дзіцем.

Хату Рамана Скрылевіча паказала Астапу Крыжаку бабка Прузына. Рымарава хата дажывала свой век пасярэдзіне сяла, калі Карчмішча, трэцій ад месца, дзе стаяла некалі карчма. Дык от, каб людзі ня пыталіся, дзе яна была й што там рабіла, ды каб ня мець праз гэта лішніх нагавораў, Рымарыха не пайшла вуліцу, выйшла гумном на загародзьдзе й адтуль кустамі нацянькі да Карчмішча. Бачыць, стаіць чалавек, грызуны рэну, і пытаецца, ці ня ведае бабка, дзе будзе хата Рамана Скрылевіча. Яна паказала рукою на тры высокія ліпны і, каб яшчэ лягчэй пазнаць, сказала, што Раманава хата на высокім муры, а перад ёю, на другім баку вуліцы, -- заваленая хлудам студня. Бабка сказала й тое, што самога Рамана дома ня машака, то ён недзе ваюе або ўжо й дадому йдзе, бо Марыля, ягоная жонка, значыцца, радзіла сына, і ёй, далікатнай і вучонай, было-б цяжка без чалавека сына выкачваць...

Цяпер, нагаварыўшы зь цёткаю Агану й спраўдзіўшы, што гаварыла яму бабка, Астап убачыў, што ён не памыліўся, трапіў якраз у хату свайго нядаўняга, але вельмі-ж добрага таварыша Рамана Скрылевіча. Блага толькі, што ў такую нязручную часіну немаведама, што яму рабіць: расскажа -- гора вялікае чалавеку прычыніць, лёгка разъягрыць жывую рану, а загаіць яе вельмі трудна; ня скажа й пойдзе -- ня выканае апошніяе просьбы таварыша й граху нець якога набярэцца: будуць чакаць і ніколі не дачакаюцца, і ніхто ніколі ня скажа, бо толькі адзін-аднюткі Астап ведае, дзе, як і што... Напісаць, пакінуць, і бывайце здаровы -- слабізна натуры, нястача адвагі, а ён-жа чалавек съмелы й адважны; пакінуць на потым, каб тады, як скончыцца вайна, напісаць ці самому адведаць, няма пэўнасці: а што, калі й сам ня дойдзе туды, дзе саўсім малым дзіцянём пакінулі яго бацькі ў першую вайну на чужбыя руکі?..

Важачы ўсё гэта на сваёй душы, Астап бачыць, што яму ня трэба ўцякаць, калі людзі з хаты не праганяюць, пачакаць і, выбраўшы добрую часіну, як толькі палепшае Раманавай жонцы, сказаць і тым самым укараціць гора... Зрэшты, некуды й съпяшацца. У яго-ж ні кала, ні двара, ні бацькоў, ні блізкіх крэўных, ні жонкі, якая-б думала й чакала на яго з дарогі.

Дзяўчыны й тае дасюль ня мае на воку. А тая, да якое сэрца ягонае ляжала яшчэ ў тэхнікуме, як у ваду канула, ні слыху ні дыху. Хто ведае, можа й яна дзе-небудзь чакае на свайго ось так, як і Агапіна пляменьніца, мілуючы сваё першае, толькі што народжанае дзіцятка?.. Калі-б гэтакае самае сталася з Астапам і Раман, прыйшоўшы ў хату, утаіў і не памог жаночаму гору ў гэтакі трывожны час, дык сам ён не дараваў-бы ніколі таварышу й на тым съвеце. Ці мала благога пакінулі па сабе хлощы ў Астапавым дваццаціццатігадовыム веку, а ён, паспытаўшы свайго ўласнага гора, падаючы й цяжка падымаемуцца на крутых ухабах дарогаў, мужны й чесны, зь нікога ані накшт, ані пакрыўдзіў нікога: вялікую меў ён абаchlівасць і бядзе чужой упору памагчы заўсёды ўмеў. Вось чаму й важыць ён асыярожна на разуме й сэрцы ў маленъкай хаце свайго таварыша маленъкую часцінку неасяяннага людскога няшчасція на тле крыві й пажараў, жыцця й съмерці.

Чуе Астап гамонку жанок у большай хаце, але не прыслушоўваецца. І толькі тады, калі ўшчаўся дзіцячы плач, яму здалося, што ў хаце не стае паветра. Адчыніў вакно й апёрся рукамі на падаконьнік.

-- Колькі-ж табе давядзеца плакаць, дзіцятка, -- сказаў, выразна пачуўшы сказанае.

-- Ня дзіця гэта плача, Астап, а радасць нараджэння. Радасць бязь сълёз не нараджаецца. Яны йдуць упоруч, нітуюцца, жыць ня можа адно бяз другога, аж пакуль расхістанае імі цела ў труну не паложыцца. От што яно такое... -- нехта, здавалася, сціскаючы далонямі ягоную нячэсаную галаву, адказаў на самае вуха.

Пасьля чутага Астапу зрабілася яшчэ цяжэй. Ён закурыў трэцюю самакрутку махоркі й пачаў углядацца ў неба. Перад ягонымі вачыма, засланяючы сонца, стаялі густыя ліпы. Яны нагадвалі Астапу пазаўчарашнія хвоі і ўсё, што калі іх сталася. Цяпер ён ня думаў, ён гаварыў з сваімі ўласнымі думкамі й так, калі-б хто-небудзь стаяў паблізу, дык выразна пачуў-бы такое: «...Вырваліся з-пад шыбеніцы, прабіліся праз кулямётную аблогу, ішлі, не хаваючыся, над ніzkімі клінамі бамбавозаў і зьнішчальнікаў... Прайшлі. І каб ня тыя жанчыны зь дзецьмі, дык і ўсё-б яно было добра... А можа, і нядобра? Хіба-ж ня варта паміраць, ратуючы жыццё брата!? Варта й трэба! Найболыш, відаць, разумеў гэтую простую мудрасць Раман Скрылевіч.

Пажджы, як гэта яно было панарадку? Ага... Хаваючыся ад нямецкіх аўтаматчыкаў, мы занялі нашую абарону ў густой кроне трывутніку асінаў, у дузе наступу аўтаматчыкаў знайшліся жанчыны з маленькімі дзецьмі. Пасля другое чаргі яны паваліліся на гузастыя карані. І калі аўтаматчыкі былі ў нейкіх сарака кроах ад нас, Раман, як той разгневаны леў, рынуўся ўніз, каб ратаваць няшчаснае ў лесе дзіцётка. Вось ён засланяе яго сваімі плячымі<...>

Ранены Раман пахінуўся, але падняўся, даў дзъве чаргі, і яны, перакрыжоўваючыся з маімі, перанялі апошніх аўтаматчыкаў. Ня маючи патронаў, Раман выхапіў апошнюю гранату й швыргануў яе ў залогу ворага. Празь нейкую часіну тыя зрэзалі Рамана. У дваццаці прыблізна кроах два ўжо раненых аўтаматчыкі знайшлі сабе супачынак ад маіх апошніх куляў. І потым... Калі сьцішылася і відаць было -- вораг пераможаны, кінуўся ратаваць Рамана... Цяжка раненага сябра й ледзьве жывое дзіцяне перанёс я да трох хвояў. Ратунку ня было. Перад скананьнем Раман Скрылевіч вельмі прасіў адведаць у Карэлічах ягоную, яшчэ бацькаўскую, хату й перадаць жонцы апошні яго паклон. От, здаецца, і ўсё звольшага...»

На падаконніку ляжалі разьбітыя «ходзікі». Зірнуў на іх Астап, памацаў, перавярнуў на другі бок, зірнуў на пагнутыя колцы, потым -- на падкоўку шчасця... Павярнуўся паволі сьпіною да вакна й сеў на тым самым месцы, дзе сядзеў перад гэтым, гаворачы зь цёткаю Агапаю. Выняў скуранны кашук, расшируваў, расхінуў, аціснуў яго праваю даланёю, набраў трима пальцамі махоркі, насыпаў на пакамечанае лапікла газэціны, скруціў, насылініў, узяў у губы, каб запаліць запалку. Рабіў усё гэта быццам на нейкай рэпэтыцыі, думаючы й не адводзячы вачэй ад кашука. У пачку ня было ніводнае запалкі, і Астап, выняўшы з зубоў скрутку, палажыў яе на расхінены кашук. Робячы гэта, ён упёрся вачыма ў вугалькі на чарэні печы. Яны ачахлі, і толькі саўсім маленькі сінюкткі ваганёк, шавелячыся, як прыщёrtle матылёнкі, пакалыхваўся, асядаючы між імі.

-- Дагараюць, як Раманава сэрца... -- падумаў і скалануўся. Устаў і падышоў да печы прыкурыць.

-- Дзе-ж ён пазнаў Рамана? -- пачуў Астап, як пыталася Раманава жонка ў цёткі Агапы.

-- Ведае, казаў, бачыўся. А от дзе й як -- не сказаў, і я ў яго не перапытала.

-- А не казаў, адкуль сам будзе?

-- Нічагусенкі. Негаваркі, найболыш маўчыць і ўсё нештачка думае...

-- Думае... Хай думае йдучы дадому... Што яму там надта думаць у чужой хаце... Пра тое, мусіць, што ўцёк, каб не ваяваць...

Апошняе гаварыла Марыля ня цётцы, а сама сабе, але Агапа ўчула:

-- Ніхто ня хоча накладаць галавою чорт ведама за што. Можа-ж, і на яго, во гэтакага ўнурыйстага, чакае свая кабеціна. Зьесьць капусты дый няхай сабе йдзе з Богам, калі так... На маю-ж дурную галаву... -- цётка не дагаварыла, убачыўши, што пляменьніца прытуліла да вачэй дзіцячую полачку й начала плакаць. Даўши дзіцяці ўвязаны ў палатняную анучынку драбок патоўчанага цукру, пайшла да дзвіярэй, каб зірнуць на варыва ў печы, а Марыля тым часам аклікнула:

-- Распытайцеся-ж, цётачка, -- выціраючи сълёзы, папрасіла Марыля і, моцна ікнуўши, дадала: -- і гадзіньнік, кажаце, як у Рамана? Калі-б мела змогу падняцца пагаварыць з чалавекам...

-- Марылька... -- Агапа прыняла з клямкі руку, вярнулася да ложка, села і, камечачы ў руках зрэбны стары хварух, пачала ўгаворы: -- Ня еш ты сябе, кажу табе, Марылька, уважай пакуль што на самую сябе, на гэтую во сваю кроў у калысцы. Можа, і Раман недалёка дзе ад хаты...

Пачуўши слова «гадзіньнік», Астап ня мог прыслухоўвацца далей да гаворкі жанок у большай хаце. Ня відны яму былі ані ачахлыя на чарэні вугалькі, ані сінюткі між імі аганёк... Падышоў да вядра са старою пянчанаю посілкаю, зачэрпнуў, съпяшаючыся, вады меднаю конаўкаю, напіўся, начапіў конаўку на вушка вядра й амаль бегма кінуўся да стала. Ухапіў скуранны кашук, палажыў у кішаню і, не разьвітваючыся, выйшаў ціхутка ў сенцы, а зь іх на ганак і сунуўшіся.

-- А гадзіньнік? -- папытаўся Астап у самога сябе. -- Не, гадзіньнік мушу пакінуць, няхай самі дагадваюцца...

Выхапіў гадзіньнік, прылажыў яго да вуха, паслуҳаў, палажыў на далоню левае рукі й пачаў на яго ўзірацца: дзве сорак пяць...

-- Раманава сэрца сціхла... памерла..., а сэрца Павала Бурэ б'еца не заводзячыся... -- ціхутка гаварыў Астап, пазіраючи на вяршыні трох ускудлачаных ветрам ліпаў на Раманавым двары. І Астапу захацелася зірнуць на жывучае сэрца гэтага маленькага,

кругленькага, прычарнелага ад часу, але пакуль яшчэ крыху бліскучага, сярэбранага Павала Бурэ. Падчапіў ногцем вечка, паціснуў, і яно адскочыла. Пад ім, на другім вельмі бліскучым вечку ляжаў маленькі кругленькі фотаздымак. Пацямнела ў вачох. Астан адным махам працёр правым рукавом замурзанае гімнасцёркі вочы і, калоцячыся, пачаў узірацца ў яго так, як узіраеца чалавек, ратуючы сваё жыццё, на галаву скрученага перад ім зъмей. З фотакарткі ўсьміхалася Астапу ягоная любая студэнтка з пэдагагічнага тэхнікуму Марылька Іскрыцкая...

-- Не!.. Няпраўда гэта!.. -- крыкнуў, трасучыся, Астан. -- Марылька?.. Як-жа... Як-жа яно...

-- Праўда... Праўда... -- адказвала яму маленькае зялезнاء сэрца Павала Бурэ. Гэта-ж яна, твая коління Марылька Іскрыцкая... Памятаеш?..

-- Яна... Марылька... Які-ж ты вялікі недавярак, Астан! -- скрыгнуўши да болю зубамі, ад чаго, здаецца, магла заніцца полыменем самая тоўстая скрутка махоркі ў жоўтым кавалку «Правды», выштурхнула з гарачых грудзей Астапава горла здушанае вялікім дзівам густое паветра. -- Чаму-ж ты, нягоднік, не ўратаваў Рамана Скрылевіча!?

-- Не ўратаваў Рамана, дык уратуй Раманава дзіцётка... -- адказвала Астапу маленькае зялезнاء сэрца Павала Бурэ.

Паволі, быццам тримаючы на руках найдарожшы скарб сьвету, унёс Астан у хату гадзіннік Рамана й павесіў яго на той убіты Раманам вухналь, на якім віселі ягоныя «ходзікі», а цяпер -- адна-адзіная падкоўка. Пакінуў, зірнуў і выйшаў, сам ня ведаючы, куды...

Цётка Агапа не заўважыла на падкоўцы гадзінніка. Дагледзела ў печы, згатавала чабору, занесла Марылі і, нічога ёй ня кажучы, пайшла ў камору перабіраць у куфры старыя лахманы, каб мень што падараўшы заўтра бабцы Прузыне. І толькі на змярканыні, паказваючы Марылі ношаную сукню, сказала:

-- Нямашака ні ў хаце, ні ў сенцах. І ня ведаю, дзе...

-- Як-жа няма? Гэта-ж тая самая маміна сукня, пра якую мы з вамі гаварылі.

-- Ня гэта, Марылька, я пра гэтага самага чалавека кажу табе. Нямашака. Пайшоў і ні славечка. І капусты не дачакаўся.

-- І на яго хата чакае. Не векаваць-жа яму ў нас... -- гаварыла Марыля цётцы.

-- То-ж бы то... -- згадзілася Агапа.

Ноч была спакойнай: ні стрэлаў, ні бамбавікоў. Ураныні Марыля сказала цётцы, што ёй ужо добра й яна можа падняцца, сама даглядаць дзіцётка. Неўзабаве мелася прыйсьці бабка Прузына.

Марыля апранула халат з чорна-жоўтымі палоскамі, пацалавала дзіцятка, зірнула на вуліцу і, трymаючыся за рукаў цёткі Агапы, выйшла ў меншую хату. На стале стаяла ў вышчарбленай глінянай місцы ўчараашняя капуста, і калі яе ляжала луста хлеба. На рагу стала, пры якім сядзеў невядомы чалавек, -- пацяруха махоркі. Гледзячы на пабітае калія вядра чарап'ё судзьдзя, Марыля пачула дзіцячы съмех і голас цёткі Агапы. Увайшоўшы ў хату, дзяўчата й хлапчукі, весела съмяючыся, давалі ў рукі свае добрай настаўніцы букеты розных кветак і абяцалі прыходзіць штодня. Бабка Прузына, у сваю чаргу, расказала пра ўчараашнюю сустрэчу з абдзёртым вайскоўцам і папыталася, ці быў ён. Устаўляючы ў прырыхтаваны Агапаю гладыши прынесеныя дзецьмі кветкі, Марыля зірнула на «ходзікі», каб ведаць, а якой гадзіне прыйшлі ў хату госьці... На падкоўцы вісеў «Павал Бурэ». Асьцярожна, як нешта съятое, зініла Марыля з вухналя гадзіннік, зірнула і закусіла губы:

-- Раманаў?!? -- не сваім голасам крикнула Марыля.

Яна пазнала на вечку гадзінніка выскрабены іголкаю крыжык і маланкавым рухам адкрыла вечка.

-- Божачка-ж ты мой!.. -- яна ўбачыла свой фотаздымак.

Сыціскаючы гадзіннік, як няжывая, павалілася на выбітую глінаю зямлю хаты й моцна застагнала.

Адлітую вадою Марылю пасадзілі на лаву калія стала. Цётка Агапа давала ёй з лыжкі нейкія кроплі й вельмі хвалявалася, наракаючы на прышлага ў хату чалавека...

Дзяўчынка, скубучы сплещены ёю з васількоў вяночак, падняла з лавы вайсковы білет і прачытала, як вучыла яе Марыля ў школе:

- Ас-тан Кры-жак...

У гэтую часіну ўвайшоў у хату Астан, ягоныя вочы скрыжаваліся зь вялікімі чорнымі вачыма Марылі Іскрыцкай... Падышоў, пацалаваў рукі, галаву і, быццам важачы на вагу золата кожны гук, гледзячы ў даўно ня бачаныя вочы, сказаў:

-- Не вінавацьце мяне, Марыля!..

Абразок

На апошнім тыдні ліпеня, із сыботы на нядзелю, ізноў дакацілася да Асінаўкі далёкая гарматная калатня. Гэтым разам -- з паўночна-ўсходняга боку, адтуль, дзе стыкаліся найбольшыя сілы двух бакоў. Спачатку людзі ня вельмі й бралі да галавы гэтую калатню, бо гэта-ж не першыня, што яна то набліжалася, то аддалялася і, часам, даволі надаўга. Прывыклі й абыліся. А найбольш супакойвала ўсіх тое, што Асінаўка мясцілася ў крутай балаяцнай дузе на левым беразе Нёману. Ня было тут ні гасьцінца, ні людскіх язджальных дарогаў. Адны каляйністыя сыценкі, глыбака выбуксаваныя дзеравянымі восямі. А прадзедаўская грэбля, што лучыла Асінаўку з суседнім Забалаццем, разъмясілася савецкім танкамі яшчэ на пачатку вайны. Тыя танкі так і не дайшлі да Забалацця: адны ўвязылі ў балоне, уцякаючы ад нямецкіх бамбавікоў, і паабрасталі асакою, а іншыя й цяпер яшчэ чарнеюць, як тыя страшылды, паблізу Асінаўскіх могілак. І старая кладка-кігулька ўтапілася ў Нёмане. Толькі чорт лазаты, думалася людзям, адважыцца несьцімі галаву ў балота. Неяк узбоч усё яно пачыналася, ішло, узбоч і пярэйдзе, і скончицца -- гэтак думалася й хацелася асінаўцам.

Але ўсё ішло й рабілася ня так, як хацелася того людзям. Калатня набліжалася й мацнела. І людзям было не да сну із сыботы на нядзелю. Адны выходзілі з хатаў, прыслухоўваліся, падавалі, кашляючы, голас суседзям, перакідаліся поціху думкамі, сыходзіліся, садзіліся на прызыбы, закурвалі люлькі й думалі, ківаючы галовамі... Іншыя адчынялі вокны, высоўвалі баязьліва галавы, прыкладалі да вушэй далоні, каб лепш пачуць, як стагнала зямля й гуло паветра, гаварылі нешта жанкам, потым ізноў зачынялі вокны, туналі, адчынялі й зачынялі дзъверы,углідаліся на абразы, хрысьціліся і, нікому нічога ня кажучы, чакалі раніцы...

Чакаў раніцы ля сваёй варыўні й Лявон Гужэвіч. Чакаў так, як чакалі яе і ўсе асінаўцы: прыйдзе яна з-за Нёману, цёплая й расістая, узыдзе сонца, перасціхне калатня, і павесялее на душы чалавека. Але-ж раніца магла быць і ня гэткай, таксама думалася Лявону. Як было там і ня было, а ён ад свайго не адступіць.

Навет калі й зямля пад нагамі загарыцца, дык і тады Лягон ня вырачэцца свайго, сказанага самому сабе гужэвіцкага «не». Гэтак, гаворачы сам-насам з упірыстымі, неадчэннымі думкамі, Гужэвіч і сам не заўважыў, як, устаючы з лавы, гэтыя думкі выказаў уголас:

-- Тут нарадзіліся, тутака й памрэм...

Неспакойным было й Мар'яніна сэрца. Яна таксама некалькі разоў падыходзіла бяз дай прычыны да печы, перастаўляла гарнушкі, налівала й пералівала ваду зь вядра ў цёrla, тужэй завязвала пад барадою старую хустку ды ізноў бралася за лахманы на ложку. Але й ім не давала рады Мар'яна. Чула яна й на свае вочы бачыла, што людзі ідуць і едуць, уцякаючы ад таго, што насоўваецца з усходу на балацянную дугу Асінаўкі. Ейныя суседзі таксама збольшага ўсе напашэве, усе збиралаючы некуды, і от, калі давядзецца валачыся ў съвет, дык на каго-ж яна пакіне свою варыўню й ... Лукерку, Парасачку й сярэдняга сына Нічышара... Хто-ж тады прыложыць, як родная маці, свае рукі да іхных магілак?.. І вось цяпер, пачуўшы Лягонава «памрэм», баязліва страпянулася.

-- Што ты там чаўпеш? Мала табе яшчэ гэтага?

-- То-ж бы й то... -- буркнуў Лягон ня думаючы.

-- То-ж бы й то... -- сказала за ім Мар'яна. -- Гаварыў-бы, от, нешта добрае, а ня гэтакія сабе брэдні вярзыці.

-- Дык я-ж і кажу, каб нікуды не валачыся, -- суцяшаў жонку Лягон Гужэвіч.

Бабка Агапа праханілася й моцна завойкала.

-- Зірні во, як маці спацела, -- ківаючы галавою, клікала Мар'яна свайго Лягона. -- Можа, яно й на лепшае, калі гэтак усё пацее...

-- Дай-жа Божа, -- адказаў Гужэвіч і падышоў да ложка, дзе ляжала ўкрытая ягоным выкуцаным кажухом маці. Выцер кужэльным ручніком матчын лоб, пацалаваў, і позіркі іхныя сустрэліся. Агапа доўга ўзіралася ў сынавы вочы, потым раз-пораз заміргала, і сын убачыў, як з-пад ейных сухіх жоўтых павекаў выкаціліся буйныя сльёзы і разышиліся ў глыбокіх зморшках шчокаў бліскучымі танюсенкімі нітачкамі.

-- Піць... Лягонка... піць... -- прасіла Агапа, выпростаючы худыя сіняватыя руکі з прыкурчанымі даланямі. -- Піць...

-- Мар'яна! Мар'яна! -- двойчы аклікнуў, спалохаўшыся, Лягон Гужэвіч.

-- Нясу... Нясу... Божачкі, дзе ж гэта тая конаўка?.. Ага, вось яна... нясу... на во...

-- Не, Мар'яна... Свяянцонай, што ў пляшы! -- тупаючы, крыкнуў яшчэ мацнай Лявон, прыціскаючы да грудзей выпрастаныя мацерыныя рукі, якія, здавалася, прасілі ў сына найдаражэйшага ратунку. -- Свяянцонай, Мар'яна!..

Глынуўшы сьвятое вадзіцы, Агана сцішылася. Лявон яшчэ цяплей яе ўкрыў, пацалаў у правую шчаку й адышоўся, цяжка дышучы.

За Нёманам яшчэ мацнай загрукацела, і так, што аж дрэвы закалыхаліся ад моцнага подыху вільготнага паветра. Неўзабаве ўзыняліся там упярэмляшку з полымем слупы чорнага густога дыму. Два слупы расьлі, распільваліся й паўзьлі, пазалочаныя полымем, праз лес на самую Асінаўку. Над Нёманам яны скрыжоўваліся, і іхныя туныя канцы паволі загіналіся, абдымаючы ўсю балацянную нёманскую дугу -- Асінаўку й Забалацьце. Празь некалькі часінаў паветра йзноў скаланулася. Цяжка стагнала пад нагамі расістая зямля й пахла, ападаючы, пярхотнае, уедлівае, прынесенае ветрам гарыва пажару. Гарэлі Стайдуновічы.

-- Цяпер ужо й Бог вялеў... Трэба ратавацца! -- сказаў, махнуўшы рукою самому себе Лявон Гужэвіч, пазіраючы на чорны, выгінасты ў небе крыж дыму.

Людзі ішлі і ехалі. Адны -- на заход, другія -- на ўсход. Ішлі й ехалі ўмісуські, куды вочы глядзелі. Несылі й везылі вялікае гора.

Скрышэў і Лявонаў панарад. Каціў яго нехаця, вязучы краем дарогі ледзьве жывых асінаўцаў і мяшкі старызыны, аднавокі, кульгавы гужэвічаў дэраш. І Лявон не паганяў каня: ат, няхай ідзе, як ідзе, думалася яму: ступою можна часцей азірацца на Асінаўку, каб спакайней на душы было й каб мацеры ня так моцна трэсьціся на саламяным сяніку.

На ўзорку, выязджаючы на вялікую дарогу, Гужэвіч суняў дэраша й павярнуўся тварам да балацянай нёманскай дугі -- да Асінаўкі. Яе, такой блізкай і роднай, якая гэтулькі вякоў карміла й паіла Гужэвічаў, ня ўбачылі Лявонавы вочы. Не таму, што асталася далёка, не: чорны крыж дыму распільваўся, асунуўся, усмактаўся баліцянай вільгачнью паветра і, ператварыўшыся ў цьмянное воблака куродыму, ахутаў ня толькі Асінаўку, але і ўсё ейнае навакольле, і тупаватыя ягоны клін плыў, як здавалася Лявону, съледам за ім -- на вялікую дарогу. Віднелася адно,

пальскаючы чырвоным бляскам съценаў у касых промнях сонца, высокая цагельня. Стаяла яна наводышбе вёскі і ўцалела нейкім дзівам, калі нямецкія бомбы мясілі аднаго разу растрэсенню ўцёкамі калёну савецкіх танкаў паабапал грэблі й каля могілак. Але не цагельні шукалі Лявонавы вочы й нават не Асінаўкі, а двух высокіх бацькаўскіх бярозаў на ягоным двары, каб гэтак пазнаць, дзе тулыца ягоная варыўня. І як ён ні ўглядаўся, прыкладаючы да ілба выгарбленыя далоні, так і ня ўбачыў.

-- Мар'яна, разывітвайся зь сялом, -- глуха папрасіў Лявон, круцячы зь вялікага жалю каструбаватымі пальцамі левае вуха. -- Развітайся... Няхай-бы й маці зірнула... За гэтым гарбом ужо ня ўбачым. Бачыш, як яго завалаклю?

Мар'яна маўчала, сядзела яна як укопаная, ціснучы хвартухом выплаканыя вочы. Не варушылася ѹ Агапа, толькі часцей войкала яна й час ад часу ўсё стагнала, відаць, тады, калі ёй вельмі займала духі. Не гаварыў болей і Лявон Гужэвіч. Зылез з воза, памацаў, абыходзячы панарад, усе колы, патузашаў іх за сыніцы, потым выбраў з-пад хамута дэрашаву грыву, тужэй съцягнуў супоню і, зъехаўши з дарогі, каб людзі на яго ня гукалі, суняўся на невялікім травяністым прагалку. Хворая Агапа, усё больш і больш войкаючы, папрасіла вады. Мар'яна вынурыла з хвартуха вочы, выняла з кашала акручаную кужэльнаю ланцінаю пляшку з вадою і асьцярожна нахінула яе да сухіх, зморшчаных вуснаў Агапы.

-- Забыліся-такі... -- сказаў, не дагаварыўши, Гужэвіч самому сабе. -- Гэта-ж трэба было забыцца...

-- Чаго гэта ты там длубаешся? -- азвалася Гужэвічыха, ставячы ѿ кашэль пляшку з вадой.

-- Мяшэчак у варыўні астаўся, -- ня кажучы нічога на тое, пра што пыталася Мар'яна, сказаў Лявон. -- На паліцы каля дзежкі з жытам.

-- Які такі мяшэчак? -- перапыталася жонка, неспакойна пазіраючы на згорбленага каля панараду Лявона.

-- Мяшэчак зямлі, што каля смуродзін быў набраў. Тутака, от, трэба пашукаць чорнай, гэтая-ж дык нейкая чывраватая, -- атрасаючы, падняўши, руکі, адказаў Лявон.

-- А варыўню-ж ты хоць замкнуў, каб мяшэчка таго часам ня ўкралі?

-- І гэтага не зрабіў. Забыўся. Хто-ж там палезе ѿ тую варыўню, калі толькі адзін Ахрэм зь дзецьмі астаўся, мусіць, дома.

На, от, палажы ў кашэль, зыізу, каб ня згубілася, -- загадаў Гужэвіч жонцы, падаючы ёй у рукі тры жмені чарназёму, насыпанага ў вырваную із штаніны кішаню. Памаўчаўшы, дадаў: -- Бачыш, як над Асінаўкай пачарнела?

Зірнулі, перахрысьціліся і ўзъехалі на дарогу. Цяпер Гужэвічы ня былі ўжо ні першымі ні апошнімі. За імі й перад імі йшлі, нясучы клункі, і ехалі, вязучы пасьпехам выхапленае з хатаў, людзі спаленых і патрушчаных вёсак, мястэчак і гарадоў. А над імі -- над грымучай дарогай -- падымаўся густы жоўты пыл і доўга трymаўся ў паветры.

Перад бурай

Урывак з аповесыці «Голас крыві»

Выехаўшы з двара, Палікар заўважыў, што ня відаць на калёсах торбачкі з полуднем. Можа-б, ён і не заўважыў, можа, і безъ яго абышлося-б, каб ня сусед Лукаш са сваёю засыярогаю:

-- На ўесь дзень хіба? У полудзень-жа, чуў я, будуць гэтыя самыя... каб іх ногі не насілі...

-- Буду бачыць, надвор'е ўжо надта добрае, а канюшына адцвітаць пачынае, -- адказаў Палікар. А пазней, зірнуўшы на калёсы, дадаў: -- Не пашанцуе, відаць, забыўся от... Кажуць-жа, што за дурною галавою нагам небалазе...

-- Палікар, -- гукнула, даганяочы, Тэкля, -- што ты сабе думаеш, ня еўшы будзеш, ці што? І няма таго дня, каб не забыўся чаго...

-- Э, балазе маеш зачэнку. Гады ў рады трапіцца, а ты -- «няма таго дня»... Сама ведаеш, чым галовы нашыя цяпер заняты, -- узяў з жончыных рук торбачку і паклаў яе на ахапак сьвежае канюшыны. -- А ў хату ўсё-ж зайсьція трэба: табака на вакне засталася, -- глубока ўздыхнуўшы паветра, неяк глуха, напэўна, згадваючы нешта далёкае, прагаварыў Палікар.

-- Я-ж кажу...

-- Чуў ужо, чуў, -- перабіў жончыну гаворку, -- клюпат вялікі: у Бога днёў многа, управімся, калі жывы будзем, і памерці не памру, калі адзін раз і бяз хлеба да вечара пабуду, -- лагодна пераконваў Тэклю. -- А табе кажу: ячмень не перастояў, не съпяшайся; пабудзь сягоння калі хаты й ад Віктара не адлучайся на́даўга, бачыш, што яму, беднаму, нездаровіща, гарачка якая. Зайтра жаць пачнеш, і Алеся тым часам зь места вернецца -- будзе на каго й хлапца пакінуць, і хату... -- Часіну памаўчаўшы, Палікар сказаў: -- Можа часам трапіцца што-якое, наказаць, глядзі, не забудзься...

-- З Богам, даражэнкі, спору табе ў працы! Накажу, калі што-якое.

Каб ня гэты полудзень, Тэкля, напэўна, была-б ужо калі ячменю й ці мала-б выжала. Зборы ў яе невялікія: яна яшчэ зь вечара, перад тым, як спаць лажыщца, думае пра зайтрашні дзень і рэчы ўсе спрытоніць напашэве, а гэтым разам, як на тое, Палікар

зблытаў сваёю памяцьцю дзённы разрахунак -- ізноў думай, каб дзень не пралаў дарэмна, і ня то што дзень (ого, у Тэклі не прарадзе ён), а каб і адна часіна на глум не пайшла, не змарнавалася бяз працы. Яна ня ведала пакуль такога выпадку ў сваім жыцьці, а асабліва ад таго часу, калі пабралася з Палікам, каб разьмінуцца калі, як кажуць, улегцы з днём, насалоды ягонае не адчуўшы. Ніхто, бывала, першым расы не абаб'е за ёю. Што не, то не. За траіх вырабіць. Гэта ня Прузына Нюхаўка: бібікаў біць ня будзе, бяз хлеба седзячы.

-- Мамка, -- азвяўся, войкаючы, Віктар, -- перастала балець галоўка, я пайду з вамі.

-- Ня можна, сынок, ты яшчэ хворанькі. А я-ж нікуды ня йду, ля хаты буду. Хутка й Алеська прыйдзе, лекаў прынясе табе. Вып'еш, направішся, вазьму тады й цябе, і Алеську, будзенце снапкі насіць, васількоў нарвіцё. Заўтра будзе ўспенія-цёспленія, і птушачкі засыпяваюць. Засыні, Віцік, засыні, я не забаўлюся...

«Што-ж гэта я сабе думаю? Ужо нець якая парапа, а я таройкаюся, тупаючы ў хаце, -- спалохана падумала Тэкля. -- Не забаўлюся, Віцік»...

Узяла серп і хуценька выйшла з хаты. У гэтую часіну ўзьлёцела на плот чорная курыца (тая, што мелася быць куранятніцай, але Тэкля перадумала й пасадзіла іншую, белую кашлатку) і, як пявун, засыпала:

-- Кука-рэку!

-- Акыш! Ліхенъка на тваю галаву, яшчэ чаго не ставала...

Курыца зъляцела з плоту, схавалася пад шырокім густым лісьцем лопуху, і Тэкля адчула, што нешта моцна кальнула ў сэрца. Цяпер яна й сама ня ведала, з чаго пачаць і за што ўзяцца. Думала-такі зажаць ячмень, а тут на табе -- і рукі пацяжэлі, целаadolела нязнаная дагэтуль мляўкасць. Палікарыха абаперлася на вароты, прыжмурыла вочы, і зь ейных вуснаў зъляцеў лёгкі скрыгат зубоў: хацелася прыдушыць туны боль сэрца й забыцца на раптоўную слабасць цела, хацелася ўхапіцца за адну якую-небудзь думку, забыцца пра свой гаспадарскі клопат і пра ўсё чутае. Рантам згадала вобраз нябожчыцы-маці і ейныя слова: «Свайго не абыдзеш і не аб'едзеш», але й гэтая згадка мільганула стралою ў зынікла ў мешаніне густога наплыву думак. А думкі ня спыняліся: ішлі ды йшлі, нібы даючы месца новым і больш вартым увагі.

Тэклія чула адно, як падалі на росную мураву гумна першыя ігрушы-скарасьцелкі, чула вясёлы шчэбет птушак у сакавітym зяленіве гумна й другім наваратам прыкры голас чорнае курыцы:

-- Кука-рэку!

Буланы ішоў цяжкай ступою, і Палікар не падганяў яго. Нават ніякае ўвагі не зварачаў на язду й пра касьбу, здавалася, забыўся. Нельга сказаць, каб напамінак Лукаша пра «гэтых самых», пра «гасцей» занепакоі чалавека. Усе Гарбы чулі й ведалі пра гэта, і яно ўжо ня было навіною. Хто-ж, як не Палікар, прынёс першую вестку людзям? На свае вочы перад гэтым бачыў, як у Вішнёўцы кароў за рогі выводзілі нейкія людзі ў скуранках, а бабы покатам качаліся й валасы на сабе ірвалі. Цяжка сказаць, што спрычынілася да абыякавасці дагэтуль вельмі руплівага й самага гаспадарлівага ў Гарбах чалавека: ці адчуваныне страху, ці съведамае разуменыне няміну чае съмерці бацькаўскага гнязда? А можа, гэта быў той цяжкі стан раўнавагі, страшэнны стан душы, калі чалавек аднолькава прыймае й страх, і радасную надзею, і шчасце й няшчасце, і, стаўши перад воблікам съмерці, усьміхаецца й разважліва гаворыць: а ты не такая ўжо й страшная, як табе думаецца, і ня радуйся вельмі... Можа, само жыцьцё ёсьць самай страшнай зьявай у съвеце? Чалавек-жа й раджаецца, і жыве дзеля таго толькі, каб памерці...

Палікар апынуўся ва ўладзе думак і ўспамінаў. Ён не заўважыў, як хутка даехаў і да Белага балота. І толькі тады, калі хвалі ветру данесымі да ягоных вушэй гукі пастуховай жалейкі, страпянуўся і ўбачыў, як высока паднялося сонца і што на торбачцы з полуднем курэла, вышашы з рук, ягоная, унаследаваная ад бацькі люлька.

У палоне думак

Урывак з аповесыці «Голас крыві»

Паблізу нікога яшчэ ня было, і родныя, вялікія, як вокам скінуць, удаўжкі і ўшыркі, Пяшчанкі выдаліся Палікару гэтым разам нейкімі маўклівымі й таямнічымі. І каб яшчэ ня гэтыя ўпраўныя жаваранкі, каб ня іхныя песні, што сачыліся на буйныя росы начы з маўклівага й глыбокадумнага прастору надзем’я і міжволына пераймаліся чулым слыхам, каб не пяшчотныя гукі жалейкі, што абудзілі ад змрочных думак, каб ня жоўта-бліскучыя купалы царквы, што велічна ўздымаліся над Гарбамі й відаць былі зь Пяшчанак, дык Палікар Ярашэвіч, відаць, няхутка-б вылузаўся з пачуваньня вусыцішнае адзіноты і, пэўна-ж, доўга-б яшчэ быў пад уладай свежага, бачанага ў Вішиёўцы разбою й розруху сялянскае насалоды й супакою...

Палікар выпраг каня, прывязаў повадам вобруці да біла драбінак і палажыў перад ім ахапак свежае канюшыны; вузей прыплюшчыў павекі вачэй і нехаця, холадна ўсьміхнуўся:

-- Еж, косю, пакуль есца... еж... Хто ведае, каго будзеш вазіць ты заўтра? Хто ведае... Эт, што будзе міру, тое й бабінаму сыну, -- падумаў Палікар, згадаўшы ці мала разоў чутую народную прымаўку. -- А ну-ж дый усё перамелецца, усё мінецца... А не -- хай ідзе, як ідзецца, калі ўжо гэтак суджана. Ён узыняў галаву й набачыў, што густое воблака туману, якое вісела над наплавамі і засланяла тупы кут Грабоўскае пушчы, моцна парадзела й гублялася, прастромленае косымі промнямі сонца, у люстраной глыбіні блакіту. Здалёку пушча выглядала, як вялічэзная чорная пляма, якая от-от, здавалася, разгайдаецца, разбракне і папаўзе па зямлі, чэрнячы ўсё жывое й няжывое, папаўзе на Гарбы, прыціснё да зямлі саламянія стрэхі будынкаў, завалачэ чэрняю сонца, і ніхто не пачуе, як недзе далёка, на полі, вязнучы ў глейкім наплыве страшэннага мору, будзе прасіць ратунку адзін-аднюткі Палікар Ярашэвіч...

Але гэта была толькі немаведама чым навеяная ўява чалавека, у чистую, нясплямленую душу якога ўкрадаліся прывіды невядомага будучага. А мо' зусім падсъведама ўзмыла ягоная памяць сълед дзедавае казкі пра вятры съмерці, якія выходзілі з гэтае пушчы ў

далёкай даўнасьці? Мо’ і гэта. Палікар нікому пра тое не гаварыў... Аднак і гэтая ўява адхлынула: тая самая пушча стаяла ўжо перад ягонымі вачымі, як нешта магутнае, вечнае, як нешта такое, чаго ня ўпраўляцца ніколі зламаць і расьцерці ніякія навалы, ніякія вятры съмерці. І яна, і роўнядзь палёў паднарадковалі ягоную ўвагу сваёй сіле -- сіле зямлі, у якую й сам Палікар, як гаварыў ён, глыбока ўрос каранямі.

Ад саме съценкі да паплавоў -- гоняў на пятнащасць ўляжала паласа буйное, зблытанае вятрамі кучараvae канюшыны; паабапал, у ейную меру, расла гэтакая й на суседскім полі. Крыху далей, у разьвілку дзвіюх съценак, недалёка ад лесу, жаўцелі, прыгінаючы буйныя вусатыя каласы, высокія -- па грудзі -- ячмяні; а за імі, усьцяж гасцінца, і ніжэй, дзе кли лесу стыкаўся зь елавінай і замыкаў балота, перакачвалася шырокімі хвалямі яшчэ зеленкаватае жыта. І цяпер, менавіта сяньня, нагадвала яно Палікару бачанае ім адзіны раз на вяку далёкае чужое мора...

Доўга і нібы ўпяршыню, седзячы на біле калёсаў і не выпускаючы люлькі з зубоў, углядаўся гэты моцны, уроджаны гаспадар у дагледжаныя рукамі чалавека сакавітая палеткі добра; відаць, шукаў заспакаення душы, а можа, і адказу на збой неразгаданых, цікавых і, дарэчы, няпрыемных пытаньняў? І толькі ледзьве пачутыя слова, якія выйшлі зь ягоных вуснаў, калі ён выймаў зь кішэні крэсіва, каб высекчы вагню да люлькі, слова «дай-жа Божа» сказаў, што чалавек шукае й просіць збавеняня, што душа ягоная прачувае нешта нядобрае, благое... Разумеючы ўсё гэта, як разумеючы й няўмольную хаду зынішчэння, хацелася падысьці да Палікара Ярашэвіча, узяць у рукі каляныя яго далоні й сказаць, паказваючы на падуладныя чалавеку палі: «Ня журыся, Палікар Ярашэвіч! Чуеш, як моцна пахне зямля? Пэўна, што чуеш... Хто-ж, як ня ты, араў і маеш далей араць свае Пяшчанкі? Толькі ты, Палікар! У твае, а ня чые іншыя, рукі аддадзены яны бацькамі. Хто-ж, як ня ты, паліваў гарачым потам чорную ральлю, каб так высока ўзыяліся пад сонцам напоенныя ім, тваім потам, жыццядайныя травы зямлі? Толькі ты, Палікар! Можа-б, яно й гэтыя жаваранкі, што ўзыятаюць, як згледзець, у блакіт, ці, не раўнаваючы, як каменьчыкі, прыпадаюць да тваёй канюшыны, ня цешылі сэрца й не абуджалі прастору, каб ня гэты во плён чалавека-валадара? Ці ня праўда, скажы, Палікар? А ўгледзься адно ў гэтыя васількі сінявокія, што весела ўсыміхаюцца ў ценіве жыта й сарамліва стуляюць кволыя пялесткі пад гарачымі прамяніямі

сонца ў поўдзень... Відаць, і яны-б не расылі, ня ўсміхаліся, калі-б ня гэтае во сънеліва -- золата каласоў ячменных, каб ня пахла хлебам і мёдам угноеная тваймі рукамі зямля Пяшчанак? Праўда?.. Усё праўда, Палікар! І які шчаслівы той чалавек, якому доля наканавала таптаць бацькавы съежкі-дарожкі... якога не адарвала яна ад зямлі й ня кінула ў вір нафарбованага, блуднага жыцця... якога не растаптала ўчарашняя навальніца... Але-ж ты, бачу я, думаеш пра заўтрашніе? Праўда, пра заўтрашніе? Ня журыся, Палікар Ярашэвіч! Ня журыся! Заўтрашніе -- заўтрашнім: не ўцячэ й бяз нас не абыдзеца... каб толькі мы самі ад яго, ад заўтрашніга, не ўцякалі... Чуеш, як моцна пахне зямля?» Але навошта было гаварыць? Хіба сам Палікар ня бачыў і ня ведаў усяго гэтага? Хіба і ён ня мог-бы сказаць такога іншаму ды расчуліць і без таго расчуленую днімі душу? У такую часіну чалавек мусіць быць сам-насам са сваімі думкамі й перажываньнямі. І калі ён, зірнуўшы на сонца, адчапіў мянташку й пачаў мянціць касу, відаць было, што месца дакучлівых думак заступіў гаспадарскі клопат...

Гасцінец курэй густым пылам. Можа-б, яго й не заўважыў Палікар, каб не заняў увагі нязвыклы шум самаходаў, якія шпарка імчаліся з-пад пушчы і, перасякаючы съценкаю клін Пяшчанак, скіроўваліся ў выган Гарбоў. «Ці ня тыя, часам, што ў Вішнёўцы гаспадарылі?» -- мільганула думка, і Палікар адчуў, як нешта халоднае разыліoso ў ягоных грудзях і моцна кальнула ў сэрца. «Яны! Вось так і жыве чалавек... жыве й ня ведае, што яго чакае заўтра... Ня ведае й ня знае. Можа й съмерць, і можа яна ўжо зусім блізка?» -- ізноў вярнуліся й апанавалі Палікара першыя думкі...

БІБЛІЯГРАФІЯ І КАМЭНТАРЫЙ ДА ТВОРАЎ УЛАДЗІМЕРА ДУДЗІЦКАГА

Паэтычныя творы Уладзімера Дудзіцкага падающа ў бібліяграфічным паказыніку ў пасынкунасці іх разьмішчэння, празаічныя -- у алфавіце назваў.

У бібліяграфічным паказыніку ўлічаныя паэмы, вершы, пераклады, урыўкі з мастацкай прозы, публішыстычныя артыкулы, надрукаваныя ў газетах, часапісах, зборніках, і творы, якія, па звестках складальнікаў збору твораў паэта, нізе не публіковаліся. Надрукаваныя ў кнізе празаічныя творы пазначаны ў бібліяграфіі зорачкай. Накіды вершаў, асобныя паэтычныя радкі, вылушчаныя з рукапісаў паэта, сабраныя ў асобны раздзел «Зъ незавершанага», яны не камэнтующа.

Лічба ў дужках пасыля назвы твора паказвае балонку, на якой надрукаваны твор у кнізе.

Архіў Уладзімера Дудзіцкага захоўваеца ў Беларускім Інстытуце Навукі і Мастацтва ў Нью-Ёрку (БІНіМ).

Вершы. Паэмы

1. «Стынуць хвалі і цяжэюць быццам...» (б. 2). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
2. «Дарэмна прамянняў я сон начы...» (б. 3). «Шыпшина», 5, 1947, б. 26.
3. **I мала слоў...** («I мала слоў, каб выказаць настрой...») (б. 4). «Шыпшина», 5, 1947, б. 26; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 59.
4. **А я -- наадварот...** («Вы кажаце, што не?...») (б. 5). «Шыпшина», 4, 1947, б. 19. Пад назвай «Наадварот» у «Бацькаўшчыне», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955. У рукапісе -- загаловак «Наадварот» і прысывячэнне -- «Далакопам...».
5. **І так яно ад веку і да веку...**» (б. 7). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
6. «**Я пазнаў і Эўропу і Азію...**» (б. 8). Машынапіс (Архіў БІНіМа). Верш апублікованы як шытата ў артыкуле Ул. Дудзіцкага «Даруй, што я плачу...» (Замест успамінаў): «Беларускі работнік», 39, 24 верасьня 1944.
7. **Песні няволі** (б. 9-13). Цыкл вершаў з уступным аўтаравым словам **Горкія ўспаміны** («Цяжка ўспамінаеца зіма 1933 году...») (б. 9): 1. **Крокі і вёрсты** («Сотні

вёрстаў праішоў...») (б. 10), 2. На парозе турмы («Ня украй, не знявечыў нікога...») (б. 11), 3. А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...») (б. 12), 4. Пакуль песня яшчэ ня сьнета («Ня пытайся, мой любы дружа...») (б. 13). «Новы шлях», 20 (32), 1943, б. 15.

8. **Жывое праўдзівае слова** (б. 14-22). Цыкл вершаў з уступным аўтаравым словам **Скупныя заўвагі** («Масква сьпявала...») (б. 14): 1. **Жывое праўдзівае слова** («Песыцӯ доўга цябе, шанаваў і съярого...») (б. 15), 2. **Навальніца** («На съежках крыжавых сустрэлі навальніцу...») (б. 16), 3. **Маем сілу і край свой** («Праўду кажуць...») (б. 18), 4. **На парозе пары** («Не багацце і слава, а гонар душы...») (б. 20), 5. **Па-над кручай** («Стаю па-над кручай ...») (б. 22). «Новы шлях», 22 (34), 1943, б. 15.

Верш **Жывое праўдзівае слова** надрукаваны: «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; тры першыя строфы апублікованы: «Беларускі работнік», 39, 24 верасня 1944. Верш перакладзены на украінскую мову Б.Аляксандравым, надрукаваны ва украінскай газэце «Нові дні».

Живе, невмирушее слово
Пестив довго тебе, шанував і беріг,
Повнів піснею, смутком діброя
У годині круті біля чорных доріг,
О, живе, невмирушее слово!
Пробудися, молю я, зорій і пвіци,
Не згінайся під віхорем новым,
По руінах і крові прямуй до меші,
О, живе, невмирушее слово!
Кожним гуком лзвени над просторамі нив,
Мчишіся в Край мій на крилах вітровых,
Душі братній стрлами кривди противі,
О, живе, невмирушее слово!

Верш **Навальніца** надрукаваны: «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955. У рукапісным тэксле верша (Архіў БІНiMa) заўвага аўтара: «З тэхнічных прычынаў другая частка была апушчана рэдакцыяй часопісу «Новы шлях». Рукапісу не засталося, і тэкст не адноўлены».

Радкі зь верша **Маем сілу і край свой** цытующа ў артыкулах Ул. Дудзіцкага «Маем сілу і край свой» і «Як Менск абходзіў нацыянальнае свята 25 сакавіка»: «Беларуская газэта», 25 (243), 29 сакавіка 1944. Верш надрукаваны асобна: «Шыпшына», 1, 1950, б. 29; «Бацькаўшчына», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955; змешчаны таксама ў рукапісным лістку «Ahladchyk», 100, 23 сакавіка 1947.

Верш **Па-над кручай** надрукаваны асобна: «Менская газэта», 4, 5 кастрычніка 1941.

9. **Жыву і ня жыву** («Чым акрылю і ўсьцешу чым душу?...») (б. 23). «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

10. **Каб хоць раз усьміхнулася шчасце** («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...») (б. 24). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 траўня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 62. На старонцы машынапіснага тэксту заўвагі аўтара. Першая: «Турма ў горадзе Марыінску (Заходняя Сібір)». Другая: «Часапіс «Моладзь», 12, 1949, Парыж».

11. **«Ня першы раз і не апошні, мусіць...»** (б. 25). У рукапісе 1933 г. (Архіў БІNiMa) верш меў назыву **Ля вербаў моліца мая уцеха**, у рукапісе 1946 г. (Архіў БІNiMa) -- **Журботная вазёраў сінь**. Верш надрукаваны: «Шыпшына», 5, 1947, б.27;

«Беларускае слова», 1, 1 студзеня 1950; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 55; «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1955.

12. **Ні маністаў, ні зораў** («Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...») (б. 26). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 траўня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б.60.

13. **«У жаўталістую, рудую восень...»** (б. 28). «Шыпшына», 4, 1947, б. 19.

14. **Жывой крыві жывыя цэльцы** («Гулі вятры...») (б. 29). Рукапіс (Архіў БІНiМa). Чацвёртая страфа верша надрукавана: «Беларускі работнік», 39, 24 верасьня 1944.

15. **«Мая родная, любая, кволая...»** (б. 30). Рукапіс (Архіў БІNиMa).

16. **«На небе -- зоры й месяц...»** (б. 31). Рукапіс (Архіў БІNиMa).

Варыант верша. Радкі 5-8:

і скажа зноў мне: бачу, на сяло
рыхтуешся? Пабыў-бы сёныя дома.
Хіба-ж яно хлапцоў не давяло
да глуму? Варты воку злому
зірнушь, і возьмушь зноў на языкі.

17. **Зъ першых вершаў** («Каму-ж паскарджуся і напішу...») (б. 32). Рукапіс (Архіў БІNиMa).

18. **Маўклівасць дум** («Бывае так, што думаеш адно...») (б. 33). «Голас вёскі», 45, 18 сінэжня 1942. Рукапісы варыант верша (Архіў БІNиMa) адрозніваючы адрозніваючы публікашы і ня мае падзагалоўка «Песьні выгнаныя».

19. **Гады крылатыя** («Гады крылатыя, юнацкія гады...») (б. 34). «Новы шлях», 15(27), 1943, б. 14.

20. **На папялішчы руж** («Пачаў ды хутка змоўк...») (б. 35). У рукапісе (Архіў БІNиMa) заўвага аўтара: «Смарагды кроз» -- назоў паэмы Сяргея Астрэйкі «Бэнгалія» ў першай рэдакцыі. Гарбарная -- вуліца ў Менску-Беларускім, дзе жыў паэт -- аўтар «Бэнгаліі».

21. **«Красою майскаю сады...»** (б. 36). У рукапісе (Архіў БІNиMa) заўвага аўтара: «Успомнены пачатак вершу, надрукаванага ў беларускай газэце «Літаратура й мастацтва» ў 1939 г. (Менск)».

22. **Шлях зусім вузкі** («Пасыля лета гаспадарышъ восень...») (б. 37). У рукапісе (Архіў БІNиMa) ранейшая назва верша «Зародкі хараства» выпраўлена аўтарам.

23. **Маладзіца** («Як каралі і калечылі...») (б. 38). Рукапіс (Архіў БІNиMa).

24. **Кідаў я сеці ў глыб рагнью** («За хвалій хвалия ўсё шпарчэй...») (б. 40). «Беларуская газэта», 59 (177), 7 жніўня 1943. Пад назвой «Піціч» у «Бацькаўшчыне», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

25. Напярэймы жаданьням («Што-ж, снующа няхай съмерці чорныя здані...») (б. 41). «Беларуская газэта», 93 (113), 13 снежня 1942; «Беларускі эмігрант», 9 (20), 1 кастрычніка 1949; «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955.

26. Балочым накіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...») (б. 42). У рукапісе (Архіў БНiМа) ранейшая назва верша «Рудая, чорная». «Беларускі работнік», 39, 24 верасня 1944; «Пагоня», 3, 1946, б. 5.

27. Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...») (б. 43). У рукапісе (Архіў БНiМа) ранейшая назва верша «Не памру я». «Беларуская газэта», 55 (173), 24 ліпеня 1943.

Рукапісны варыянт, страфа 6:

Устрасаю далоні:
-- Ты-ж
і самога сябе знявечыў...
І ня жоўты вядзьмарскі брыж
ружавее,
а зораў съвечы...

страфа 7:

Не памру я!
А ты -- гібей,
парахнёю
чарней ля плоту.
Наканоўвае шлях табе
балашнай іржю лотань.

страфа 9:

І ня восень, аднак, --
весна
усыміхаеща мне у вочы
хітравата...
Яна, яна...
І зямлю ўжо расыліны точань.

28. Не шкадую яго і мя плачу («Лета выскубла жмук асакі...») (б. 45). Першая частка верша друкуеша па рукапісным тэксьце (Архіў БНiМа). Другая частка («Дагарэла сонечнае лета...») апублікавана: «Беларуская газэта», 27 (145), 8 красавіка 1943; «Беларускі работнік», 38, 17 верасня 1944.

29. Пела мне маці («Помню, у час вечаровы...») (б. 47). «Беларуская газэта», 11 (129), 10 лютага 1943; «Бацькаўшчына», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

30. Хутчэй, хутчэй... («З-пад снегу першы 'шчэ храсток...») (б. 48). «Беларуская газэта», 30 (148), 20 красавіка 1943.

31. Не зракуся («Хіба шмат такіх вось нашых раніш...») (б. 49). «Новы шлях», 16 (28), 1943, б. 14. Перад публікацыяй верша слова, падпісаныя У.Г.: «За апошнія гады расыцьвілі маладыя таленты гэткіх паэтаў, як Уладзімер Дудзіцкі, -- паэта з дубоўковымі і пушчавымі традышыямі ўлюбёнасыі ў вобразную семантыку слова».

32. **І думы, і слова, і сны** («Былі яны, слова і думы...») (б. 50). «Беларуская газета», 33 (251), 26 красавіка 1944.
33. **Упаў блакіт. З настроем ля Нёману** («Упаў блакіт на шкло ракі...») (б. 51). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
34. **П'ю сок вясны** («Мой родны брат, сястрыца мая, маці...») (б. 52). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
35. **Беларускай моладзі** («Дарма, што сплямлены наш сад...») (б. 53). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Першапачаткова верш называўся «Шумінь пад зорамі краса (Экспромт)» і меў прысьвячэнне: «Прысьвячаеща Бараванавіцкай моладзі».
- Варыянт, страфа 5:
- Пакуль хай пляміць медзьдзю сад
наліты сонцам сыпэлы жнівень,
шумінь пад зорамі краса
на сакавітай роднай ніве.
36. **Верш** («Падышла і сказала...») (б. 54). У рукапісе (Архіў БІНіМа) варыянт назвы «Часіны трывогі». «Новы шлях», 20 (32), 1943, б. 13.
37. **Ізноў я тут** («Ізноў я тут, калі цябе...») (б. 55). «Беларуская газета», 61 (179), 14 жніўня 1943; «Пагоня», 3, 1946, б. 3; «Шышина», 4, 1947, б.18.
38. **Я зь песьній упоруч пайду** («Прамчаўся, расыяты маланкаю час...») (б. 56). «Пагоня», 3, 1946, б. 6.
39. **Насустрач будучыні нашай** («Я ўспамінаю дні «вязны»...») (б. 58). Машынапіс (Архіў БІНіМа).
40. **Была восень** («Бяз прычын ня бывае гора...») (б. 59). «Новы шлях», 8 (39), 1944, б. 13.
41. **Блакіт вачэй** («Усыменкай сэрца мне параніў...») (б. 60). У машынапісе (Архіў БІНіМа) прысьвячэнне В.Б.-й і заўвага аўтара: «Раманс напісаў кампазытар Мікола Шчаглоў». «Новы шлях», 8 (20), 1943, б.15.
42. **Жыві...** («Час кароткі мне векам здаўся...») (б. 61). У машынапісе (Архіў БІНіМа) прысьвячэнне В.Б.-й. «Новы шлях», 8 (20), 1943, б.15.
43. **Хай пеніца віно** («Стайш пітва нявыпітага кубак...») (б. 62). «Новы шлях», 23 (35), 1943, б. 14.
44. **Блізкі і такі знаёмы** («Часта чую сълёзна-шчыры, любы голас...») (б. 63). У рукапісе (Архіў БІНіМа) заўвага аўтара: «Урывак з пачатае паэмы «Зязюля». «Пагоня», 3, 1946, б. 4.
45. **Былое трупам мусіць пасыці** («Я дружбы з радасцю ня меў...») (б. 65). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

46. **Плача кроплямі золата дзень** («Сінь дзівосная неба, рассып...») (б. 67). «Пагоня», 3, 1946, б. 4.

47. **Над съядамі шляхоў аджытых** («Рассыпайся драбноткім макам...») (б. 69). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

48. **Дваццаць пяты** («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні згады змоў...») (б. 70). У машынапісе (Архіў БІНіМа) падзагаловак: «Да 25-х угодкаў абвешчаныя незалежнасці Беларусі». «Беларуская газэта», 24 (242), 25 сакавіка 1944; «Беларускае слова», 4 (5), 25 сакавіка 1949. Верш перакладзены Гэрманам Рыдмюлерам на нямецкую мову, надрукаваны ў газэце «Minsker Zeitung», 1943.

Zu allen Zeitung wird davon sagen,
Was sich ein Volk erwarb an hohen Ruhm.
Es bleiben auch in fernsten Erdentagen
Im Buch der Weltgeschichte eingetragen
Der Ahnen Taten und ihr Heldenhum.

Wir blättern heute in verblichnten Seiten
Und fühlen, dass der alte Geist noch lebt,
Dass wir, trotz allem Ungermaech der Zeiten
Mit neuer Kraft dem Ziele näherschreiten,
Das Mut und Tapferkeit von je erstrebts.

Es brennt die Welt und dumpfe Glocken manhnen
An uns'res Volkes schweren Opfergang,
An Blut und Tränen, an das Leid der Ahnen:
Voll tiefer Trauer senken wir die Fahnen
Vor all' den Teuren, die der Kampf verschlang.

Hört Ihr die Heimaterde heimlich weinen
Ob all' der Vielen, die der Tod umwarb?
Wie bitte Tränen will ihr Tau erscheinen
Um uns'ie Brüder und den grossen Einen,
Held Kalinowski, der für uns einst starb.
Die Rache lebt! Einst werden wir vergelten!

Dies ist der Tag, der ewig in uns neu,
An dem wir uns dem Feind endgegenstellten
Zu retten unser Wesen, uns're Welten,
Dem Vaterland, dem Freiheitsbanner treu!

Aus tausend Gräben dringen stille Klagen --
Aufs neue aber jagt der Sturm durchs Land
Wie ehemals in jenen Frühlingstagen,
Da wir der fremden Fessel uns entscolagen
Und unser Volk die Freiheit wiederfand!

Aufs neue, Brüder, ist es März geworden,
Aufs neue Weissrutheniens Schicksalszeit!
Fegt sie hinweg, des Teufels wilde Horden!
Der schwerste Kampf wird unser Volk nicht morden,
Seid Ihr, den Ahnen gleich, zur Tat bereit!

Zu allen Zeiten wird man davon sagen,
Was sich ein Volk erwarb an hohen Ruhm,
Es bleiben auch in fernsten Erdentagen
Im Buch der Weltgeschichte eingetragen
Der Ahnen Taten und ihr Heldenhum.

49. **Да зброі, да чыну** («Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...») (б. 72). У адным з рукапісных варыянтаў (Архіў БІНіМа) строфы 6 і 7 выдзелены як самастойны верш «Насуперак буры». Поўнасцю верш надрукаваны: «Беларуская газэта», 20 (238), II сакавіка 1944.

50. **Крывёю купленае права** («Сягоныня бачыўся ў сыне...») (б. 75). «Беларуская газэта», 34 (252), 25 красавіка 1944. Апошняя страфа верша цытуеша ў артыкуле Ул. Дудзішкага «Як Менск сьвяткаваў сваё сьвята працы» -- «Беларуская газэта», 36 (254), 6 траўня 1944.

51. **Вільні** («Упершыню сустрэў твае муры...») (б. 77). «Беларуская газэта», 38 (256), 18 траўня 1944.

52. **Нечакана зусім і проста** («Нечакана зусім і проста...») (б. 78). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

53. **«Пачатак быў толькі такі...»** (б. 79). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

54. Замест развітаныя («Нашу радасьць -- буйное калосьце...») (б. 80). Рукапіс (Архіў БІНiMa). Заўвага аўтара: «Чарнавы накід. Верш, напісаны разам з Масеем Сяднёўм».

55. Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы...») (б. 81). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

56. Нараджаеща съвет неапеты («Словы думак ня зловяшь ніяк...») (б. 82). «Раніца», 38 (200), 17 верасьня 1944.

57. Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасьць... ») (б. 83). Рукапіс (Архіў БІNiMa). Варыянт назвы -- «Надпіс на паштоўцы».

Варыянт, страфа 2:

Прыслушайся: ў шэлесце лісьця --
пяшчотная музыка мая...
Было яно, помніш, калісьні,
а сяння мы права ня маем...

58. «Шкада, гавораць, працы нашай, поту...» (б. 84). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

59. «На схіле гор стаіць мой новы дом...» (б. 85). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

60. Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...») (б. 86). Рукапіс (Архіў БІNiMa).

61. Просьба («Я стаміўся ідуchy...») (б. 87). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

62. З паэмі «Цені съмерці» («Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыші...») (б. 88). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

63. Клятва духу. Паэма (б. 89). Варыянт назвы -- «Прысяга» (Архіў БІNiMa). Паэма надрукавана: «Беларуская газэта», 35 (258), 3 траўня 1944; «Узвышша», 1, 1944, б.41. Частка 2 паэмі надрукавана як асобны верш пад называй «Маліца хочам на радзіме» ў часопісе «Пагоня», 2, 1946, б. 14. Частка II паэмі надрукавана як асобны верш пад называй «Кляцьве духу ня зрадзім ані» -- у «Беларускай газэце», 71 (189), 18 верасьня 1944; пад называй «Думка» -- у газэце «Бацькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954 і ў альманаху «Ля чужых берагоў», 1955, б. 58. У рукапісных матэрыялах частка 10 паэмі выдзелена як асобны верш бяз назвы (Архіў БІNiMa).

Рукапісны варыянт, частка 9:

Сынече, сынече, крывіцкія воі,
ушануюць браты ваши мроі;
ушануюць і дзені, і сёстры,
грудзі жалем сынскаючы гострым;
ушануе ўсе ваши чыны
Маші нашая, Маші-Айчына.
За жыцьцё, вашу круй, за багацьце --
вораг собскай крывёю заплаціш!
І за плач, і за сылёзы сіротаў,
што гібелі пад зыдзеклівым ботам,
плакаць воражы нашчадак будзе

перад сонцам на высьмяглым грудзе.
А зарою умыеща вечар --
Маші прыйдзе да вас і ўкленчыць,
на спустошаным пляны сталіцы
аж да поўначы зорам маліща
яна будзе... А ваншы дзяўчаты
каля съценаў збушвелае хаты
у журбе, у самоне пякучай
не забудушь часіны разлучын...

64. **Віоцца чорныя дарог брыжы** («...І дзе ні стань...») (б. 99). Машынапіс (Архіў БІНiMa).
65. **На станцыі начы.** Зь дзёньніка («Куды імчыш мяне, цягнік?...») (б. 100). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
66. «**Матуля любая, даруй...**» (б. 101). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
67. «**Да вас, суродзічы, да бліzkіх і далёкіх...**» (б. 102). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
68. **Ліст да маці** («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...») (б. 103). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
69. «**Перада мной -- простор нябёс...**» (б. 105). Машынапіс (Архіў БІNiMa).
70. «**Пляскі дарог і лісьцяў медзь...**» (б. 106). Машынапіс (Архіў БІNiMa).
71. **Жалобная струна** («Нялёгка сяняня пішуща лісты...») (б. 107). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
- Варыант, страфа 6:
- У пошчаку ішчапаеша наш плач,
зьвярэджаныя боем, вянупь пульсы.
На попелі і спадаў і няўдач
выпрастающе мінусы, а плюсы...
72. **Ліст да сястры** («Сястрыца родная, паклон ад брата...») (б. 108). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
73. **О родны край** («Са мною ты на яву і ў съне...») (б. II0). Рукапіс (Архіў БІNiMa).
74. **Апошняя малітва** («Яшчэ раз кленчу я ля съценаў Храма...») (б. III). «Пагоня», 1, 1945, б. 14; «Божым шляхам», 1, 1947, б. II.
75. «**Адцьвіла маіх надзеяў ружа...**» (б. II2). Машынапіс (Архіў БІNiMa).
76. **Вялікія шэльмы** («У маленстве чужыя казалі...») (б. II3). «Бацькаўшчына», 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955.
77. «**Веру я ў сілу сілаў...**» (б. II4). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

78. Зъвер двухногі. Паэма (б. II5). Друкуеша поўнасцю ўпершыню. Папярэдняя найбольш поўная публікацыя: «Пагоня», 4, 1944, б. 9. Частка 3 пад назвай «На скрыжаваныі -- тры крыжы» друкавалася як асобны верш у выданынях: «Божым шляхам», 4 (19), 1949, б. 8; «Башькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 9. Частка 4 пад назвай «Цымляныя плямы» -- у выданынях: «Башькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Башькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; «Божым шляхам», 9-10 (24-25), 1949, б. 12; «Божым шляхам», 2-3 (29-30), 1950; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 56. Частка 5 пад назвай «Дымляща хмары» друкавалася: «Божым шляхам», 9-10 (24-25), 1949, б. 12; «Шыпшина», 8, 1950, б. 10; «Башькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Башькаўшчына», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 56.

Рукапісны варыянт, частка 4, страфа 3:

Жыве ён... Жоўты лістапад
фарбуюе клямары суп’емежжа...
Зірні, гаротны родны брат,
на грудзі стоптанныя межаў...

частка 5, страфа 1:

Дымляща хмары. Неба край
у невыразна-зъменным русе.
І стогне Лысая гара
між рак вазёрнай Беларусі.

79. Маіх уяў ружовых ранак. Паэма (б. I35). Друкуеша поўнасцю ўпершыню. Часткова пад назвай «Для несьмяротнай Беларусі» (3 паэмы «Маіх уяў ружовых ранкі») надрукавана ў выданынях: «Божым шляхам», 1, 1947, б. II; «Башькаўячына», 36-37 (218-219), 10 кастрычніка 1954; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 70. Пад назвай «3 паэмы «Ружовы ранак» у «Башькаўшчыне», 47-48 (277-278), 27 лістапада 1955.

80. Песьня («Хто ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...») (б. I38). Машынапіс (Архіў БНiМа). У адным з рукапісных варыянтаў страфа 8 падаецца як асобны верш.

81. «Кали вакна равесынк-клён...» (б. I40). «Шыпшина», 8, 1950, б. 10.

82. Зь дзёйніка ДП'і («...І дзень ня спляміша «заветны...») (б. I41). Машынапіс (Архіў БНiМа).

83. Адменная ода («Твая слава ня мной расыпечана...») (б. I43). «Шыпшина», 9, 1950, б. 4; «Башькаўшчына», 32-33 (214-215), 29 жніўня 1954; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 57.

Рукапісны варыянт, страфа 8:

Чуеш, пэўна, у бераг прыстані
б'юща хвалі марской смугі,
імі боль, хіба сэриа выстыне,
завіеша ў камяк туті.

страфа 9:

А пакуль ,шчэ жывы, няходаны,
ўсю цябе ля счарнелых сыцен
услаўлюю адменнай одай

на апошний тваёй вярсыце...
Юзоф Лабадоўскі пераклаў верш на польскую мову.

Oda

Jam twej slawy na s'mierc' nie zranil,
chociaz' krzyz' z twej przyczyny nio'sl...
Szas nam rozstac' sie z soba, Germanio,
zamieniona w popioly i gruz.
Kiedy gorzka czare dopijaz,
ani płacze, ni ciesze sie -- co'z!..

Mo'w kto wczoraj ku naszym szym
przysposabial morderczy no'z?
Mo'w, kto serca az' do dna zatrul,
kto wiosenna zagasil pies'n',
by nie s'miala na skrzydlach wiatru

ku marzeniom złotym sie nies'c?
I gdy w sadach znojem słonecznym
owocowy dojrzewał czas,
któ szalen'ststem swojem skałeczył
ludzkiej zorzy wstajacy blask?

Kto zniewazyl nadzieje matek,
któ je w meke uragan wiodł?
Nawet morze takiego spadku
do wzburzonych nie przyjmie wo'd.
Nim mi rece bolesne ostygły,
czuje dobrze skurcz twoich warg;

ponad sztywnos'c' gotyckich iglic
znów gniew mo'j wichrem sie wdart.
Nie zapytuj czy szlak, mo'j prosty
i w milczeniu cierpiec' sie ucz...
Tys' od drzwi rodzinnego domostwa

zatracila powrothy mo'j klucz..

84. **Пякельны дар** («У новы край, далёкі і нязнаны...») (б. 144). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травеня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 62.

85. **Світанак** («Свяжуткі зары світанак...») (б. 145). «Бацькаўшчына», 12-13 (242-243), 25 сакавіка 1955.

86. **«Цяпер усё. Уласнымі вачыма пабачыў съвет..»** (б. 146). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

87. **«Дарма, што на чужой зямлі жыву...»** (б. 147). Рукапіс (Архіў БІНіМа).

Варыянт, радкі 12-14:

Няверцу -- меч і гневу стрэл тугі,
а краю -- несьня, думак мурагі
і сэрца войніка Крывішкае Пагоні...

88. **Ня сыходзяща горы з горамі** («Ня сыходзяща горы з горамі...») (б. 148). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 травеня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 62.

89. **Сыцені. Ліра-паэма** (б. 149). Друкуеша поўнасцю ўпершыню. Часткі 1-4 надрукаваны: «Бацькаўшчына», 40-41 (270-271), 9 кастрычніка 1955; часткі 5 і 6 пад называй «Зь ліра-паэмы «Сыцені» надрукаваны: «Конадні», 3, 1955, б. 6. У адным з рукапісных варыянтаў частка 1 падаеша як асобны верш і мае назыву «Аганёк».

Рукапісны варыянт, частка 5, радкі 8-20:

І пльнуе сцены хаты,
часта дзвінша ў вокны,
ні жыве ішэ дух расыяты
у цішыні вуглоў самотных.
Ён, няўмерлы, непакорны,
абдымая цела крыжа,
і яна -- ад злосці чорнай --

языкамі шыбы ліжа,
прыкідаеніа суседкай,
нават краэўнай -- вельмі блізкай --
і часамі (праўда, рэдка)
галаву скіляе нізка.

частка 6, начатак:

Поўнач шэнча: «Шлях да мэты
абнялі пятлёю слупа»...
І мне здаўся ў момант гэтых
съвет вялікім гноіным струпам.
Я дрыжу і моцна зябну,
прытуляюся да шульля...

частка 6, радкі 14-16:

Песынш ў сэрцы сяньня весыні --
напярэймы весыням выйшла...
Ля варот звуглелых цеснія
венер плач яе калыша.

90. **Ня было і няма...** («Ня было і няма весялосыні...») (б. 153). Машынапіс (Архіў БіНіМа).

91. **«Усё ня так, як думаеш...»** (б. 154). Рукапіс (Архіў БіНіМа).

92. **Зрада** («Сярод чужых палёў расыціў свой агародчык...») (б. 155). «Шыпшина», 9, 1950, б. 5.

93. **Прыйдзі** («З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчэй...») (б. 156). «Божым шляхам», 3 (18), 1949, б. 13; «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 траўня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 63.

94. **Восень** («Хто сказаў, што цяпер нявесела?») (б. 157). Рукапіс (Архіў БіНіМа).

95. **Залатая зямлі мяцеліца** («Хто сказаў, што цяпер нявесела?») (б. 158). Рукапіс (Архіў БіНіМа).

96. **«Найпразыней яно -- зусім напросту...»** (б. 159). Рукапіс (Архіў БіНіМа).

97. **«Я шукаў цябе -- не знайшоў...»** (б. 160). Рукапіс (Архіў БіНіМа).

98. **Даты і іксы** («Пакідаючы попел, узялі адно...») (б. 161). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 траўня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 59.

99. **Скрытныя жарты** («Сонца, важкое і вельмі чырвонае...») (б. 162). «Бацькаўшчына», 21-22 (152-153), 31 траўня 1953; «Ля чужых берагоў», 1955, б. 60.

100. **Жалоба** («Было ды з вадою сплыло...») (б. 163). «Бацькаўшчына», 12-13, 25 сакавіка 1955.

101. Жылачка («Пад кашуляй зь беларускага радиа...») (б. 164). «Бацькаўшчына», 15-16 (245-246), Вялікдзень 1955.

102. Я ня ведаю, дзе ты... («Я ня ведаю, дзе ты...») (б. 165). «Конадні», 3, 1955, б. 4.

Рукапісны варыянт:

Дзе ты шяпер, ці далёка ад хаты, ці блізка --
хто мне скажа, і як я такое начую?
На дарогах, расыпачаных сонцам, на скалах съліжкіх,
як і ў бытнасць тваю, толькі вусыпш з трывогай начуе...
і ад сэрца гарачага б'еща ў халодныя скроні.
Нібы грэнік які, я сыніка да болю далоні
і ад болю спыняюща сэрца гарачыя пульсы.
Я-ж ніколі ніякай у съвене іконе
не маліўся, як сяняня вялікаму вобразу страты...

103. Чорная карта («Як той колас у полі, адзін... ») (б. 167). «Конадні», 3, 1955, б. 3.

104. Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты (б. 168). Цыкл вершаў. 1. «Ня крыўдуй, дарагая Мама...» (б. 168), 2. «Ці мала мелюнь чутак-баек...» (б. 169), 3. «Радасыць якая, мой любы сыне...» (б. 170). Рукапіс (Архіў БІНіМа). Верш 1 мае варыянт назвы «Дэпешы...».

Варыянт, частка 1:

Беларусь. Вёска Дудзічы. Мама!
Наіву і ў сыне -- з Табою.
За братоў і сясьцёр таксама
лекары не загоинь болю.
Пра жыныцё, разумееш? -- праста
раскажу, як казала казкі.
І ці моцна сядзяць нарости
На дубох каля вуліц гразкіх...
І пра вёску, пра шумы пушчаў...
Пра апошні пладлівы вырай...
І ці праўда, што ўжо расплюнчыў
старац вочы свае над лірай?
Пра самога-ж такое ведай --
вось каб толькі дайшла дэпеша,
як той камень, -- натура дзеда,
толькі сушань нуда і верны...

частка 3, страфа 1:

Шчасыце якое, мой сыне любы,
зь неба звалілася вестка... Бачыш.
рукі дрыжаць, і ўсё крывяцца губы --
ад радасыці сэрца хонь раз паплача.

Варыянты строф, якія не ўвайшлі ў верш:

Дома праўдай ільга пахваліца --
як табе, сяняня ці многа нам трэба...
Зубы ляжалі-б даўно на паліцы,
калі-б ня добры вузлянскі Лейба.

Яравіну языком зылізала

полымя, вырваўшыся із-пад пушчы.
Доўга ўсіх нас цягаль залап --
скурай усе пазнаюць цяпер вушчунь.

Тужэй і тужэй запіскаеша пасак --
адным-жа памазаны людзі мірам...
Хлопшаў сяла ўночы на Спаса
ў лес завалок Сялівон Няміра.

105. Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могільніку...») (б. 171). Машынапіс (Архіў БІНіМа).

106. Глухія щасціца крокі (б. 173). Цыкл вершаў: 1. Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...») (б. 173), 2. Шчасціце («У далоні меў тваю далонь») (б. 174), 3. Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...») (б. 175), 4. Пракалоліся вочы жалю («Я нічога зь сябе ня выжадаў...») (б. 176), 5. Шлях («Ня ўлукаткі, а проста --
напрасткі...») (б. 177). «Конадні», 4, 1955, б. 29. Верш 2 у рукапісе мае варыянт назвы «Глухія щасціца крокі», верш 3 у рукапісе мае варыянт назвы «За ўёмныя горы...».

Рукапісны варыянт верша «Кавалачак неба», строфы 3-4:

І людзі казалі мне
(старое прыйшло на памяць):
«Хто пальцам святое кране --
графахамі душу паплямінь...»
І бышчам-бы думак бег
пазнаўшы, праменчык сіні
із плямкі шкляное зьбег
на рукі і кажа: «Сыне...»

107. Журботныя струны (б. 178). Цыкл вершаў: 1. Вусны і песыні («Прачнічэся,
вусны і песыні...») (б. 178), 2. Неспадзявана («Неспадзявана сыцішлі хаду...») (б.
179), 3. Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...») (б. 180), 4. На
ганьбішчы славы («Прыляж да замлі і паслушай, як кліча...») (б. 181), 5. Жыцьцё
(«Шанаваў я цябе, кунежкыў...») (б. 182), 6. Няпослуху дзівацкага сакрэт
(«Патоляй съвет ня лашчыў нас ніколі...») (б. 183), 7. Ля берагоў крывіцкае Нямігі
(«Уеща шлях гразкою калінай...») (б. 184), 8. Сябром («Мякка съцелюнь, ды мулка
спашь...») (б. 185), 9. Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіща, а я, дзівак, бажуся...»)
(б. 186). «Ля чужых берагоў», 1955, б. 64. У газэце «Бацькаўшчына», 12-13 (242-
243), 25 сакавіка 1955 і 15-16 (245-246). Вялікдзень 1955 цыкл дапоўнены вершамі:
Світанак, Вялікія шэльмы, Жалоба, Жылачка. У рукапісным тэксле верша «На
ганьбішчы славы» заўвага аўтара: «Высокое места -- месца старалаўнай мены, пазней
Траецкая гара ў Менску-Беларускім».

Рукапісны варыянт верша «Неспадзявана»:

Неспадзявана сыцішлі хаду мы.
Слыніліся. Куды-ж цяпер ісьці нам?
Сыісканоць і наволінъ голаў думы
і неспакой у доме негасцінным.
І съняща штонацы пад гоман тлуму
далёкія і родныя мясыціны,
дзе кожны сълед расыцілі (нібы сына
расыціла маші) песнямі і сумам.

Зыбающа задымленая далі,
 і сьпіны скалаў пазіраюць туну.
 Чые-ж на хвалях мы чаўны гайдалі
 і ў хвалі падалі халодным трунам?
 І месіца штодня ўсё глыбей і далей
 на збоішчы бязладны часу тупат.
 Дрыжаць самлелия задымленая далі,
 хаваючы здабытак гнойны струпа...

Рукапісны варыянт верша «Няпослуху дзівашкага сакрэт», ралкі 1-6:

Ня вабіў съвет чужы мяне ніколі, --
 і напрыемны быў чужы ля хаты сълед.
 «Ля родных стрэх шукайше, дзені, волі», --
 казаў башкоў маіх вялікі запавет.
 А мы пайшлі-такі ў далёкі белы съвет
 пад націскам ліхой і прыкрай голі...

108. Не прабуджанае сонцам раныне («Не хвалю нічога і ня ганю...») (б. 187).
Машынапіс (Архіў БІНiMa).

109. Вэнэцуэлия (б. 189). Цыкл вершаў: 1. **Сіла рэчы** («Учора цяжка зробленая рэч...») (б. 189), 2. **Помнікі і абэліскі** («На плошчы -- помнікі і абэліскі...») (б. 190). «Конадні», 5-6, 1958, б. 75.

Рукапісны варыянт верша «Сіла рэчы», страфа 4:

Брыдзе й брыдзе. Абапал крык вітрын
 паўнюткіх крам. Пярэсты бліск рэкламы.
 З пляшоў і вуліц -- тлумных праварын --
 замест людзей выходзяць цені й плямы.

110. «Слухаць мову тваю, Радзіма...» (б. 191). Рукапіс (Архіў БІNiMa).

III. Роднае слова («Я ня жыў безь цябе...») (б. 192). Рукапіс (Архіў БІNiMa).

112. Зь незавершанага (б. 193-205). Рукапіс (Архіў БІNiMa).

Пераклады

- 1. Тарас Шаўчэнка. Запавет** («Як памру я, пахавайше...») (б. 206). Машынапіс (Архіў БІNiMa).
- 2. Тарас Шаўчэнка. Ня грэе сонца на чужыне** («Ня грэе сонца на чужыне...») (б. 206). Машынапіс (Архіў БІNiMa).
- 3. Тарас Шаўчэнка. Думы мае, думы мае.** Урывак («Думы мае, думы мае, цяжанька ине з вами!...») (б. 207). Машынапіс (Архіў БІNiMa).
- 4. Тарас Шаўчэнка. Мінаюць дні, мінаюць ночы** («Мінаюць дні, мінаюць ночы...») (б. 208). Машынапіс (Архіў БІNiMa).

5. Тарас Шаўчэнка. На вечную память Катлярэўскаму. Урывак («... Праўдзівы мой дружа!..») (б. 209). Машынапіс (Архіў БНiМа).

6. Тарас Шаўчэнка. Каўказ. Урыўкі з паэмы («За горамі горы, хмарамі спавіты...») (б. 210). Машынапіс (Архіў БНiМа).

Пераклады вершаў Уладзімера Дудзіцкага ў іншыя мовы

1. Дваццаць пяты. Верш, перакладзены на нямецкую мову Гэрманам Рыдмюлерам. «Minsker Zeitung», 1943.

2. Жывое праўдзівае слова. Верш, перакладзены на украінскую мову Б.Аляксандравым. «Нові дні», 2 грудня 1945, б. 3.

3. Адменная ода. Верш, перакладзены на польскую мову Юзафам Лабадоўскім. «Конадні», 2, 1954, б. 50.

Проза. Публіцыстыка

1. *Аброзок (б. 269). Машынапіс (Архіў БНiМа).

2. *Апавяданыне (б. 258). Машынапіс (Архіў БНiМа).

3. Бацькі й дзеці. Да пытаньня ўзгадаванья маладога пакаленія. «Беларуская газета», 15 (35), 9 сакавіка 1942. Подпіс Ул.Гуцька.

4. Беларускае Культурнае Згуртаваныне. «Новы шлях», 8 (44), красавік 1944.

5. Гістарычная дата. «Беларуская газета», 12 (230), 12 лютага 1944. Подпіс Ул. Гуцька.

6. Дарога газэты. Гістарычны нарыс. «Голос вёскі», 45, 18 сінегня 1942.

7. *Даруй, што я плачу...». Замест успамінаў (б. 216). «Беларускі работнік», 39, 24 верасня 1944.

8. Жыве Беларусь. З цыклу «Крыававыя съежкі». «Беларуская газета», 21, 15 сакавіка 1944.

9. За культуру і асьвету. «Голос вёскі», 1, 1 кастрычніка 1941. Подпіс Ул. Гуцька.

10. За нацыянальную беларускую школу. «Голос вёскі», 2, 17 кастрычніка 1941. Подпіс Ул. Гуцька.

11. Змаганыне за будучыню. «Беларуская газета», 58 (78), 13 жніўня 1942. Подпіс Ул. Гуцька.

12. **Койданаў новы.** «Беларуская газэта», 27 (145), 8 красавіка 1943. Подпіс У. Д.
13. ***Коратка аб сабе (б. VI).** «Беларуская газэта», 35 (253), 3 траўня 1944.
14. **Лыжка мёду й бочкага савецкага дзёгцю.** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. II4.
15. «На тле зруйнованых святыній». «Беларуская газэта», 17 (235), 1 сакавіка 1944.
16. **Ні верыць, ні спадзівацца.** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. III.
17. **Новая Савецкая правакацыя.** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 103.
18. **Пашто даганіць.** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 81.
19. ***Перад бурай. Урывак з аповесы і «Голас крыві» (б. 274).** «Пагоня», 3, 1946, б. 18. Подпіс Мікола Дварэнкі.
20. **Празь цемру й пакуты.** «Беларуская газэта», 29 (147), 15 красавіка 1943. Подпіс У.Д.
21. **Пэдагагічныя ідэі Яна Амоса Коменскага. Да 370-ай гадавіны з дня нараджэння.** Сцэнарый радыёперадачы. Машынапіс (Архіў БННіМа).
22. **Сіла праўды.** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 140.
23. **Съядамі гадоў.** «Голас вёскі», 1, 1 кастрычніка 1941.
24. ***Тайніцы Сыляпянскага лесу (б. 219).** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 76.
25. **Трагедыя беларусаў.** «Гаворыч радыё «Вызваленіне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. II6.
26. ***У палоне думак. Урывак з аповесы і «Голас крыві» (б. 277).** «Пагоня», 4, 1946, б. 26. Подпіс Мікола Дварэнкі.
27. ***Успаміны (б. 222).** Рукапіс (Архіў БННіМа). Разыдзел «Сон Зынябышчіча» надрукаваны: «Божым шляхам», 2, 1947, б. II.
Адсутныя ў рукапісе старонкі пазначаны знакам <...>
28. **Школьніцтва ў Барысаўшчыне.** «Беларуская газэта», 65 (85), 6 верасьня 1942. Подпіс У. Д.

29. Шукаюць наўных. «Гаворыць радыё «Вызваленне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка I. Мюнхэн, 1956, б. 78.

30. Янка Купала. «Пагоня», 4, 1946, б. 57. Подпіс Мікола Дварэнкі.

Выданыні, дзе былі надрукаваныя творы Уладзімера Дудзіцкага

1. Agladchyk. Рукапісны часапіс. Заходняя Нямеччына.
2. Бацькаўшчына. Остэрграфэн -- Мюнхэн.
3. Беларуская газэта. Менск.
4. Беларускае слова. Міхельсдорф -- Аугсбург (Заходняя Нямеччына) -- Саўт-Рывэр (Злучаныя Штаты).
5. Беларускі работнік. Бэрлін.
6. Беларускі эмігрант. Таронта.
7. Божым шляхам. Парыж -- Лёндан.
8. Гаворыць радыё «Вызваленне». Выбраныя матэрыялы Беларускае Рэдакцыі. Кніжка першая. Мюнхэн, 1956.
9. Голас вёскі. Менск.
10. Конадні. Нью-Ёрк.
11. Літаратура і мастацтва. Менск.
12. Ля чужых берагоў. Альманах твораў беларускіх эміграцыйных паэтаў і пісьменнікаў. Мюнхэн, 1955.
13. Моладзь. Парыж.
14. Новы шлях. Рыга.
15. Пагоня. Літаратурна-мастацкі (з нумара 3 Літаратурна-гістарычны) часапіс. Зальцбург (Аўстрыя).
16. Раніца. Бэрлін.
17. Узвышша. Менск.
18. Шышина. Міхельсдорф (Заходняя Нямеччына) -- Саўт-Рывэр (Злучаныя Штаты).

АЛЬФАБЭТНЫ ПАКАЗЫНІК

Нумарацыя старонак не адпавяднае рэчаіснасці

Абразок.....	269
«Ад Каракасу да Маракай...» (Зы незавершанага).....	200
«Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрыйк я...» (Зы незавершанага).....	200
«Ад маленства і жыў і рос там...» (Зы незавершанага).....	195
Адменная ода («Твая слава ня мной расыпечана...»).....	143
«Адцьвіла маіх надзеях ружа...».....	112
«Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...» (Балючым накіпам свае крыві).....	42
Апавяданне.....	258
«Апошні ліст календара...» (Зы незавершанага).....	205
Апошняя малітва («Яшчэ раз кленчу я ля съценаў Храма...»).....	113
А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»):	
Песьні няволі, 3).....	12
А я -- наадварот... («Вы кажаце, што не?...»).....	5
Балючым накіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосьце...»).....	42
Беларускай моладзі («Дарма, што сплямлены наш сад...»).....	53
Блакіт вачэй («Усьмешкай сэрца мне парапіў...»).....	60
Блізкі і такі знаёмы («Часта чую сълёзна-шчыры, любы голас...»).....	63
«Бывае так, што думаеш адно...» (Маўклівасць дум).....	33
Была восень («Бяз прычын ня бывае гора...»).....	59
«Былі яны, слова і думы...» (І думы, і слова, і сны).....	50
«Было ды з вадою сплыло...» (Жалоба).....	163
Былое трупам мусіць пасыці («Я дружбы з радасцю ня меў...»).....	65
«Бяз прычын ня бывае гора...» (Была восень).....	59
«Веру я ў сілу сілаў...».....	114
Верш («Падышла і сказала...»).....	54
«Вечарэла, стомлены, ля ганку...» (Зы незавершанага).....	197
Вільні («Упершыню сустрэў твае муры...»).....	77
Віюща чорныя дарог брыжы («...І дзе ні стань...»).....	99
Восень («Хто сказаў, што цяпер нівесела?»).....	157
«Вось і вуліша тая і ліпа...» (Зы незавершанага).....	194
Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіща, а я, дзівак, бажуся...»):	
Журботныя струны, 9) ...	186
Вусны і песьні («Прачніцеся, вусны і песьні...»; Журботныя струны, 1).....	178
«Вы кажаце, што не?...» (А я -- наадварот).....	5
Вэнэцуэля:	
1. Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»).....	189
2. Помнікі і абэліскі («На плошчы --помнікі і абэліскі...»).....	190
Вялікія шэльмы («У маленстве чужбы казалі...»).....	113

«Гаварыла і "так" і "але"…» (Зь незавершанага).....	197
«Гаворань, што ўсё ня гнуся я...» (Зь незавершанага).....	203
Гады крылатыя («Гады крылатыя, юнацкія гады...»).....	34
Глухія шчасьця крокі:	
1. Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...»).....	173
2. Шчасьце («У далоні меў тваю далонь...»).....	174
3. Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»).....	175
4. Пракалоліся вочы жалю («Я нічога зь сябе ня выжаў...»).....	176
5. Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напрасткі...»).....	177
Горкія ўспаміны («Ціжка ўспамінаеша зіма 1933 году...»; Песні няволі)	9
Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»; Глухія шчасьця крокі, 3).....	175
«Гулі вятры...» (Жывой крыві жывіяя цэльцы)	29
 «Да вас, суродзічы, да блізкіх і далёкіх...»).....	102
Да зброі, да чыну («Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...»).....	72
Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»; Журботныя струны, 3) ..	180
Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могільніку...»).....	171
«Да плямкі шкляной вакна...» (Кавалачак неба; Глухія шчасьця крокі, 1).....	173
«Дарма, што на чужой зямлі жыву...».....	147
«Дарма, што сплямлены наш сад...» (Беларускай моладзі).....	53
Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты:	
1. «Ня крыйдуй, дарагая Мама...».....	168
2. «Ці мала мелюнь чутак-баек...».....	169
3. «Радасьць якая, мой любы сыне...».....	170
«Даруй, што я плачу...». Замест успамінаў.....	216
«Дарэмна прамянняў я сон начы...».....	3
Даты і іксы («Пакідаючи попел, узялі адно...»).....	161
Двашашь пяты («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў...»).....	70
«Думкі -- пыл ліпкое мелі...» (Зь незавершанага)	203
Думы мае, думы мае («Думы мае, думы мае, цяжанька мне з вамі!...»).	
3 Тараса Шаўчэнкі.....	207
«Душылі іх майстры адметнай пробы...» (Зь незавершанага)	204
«Дзьверы -- насыщеж...» (Зь незавершанага)	195
 Жалоба («Было ды з вадою сплыло...»).....	163
Жалобная струна («Нялёгка сяняня пішуща лісты...»)	107
Журботныя струны:	
1. Вусны і песні («Прачішеся, вусны і песні...»).....	178
2. Неспадзянана («Неспадзянана сыцішылі хаду...»).....	179
3. Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»).....	180
4. На ганьбішчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»).....	181
5. Жыцьцё («Шанаваў я цябе, кунежыў...»).....	182
6. Няпослуху дзівашкага сакрэт («Патоляй съвет ня лашчыў нас ніколі...»)....	183
7. Ля берагоў крывіцкае Нямігі («Уешча шлях гразкою каліайнай...»).....	184
8. Слабром («Мякка сыцельніць, ды мулка спашь...»).....	185
9. Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіцца, а я, дзівак, бажуся...»).....	186
Жыві... («Час кароткі мне векам здаўся...»)	61
Жывое праўдзівае слова:	

Скуп'я заувагі («Москва съявила...»)	14
1. Жывое праўдзівае слова («Песьціў дойга цябе, шанаўаў і съярэг...»)	15
2. Навальніца («На съежжаках крыжавых сустрэлі навальніцу...»)	16
3. Маём сілу і край свой («Праўду кажуšь...»)	18
4. На парозе пары («Не багацьце і слава, а гонар душы...»)	20
5. Па-над кручай («Стаю па-над кручай...»)	22
Жывое праўдзівае слова («Песьціў дойга цябе, шанаўаў і съярэг...»; Жывое праўдзівае слова, 1)	15
Жывой крыві жывыя цельны («Гулі вятры...»)	29
Жыву і ня жыву («Чым акрылю і ўсьцешу чым душу?...»)	23
Жылачка («Пад кашуляй зь беларускага радиа...»)	164
Жыцьцё («Шанаўаў я цябе, кунежыў...»; Журботныя струны, 5)	182
 «За горадам, як выдзымуты пухір...» (Зь незавершанага)	195
«За горамі горы, хмарамі спавіты...» (Каўказ. Урыўкі з паэм)	
3 Тараса Шаўчэнкі.....	210
«За днямі дні, і месяцы за імі...» (Зь незавершанага)	201
Залатая зямлі мяцеліца («Хто сказаў, што цяпер нявесела?...»)	158
Замест разывітання («Нашу радасыць -- буйное калосьце...»)	80
Запавет («Як памру я, пахавайце...»). 3 Тараса Шаўчэнкі.....	206
«Заставаща -- небясьпечна...» (Зь незавершанага)	199
«За хвалій хвалия ўсё шпарчэй...» (Кідаў я сені ў глыб рачную)	40
«З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчэй...» (Прыйдзі)	156
«Зірні, мая радасыць...» (Надпіс да фотаздымку)	83
«Злыя хмары плылі з усходу...» (Зь незавершанага)	201
«З-пад стэпаў-пустак прытаўліся...» (Зь незавершанага)	198
«З-пад снегу першы ўхцэ храсток...» (Хутчэй, хутчэй...)	48
З паэм «Цені съмерці» («Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыі...»)	88
Зрада («Сядрод чужых палёў расыціў свой агародчык...»)	155
«З расколін чэрвеньскага землятруса...» (Зь незавершанага)	202
«З табою, родны, блізкі і далёкі блакітны край...» (Зь незавершанага)	194
Зъвер двухногі. Паэма.....	115
З дзёныніка ДП'і («...І дзень ня спляміцца "заветны" ...»)	141
З незавершанага:	
«Хоць у съне ты мне, вазёрная, прысыніся...».....	193
«Там, на Радзіме, ля Піцьчы-ракі...».....	193
«Перада мною новыя лісты...».....	194
«З табою, родны, блізкі і далёкі блакітны край...».....	194
«Скажыше, дзе вы бачылі такое...».....	194
«Вось і вуліца тая і ліпа...».....	194
«Ал маленства і жыў і рос там...».....	195
«Дзъверы -- насьцеж...».....	195
«За горадам, як выдзымуты пухір...».....	195
«На зялёныя лісткі...».....	195
«...І давядзенча мо' калі...».....	195
«Як ласку матынку...».....	196
«Пра што-ж я расскажу табе...».....	196
«Ля сініх вазёраў спаткаліся мы...».....	196

«Цішыню парушылі вятры...».....	196
«Гаварыла і "так" і "але"...».....	197
«Я ведаю, ты не са мной...».....	197
«Месяц ліпень і места Глыбокае...».....	197
«Ня спляміща і не заліпне...».....	197
«Вечарэла, стомлены, ля ганку...».....	197
«Стомлены цяжкімі думамі...».....	198
«З-пад стэпаў-пустак прытаўкліся...».....	198
«Нарадзіліся марудна і дасынелі...».....	199
«Заставаша -- небясьпечна...».....	199
«Праз горы, праз мора, праз акіян...».....	200
«Яшчэ адзін паставіў крок ты...».....	200
«Ал Каракасу да Маракай...».....	200
«Ісыці ці засташа?...».....	200
«Алкрываешь ня ўмею ніякіх Амерык я...».....	200
«Ці варта карашь за нямудрае...».....	201
«Ня мёд п'юшь, а чэмер упалыя грудзі...».....	201
«Калісь такім маленькім быў...».....	201
«Злыя хмары плылі з усходу...».....	201
«За днімі дні і месяцы за імі...».....	202
«Чужое гора вымераешь налёгка...».....	202
«Часам голаў ускружышь такое...».....	202
«Маўклівы і такі сівы...».....	202
«З расколін чэрвеньскага землятрусу...».....	202
«У цішыні трывожны шум...».....	203
«На няпростай, крутой дарозе...».....	203
«Гаворашь, што ўсё ня гнуся я...».....	203
«І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы...».....	203
«Думкі -- пыл ліпкое мелі...».....	203
«Ня сплямілася, не заліпла...».....	204
«На пераломе спады і няўдачы...».....	204
«На пераломе спадаў і няўдач...».....	204
«Пасыня адліву спадаў і няўдач...».....	204
«Душылі іх майстры адметнай пробы...».....	204
«Тасующа і плямянща тузы...».....	205
«Апошні ліст календара...».....	205
Зъ первых вершаў («Кamu-ж паскарджуся і напішу...»).....	32
 «І вузей 'шчэ прыжмурыў вочы...» (Зъ незавершанага).....	203
«...І давядзенша мо' калі...» (Зъ незавершанага).....	195
І думы, і слова, і сны («Былі яны, слова і думы...»).....	50
«...І дзе ні стань...» (Віноща чорныя дарог брыжы).....	99
«...І дзень ня спляміща "заветны"...» (Зъ дзёньніка ДП'i).....	141
Ізноў я тут («Ізноў я тут, каля цябе...»).....	55
І мала слоў... («І мала слоў, каб выказаць настрой...»).....	4
«Ісыці ці засташа?...» (Зъ незавершанага).....	200
«І так яно ад веку і да веку...».....	7

«Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...» (Каб хоць раз ўсьміхнулася шчасыце)...	24
Каб хоць раз ўсьміхнулася шчасыце («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...»)...	24
Кавалачак неба («Да плямкі шклянай вакна...»; Глухія шчасыця крокі, 1).....	173
«Калісі такім маленькім быў...» (Зъ незавершанага).....	201
«Калія вакна равесынік-клён...».....	140
«Каму-ж паскарджуся і напішу...» (Зъ першых вершаў).....	32
Каўказ. Урыўкі з паэмы («За горамі горы, хмарамі спавіты...»).	
З Тараса Шаўчэнкі.....	210
Кідаў я сені ў глыб рачную («За хвалій хвала ўсё шпарчэй...»).....	40
Клятва духу. Паэма.....	89
«Колер неба хмары ўслалі густа...» (А ратунку ня было й няма;	
Песьні няволі, 3).....	12
Коратка аб сабе.....	XXVIII
«Красою майскаю сады...».....	36
Крокі і вёрсты («Сотні вёрстай прайшоў...»; Песьні няволі, 1).....	10
Крывёю купленае права («Сягоныя бачыўся ў сyne...»).....	75
«Куды імчыш мяне, цягнік?...» (На станцыі начы).....	100
 «Лета выскубла жмук асакі...» (Не шкадую яго і ня плачу).....	45
Ліст да маші («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...»).....	103
«Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...» (Ліст да маші).....	103
Ліст да сястры («Сястрыца родная, паклон ад брата...»).....	108
Ля берагоў крывішкае Нямігі («Уешча шлях гразкою калінай...»;	
Журботныя струны, 7).....	184
Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы...»).....	81
«Ля сініх вазёраў спаткаліся мы...» (Зъ незавершанага).....	196
 Маем сілу і край свой («Праўду кажуць...»; Жывое праўдзівае слова, 3).....	18
Maix уяў ружовых ранак. Паэма.....	135
Маладзіца («Як каралі і калечылі...»).....	38
«Масква съпявала...» (Скупня заўвагі; Жывое праўдзівае слова).....	14
«Матуля любая, даруй...».....	101
Маўклівасць дум («Бывае так, што думаеш адно...»).....	33
«Маўклівы і такі сівы...» (Зъ незавершанага).....	202
«Мая родная, любая, кволая...».....	30
«Месяц ліпень, і места Глыбоке...» (Зъ незавершанага).....	197
Мінаюць дні, мінаюць ночы («Мінаюць дні, мінаюць ночы...»).	
З Тараса Шаўчэнкі.....	208
«Мой родны брат, сястрыца мая, маші...» (П’ю сок вясны).....	52
«Мякка съцелиць, ды мулка спаць,,,» (Сябром; Журботныя струны, 8).....	185
 Навальніца («На сцежках крыжавых сустрэлі навальніцу...»; Жывое	
праўдзівае слова, 2)....	16
На вечную памяць Катлярэўскуму («...Праўдзівы мой дружы! Прыймі гэту мову...»)	
З Тараса Шаўчэнкі.....	209
На ганьбішчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»; Журботныя	
струны, 4).....	181
Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасць...»).....	83

Над съядамі шляху аджытыых («Рассыпайся драбнюткім макам...»)	691
«На зялёныя лісткі...» (Зъ незавершанага)	195
«Найпрасьцей яно -- зусім напросту...»)	1591
«На небе -- зоры й месяц...».....	31
«На напростай, крутой дарозе...» (Зъ незавершанага)	203
На папялішчы руж («Пачаў ды хутка змоўк...»)	35
На парозе пары («Не багацьце і слава, а гонар душы...»; Жывое праудзівае слова, 4).....	20
На парозе турмы («Ня украў, не знявечыў нікога...»; Песні няволі, 2)	11
«На пераломе спадаў і няўдач...» (Зъ незавершанага)	204
«На пераломе спады і няўдачы...» (Зъ незавершанага)	204
«На плошчы -- помнікі і абэліскі...» (Помнікі і абэліскі; Вэнцузэля, 2)	190
Напярэймы жаданыям («Што-ж, снующа няхай съмерні чорныя здані...»)	41
«Нарадзіліся марудна і дасыпелі...» (Зъ незавершанага)	199
Нараджаеша съвет неапеты («Словы думак ня зловянь ніяк...»)	82
На станцыі начы. Зъ дзёныніка («Куды імчыш мяне, цягнік?...»)	100
Насустрач будучыні нашай («Я ўспамінаю дні "вясны" ...»)	58
«На скіле гор стаіш мой новы дом...».....	85
«На сынеках крыжавых сустрэлі навальніцу...» (Навальніца; Жывое праудзівае слова, 2).....	16
«Нашу радасць -- буйное калосьсе...» (Замест разьвітаныя)	80
«Не багацьце і слава, а гонар душы...» (На парозе пары; Жывое праудзівае слова, 4)....	20
Не зракуся («Хіба шмат такіх вось нашых раніц...»)	49
Не прабуджанае сонцам раныне («Не хвалю нічога і ня ганю...»)	187
Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...»)	43
Неспадзянавана («Неспадзянавана сцішылі хаду...»; Журботныя струны, 2)	179
«Не хвалю нічога і ня ганю...» (Не прабуджанае сонцам раныне)	187
Нечакана зусім і проста («Нечакана зусім і проста...»)	78
Не шкадую яго і ня плачу («Лета выскубла жмук асакі...»)	45
«Неяк рана прыйшла вясна...» (Не прадам я ніколі вясны)	43
Ні маністаў, ні зораў («Я адзін ля вакна ў суворай сяджу камяніцы...»)	26
«Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні згады змоў...» (Дващаць пяты)	70
Ня было і няма... («Ня было і няма весялосыні...»)	153
Ня грэе сонца на чужыне («Ня грэе сонца на чужыне...»). З Тараса Шаўчэнкі...	206
«Ня крыўдуй, дарагая Мама...» (Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты, 1)	168
«Нялёгка сіння пішуща лісты...» (Жалобная струна)	107
«Ня мёд п'юшь, а чэмэр упалыя грудзі...» (Зъ незавершанага)	201
«Ня першы раз і не апошні, мусіш...».....	25
Няпослуху дзвіацкага сакрэт («Патолій съвет ня лашчыў нас ніколі...»; Журботныя струны, 6) ...	183
«Ня пытайся, мой любы дружка...» (Пакуль песня яшчэ на сынета; Песні няволі, 4).....	13
«Ня сплямілася, не заліпла...» (Зъ незавершанага)	204
«Ня спляміша і не заліпне...» (Зъ незавершанага)	197
Ня сыходзяцца горы з горамі («Ня сыходзяцца горы з горамі...»)	148
«Ня ўкраў, не знявечыў нікога...» (На парозе турмы; Песні няволі, 2)	11
«Ня ўлукаткі, а проста -- напрасткі...» (Шлях; Глухія шчасція крокі, 5)	177

О родны край («Са мною ты на яву і ў сыне...»).....	110
«Пад кашуляй зь беларускага радна...» (Жылачка).....	164
«Пад Менскам, на могільніку...» (Да пары, да часу...).....	171
«Падышла і сказала...» (Верш).....	54
«Пакідаючи попел узялі адно...» (Даты і іксы).....	161
Пакуль песьня яшчэ ня сыпета («Ня пытайся, мой любы дружа...»; Песьні няволі, 4).....	13
Па-над кручай («Стаю па-над кручай...»; Жывое праўдзівае слова, 5).....	22
«Пасыля адліву спадаў і няўдач...» (Зь незавершанага).....	204
«Пасыля лета гаспадарышъ восень...» (Шлях зусім вузкі).....	37
«Патолій съвет ня лашчыў нас ніколі...» (Няпослуху дзвінкага сакрэт; Журботныя струны, 6) ..	183
«Пачатак быў толькі такі...».....	79
«Пачаў ды хутка змоўк...» (На папялішчы руж).....	35
Пела мне маші («Помню, у час вечаровы...»).....	47
«Перада мной -- простор нябёс...».....	105
«Перада мною новыя лісты...» (Зь незавершанага).....	194
Перад бурай. Урывак з аповесці «Голас крыві».....	274
Песьні няволі: Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаенца зіма 1933 году...»).....	9
1. Крокі і вёрсты («Сотні вёрстаў прайшоў...»).....	10
2. На парозе турмы («Ня украў, не знявечыў нікога...»).....	11
3. А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»).....	12
4. Пакуль песьня яшчэ ня сыпета («Ня пытайся, мой любы дружа...»).....	13
Песьня («Хто-ж ня чуў Цябе і ня жыў Табой...»).....	138
«Песынку доўга цябе, шанаваў і сыцярог...» (Жывое праўдзівае слова; Жывое праўдзівае слова, 1)....	15
Плача кроplямі золата дзень («Сінь дзівосная неба, рассып...»).....	67
Помнікі і абеліскі («На плошчы -- помнікі і абеліскі...»; Вэнэцуэля, 2).....	190
«Помню, у час вечаровы...» (Пела мне маші).....	47
«Праз горы, праз мора, праз акіян...» (Зь незавершанага).....	200
Пракалоліся вочы жалю («Я нічога зь сябе ня выжаяў...»; Глухія шчасція крокі, 4) ...	176
«Прамчаўся, расыцты маланкаю час...» (Я зь песьняй упоруч пайду).....	56
«Праўду кажуць...» (Маем сілу і край свой; Жывое праўдзівае слова, 3).....	18
«Праўдзівы мой дружа!...» (На вечную памяць Катлярэўскаму). З Тараса Шаўчэнкі.....	209
«Прачнішэся, вусны і песьні...» (Вусны і песьні; Журботныя струны, 1).....	178
«Пра што-ж я раскажу табе...» (Зь незавершанага).....	196
Просьба («Я стаміўся ідуць...»).....	87
Прыйдзі («З блакітнай вышыні прыйдзі, малю, хутчэй...»).....	156
«Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...» (На ганьбішчы славы; Журботныя струны, 4).....	181
«Прыслушайся, зноў, як калісьні, нас кліча...» (Да зброі, да чыну).....	72
Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...»).....	86
П'ю сок вясны («Мой родны брат, сястрыца мая, маші...»).....	52
Пякељны дар («У новы край, далёкі і нязнаны...»).....	144

«Піскі дарог і лісціяў медзь...».....	106
«Радасынь якая, мой любы сыне...» (Да родных, блізкіх і далёкіх.Лісты,3).....	170
«Разышліся, як дарогі ў полі...» (Грахі; Глухія щасціца крокі, 3).....	175
«Рассыпайся драбнюткім макам...» (Над съядамі шляхоў аджытых).....	69
Роднае слова («Я ня жыў без цябе...»).....	192
 «Са мною ты на яву і у съне...» (О родны край).....	110
Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»; Вэнэндуэля,1).....	189
«Сінь дзвіосная неба, рассып...» (Плача кроплямі золата дзень).....	67
«Скажыще, дзе вы бачылі такое...» (Зь незавершанага).....	194
Скупия заўвагі («Масква съпявала...»; Жывое праўдзівае слова).....	14
«Слова -- птушка, любая, павер мне...» (Птушка).....	86
«Словы думак ня зловіць ніяк...» (Нараджаенша съвет неапеты).....	82
«Слухаць мову тваю, Радзіма...».....	191
«Сонца, важкое і вельмі чырвонае...» (Спрытныя жарты).....	162
«Сонца плавіща, а я, дзівак, бажуся...» (Вузкі стрыб дугі; Журботныя струны, 9).....	186
«Сотні вёрстаў прайшоў...» (Крокі і вёрсты; Песні няволі, 1).....	10
Спрытныя жарты («Сонца, важкое і вельмі чырвонае...»).....	162
«Стайць пітва нівыштага кубак...» (Хай пеніща віно).....	62
«Стаю па-над кручай...» (Па-над кручай; Жывое праўдзівае слова, 5).....	22
«Стомлены цяжкімі думамі...» (Зь незавершанага).....	198
«Стынуць хвалі і цяжкоюсь бышам...».....	2
Сывітанак («Свяжуткі зары сывітанак...»).....	145
«Свяжуткі зары сывітанак...» Сывітанак.....	145
Сыцені. Ліра-паэма.....	149
Сябром («Мякка сыцелюць, ды мулка спашь...»; Журботныя струны, 8).....	185
«Сігонныя бачыўся ў съне...» (Крывею куплене права).....	75
«Сярод чужых палёў расыці свой агародчык...» (Зрада).....	155
«Сястрыча родная, паклон ад брата...» (Ліст да сястры).....	108
 Тайніцы Съляпянскага лесу.....	219
«Там, на Радзіме, ля Піцchy-ракі...» (Зь незавершанага).....	193
«Тасующа і пляміща тузы...» (Зь незавершанага).....	205
«Твая слава ня мной расыпечана...» (Адменная ода).....	143
«Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыці...» (З паэмы «Цені съмерці»).....	88
 «У далоні меў тваю далонь...» (Шчасце; Глухія щасціца крокі, 2).....	174
«Уешча шлях гразкою калінай...» (Ля берагоў крывіцкае Нямігі; Журботныя струны, 7).....	184
«У жаўталістую, рудую восень...».....	28
«У маленстве чужыя казалі...» (Вялікія шэльмы).....	113
«У новы краі, далёкі і нязнаны...» (Пякельны дар).....	144
У палоне думак. Урывак з аповесыі «Голос крыві».....	277
Упаў блакіт. З настройю ля Нёману («Упаў блакіт на шкло ракі...»).....	51
«Упершыню сустрэў твае муры...» (Вільні).....	77
«Усё ня так, як думаеш...».....	154
Успаміны.....	222

«Усьмешкай сэруа мне параніў...» (Блакіт вачэй)	60
«У цішыні трывожны шум...» (Зь незавершанага)	203
«Учора пяжка зробленая рэч...» (Сіла рэчы; Вэнэцуэля, 1)	189
 Хай пеніща віно («Стайць пітва нівыштага кубак...»)	62
«Хвалі ад берагу -- далей і далей...» (Далей і далей; Журботныя струны, 3)	180
«Хіба шмат такіх вось нашых раніш...» (Не зракуся)	49
«Хонь у сыне ты мне, вазёрная, прысыніся...» (Зь незавершанага)	193
«Хто-ж ня чую Цябе і ня жыў Табой...» (Песня)	138
«Хто сказаў, што цяпер нівесела?...» (Восень)	157
«Хто сказаў, што цяпер нівесела?...» (Залатая зямлі мячеліча)	158
Хутчэй, хутчэй... («З-пад сынегу першы щэх храсток...»)	48
 «Ці варта караць за нямуundraе...» (Зь незавершанага)	201
«Ці мала мелюць чутак-баек...» (Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты, 2)	169
«Цішыню нарушылі вятры...» (Зь незавершанага)	196
«Цяжка ўспамінаеща зіма 1933 году...» (Горкія ўспаміны; Песні няволі)	9
«Цяпер усё. Уласнымі вачымі пабачыў сьвет...».....	146
 «Час кароткі мне векам здаўся...» (Жыві...)	61
«Часам голаў ускружыць такое...» (Зь незавершанага)	202
«Часта чую сылёзна-шчыры, любы голас...» (Блізкі і такі знаёмы)	63
Чорная карта («Як той колас у полі, адзін...»)	167
«Чужое гора вымераць нялёгка...» (Зь незавершанага)	202
«Чым акрылю і ўсынешу чым душу?...» (Жыву і ня жыву)	23
 «Шанаваў я цябе, кунежыў...» (Жышцё; Журботныя струны, 5)	182
«Шкада, гавораць, працы нашай, поту...».....	84
Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напрасткі...»; Глухія шчасція крокі, 5)	177
Шлях зусім вузкі («Пасыль лета гаспадарыць восень...»)	37
«Што-ж, спнующа няхай съмеркі чорныя здані...» (Напярэймы жаданыям)	41
Шчасцце («У далоні меў тваю далонь...»; Глухія шчасція крокі, 2)	174
 «Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...» (Ні маністаў, ні зораў)	26
«Я ведаю, ты не са мной...» (Зь незавершанага)	197
«Я дружбы з радасцю ня меў...» (Былое трупам мусіш пасыні)	65
Я зь песніяй упоруч пайду («Прамчаўся расцягты маланкау час...»)	56
«Як каралі і калечылі...» (Маладзіца)	38
«Як ласку матчыну, у думках кальшу...» (Зь незавершанага)	196
«Як памру я, пахавайше...» (Запавет). З Тараса Шаўчэнкі.....	206
«Як той колас у полі, адзін...» (Чорная карта)	167
«Я нічога зь сябе ня выжаў...» (Пракалоліся вочы жалю; Глухія шчасція крокі, 4)	176
Я ня ведаю, дзе ты... («Я ня ведаю, дзе ты...»)	165
«Я пазнаў і Эўропу і Азію...».....	8
«Я стам'уся ідучы...» (Просьба)	87
«Я ўспамінаю дні "вясны"...» (Насустрач будучыні нашай)	56

«Я шукаў цябе -- не знайшоў...».....	160
«Яшчэ адзін паставіў крок ты...» (Зь незавершанага).....	200
«Яшчэ раз кленчу я ля съценаў Храма...» (Апошняя малітва)	III

KAMUNIKAT.org

Зъмест

Нумарацыя старонак не адпавядзе рэчаіснасці

Ад рэдактара.....	V
Anya Crain. Memory.....	VI
«Не карай за нямудрае, ойча мой!» Біяграфічна-крытычны нарыс Лявона Юрэвіча.....	VIII
Коратка аб сабе.....	XXVIII

Вершы. Паэмы

«Стынуць хвалі і цяжэюць бышам...».....	2
«Дарэмна прамяніёу я сон начы...».....	3
I мала слоў... («I мала слоў, каб выказаць настрой...»).....	4
А я -- наадварот... («Вы кажаце, што не?...»).....	5
«I так яно ад веку і да веку...».....	7
«Я пазнаў і Эўропу і Азію...».....	8
Песні няволі	
Горкія ўспаміны («Цяжка ўспамінаенца зіма 1933 году...»).....	9
1. Крокі і вёрсты («Сотні вёрстаў прайшоў...»).....	10
2. На парозе турмы («Ня укроў, не знявечыў нікога...»).....	11
3. А ратунку ня было й няма («Колер неба хмары ўслалі густа...»).....	12
4. Пакуль песня яшчэ ня сыпета («Ня пытайся, мой любы дружа...»).....	13
Жывое праўдзівае слова	
Скупия заўвагі («Масква сыпяvala...»).....	14
1. Жывое праўдзівае слова («Песьціў доўга цябе, шанаваў і сышяrog...»)	15
2. Навальніца («На сышежках крыжавых сустрэлі навальніцу...»)	16
3. Маem сілу і край свой («Праўду кажуць...»).....	18
4. На парозе пары («Не багашце і слава, а гонар душы...»).....	20
5. Па-над кручай («Сталу па-над кручай...»).....	22
Жыву і ня живу («Чым акрылю і ўсьцешу чым душу?...»).....	23
Каб хоць раз усыміхнулася шчасльце («Каб ня рукі, а крылы магутныя меў...») ...	24
«Ня першы раз і не апошні, мусішь...».....	25
Ні маністай, ні зораў («Я адзін ля вакна у суворай сяджу камяніцы...»)	26
«У жаўтлайстую, рудую восень...».....	28
Жывой крыві жывыя цэльцы («Гулі вятры...»).....	29
«Мая родная, любая, кволая...».....	30
«На небе -- зоры й месяні...».....	31
Зь першых вершаў («Каму-ж паскарджуся і напішу...»).....	32

Маўклівасць дум («Бывае так, што думаеш адно...»).....	33
Гады крылатыя («Гады крылатыя, юнашкія гады...»).....	34
На папялішчы руж («Пачаў ды хутка змоўк...»).....	35
«Красою майскаю сады...».....	36
Шлях зусім вузкі («Пасыль лета гаспадарыць восень...»).....	37
Маладзіца («Як каралі і калечылі...»).....	38
Кідаў я сеці ў глыб рачную («За хвалій хваля ўсё шпарчэй...»).....	40
Напярэймы жаданыям («Што-ж, снующа няхай съмерці чорныя здані...»).....	41
Балючым інакіпам свае крыві («Адчуў на скрыўджаным парой пагосыце...»).....	42
Не прадам я ніколі вясны («Неяк рана прыйшла вясна...»).....	43
Не шкадую яго і ня плачу («Лета выскубла жмук асакі...»).....	45
Пела мне маші («Помню, у час вечаровы...»).....	47
Хутчэй, хутчэй... («З-пад сънегу першы щчэ храсток...»).....	48
Не зракуся («Хіба шмат такіх вось нашых раніц...»).....	49
І думы, і слова, і сны («Былі яны, слова і думы...»).....	50
Унаў блакіт. З настроем ля Нёману («Унаў блакіт на шкло ракі...»).....	51
П'ю сок вясны («Мой родны брат, сястрыца мая, маші...»).....	52
Беларускай моладзі («Дарма, што сплямлены наш сад...»).....	53
Верш («Падышла і сказала...»).....	54
Ізноў я тут («Ізноў я тут, каля цябе...»).....	55
Я зь песьняй упоруч пайду («Прамчаўся, расьцяты маланкаю час...»).....	56
Насустрач будучыні нашай («Я ўспамінаю дні "весны" ...»).....	58
Была восень («Бяз прычын ня бывае гора...»).....	59
Блакіт вачэй («Усьмешкай сэрца мне параніў...»).....	60
Жыві... («Час кароткі мне векам здаўся...»).....	61
Хай пеніща віно («Стайш пітва нівынітага кубак...»).....	62
Блізкі і такі знаёмы («Часта чую сълёзна-шчыры, любы голас...»).....	63
Былое трупам мусіш пасыпі («Я дружбы з радасцю ня меў...»).....	65
Плача кроплямі золата дзень («Сінь дзівосная неба, рассып...»).....	67
Над съядамі шляхоў аджытых («Рассыпайся драбнюткім макам...»).....	69
Двашцянь пяты («Ні сіла наймітаў, ні блуд, ні звады змоў...»).....	70
Да зброй, да чыну («Прыслухайся, зноў, як калісьці, нас кліча...»).....	72
Крывёю купленае права («Сягоняня бачыўся ў съне...»).....	75
Вільні («Упершыню сустрэў твае муры...»).....	77
Нечакана зусім і проста («Нечакана зусім і проста...»).....	78
«Пачатак быў толькі такі...».....	79
Замест разьвітаныя («Нашу радасць -- буйное калосьсе...»).....	80
Ля роднай бацькаўскай мяжы («Ля роднай бацькаўскай мяжы...»).....	81
Нараджаеща съвет неапеты («Словы думак ня зловяць ніяк...»).....	82
Надпіс да фотаздымку («Зірні, мая радасць...»).....	83
«Шкала, гавораць, працы нашай, поту...».....	84
«На схіле гор стайш мой новы дом...».....	85
Птушка («Слова -- птушка, любая, павер мне...»).....	86
Просьба («Я стаміўся ідуны...»).....	87
З паэмі «Цені съмерці» («Ты наровіш, пазнаў я, употай паўзыні...»).....	88
Клятва духу. Паэма.....	89
Віюща чорныя дарог брыжы («...І дзе ні стань...»).....	99
На станцыі начы. Зь дзёныніка («Куды імчыш мянене, цягнік?...»).....	100

«Матуля любая, даруй...».....	101
«Да вас, суродзічы, да блізкіх і далёкіх...».....	102
Ліст да маці («Ліст гэты, матуля, ад меншага сына...»).....	103
«Перада мной -- прастор нябёс...».....	105
«Піскі дарог і лісьцяў медзь...».....	106
Жалобная струна («Нялёгка сяняня пішуща лісты...»).....	107
Ліст да сястры («Сястрыца родная, паклон ад брата...»).....	108
О родны край («Са мною ты на яву і у сyne...»).....	110
Апошняя малітва («Яшчэ раз кленчу я ля съценаў Храма...»).....	111
«Адцьвіла маіх надзеяў ружа...».....	112
Вялікія шэльмы («У маленстве чужия казалі...»).....	113
«Веру я ў сілу сілаў...».....	114
З্যвер двухногі. Паэма.....	115
Maix уяў ружовых ранак. Паэма.....	135
Песня («Хто-ж ня чую Цібэ і ня жыў Табой...»).....	138
«Каля вакна равеснік-клён...».....	140
Зь дзёныніка ДП'і («...І дзень ня спляміща "заветны"»).....	141
Адменная ода («Твая слава ня мной расыпечана...»).....	143
Пякельны дар («У новы край, далёкі і нязнаны...»).....	144
Сывітанак («Свяжуткі зары сывітанак...»).....	145
«Цяпер усё. Уласнымі вачымі пабачыў сьвет...»).....	146
«Дарма, што на чужой зямлі жыву...».....	147
Ня сыходзяща горы з горамі («Ня сыходзяща горы з горамі...»).....	148
Сыцені. Ліра-наэма.....	149
Ня было і няма... («Ня было і няма весялосыні...»).....	153
«Усё ня так, як думаеш...».....	154
Зрада («Сярод чужых палёў расыццю свой агародчык...»).....	155
Прыйлі («З блакітнай вышыні прыйлі, малю, хутчай...»).....	156
Восень («Хто сказаў, што цяпер нявесела?...»).....	157
Залатая зямлі мяшліца («Хто сказаў, што цяпер нявесела?...»).....	158
«Найпрасцей яно -- зусім нацросту...».....	159
«Я шукаў цябе -- не знайшоў...».....	160
Даты і юксы («Пакідаючи понел, узялі адно...»).....	161
Спрытныя жарты («Сонца, важкое і вельмі чырвонае...»).....	162
Жалоба («Было ды з вадою сплыло...»).....	163
Жылачка («Пад кашулляй зь беларускага ради...»).....	164
Я ня ведаю, дзе ты... («Я ня ведаю, дзе ты...»).....	165
Чорная карта («Як той колас у полі, адзін...»).....	167
Да родных, блізкіх і далёкіх. Лісты:	
1. «Ня крыўдуй, дарагая Мама...».....	168
2. «Ці мала мелочь чутак-баек...».....	169
3. «Радасыць якая, мой любы сыне...».....	170
Да пары, да часу... («Пад Менскам, на могільніку...»).....	171
Глухія шчасція крокі:	
1. Кавалачак неба («Да плямкі шкляной вакна...»).....	173
2. Шчасце («У далоні меў тваю далонь...»).....	174
3. Грахі («Разышліся, як дарогі ў полі...»).....	175
4. Пракалоліся вочы жалю («Я нічога зь сябе ня выжаў...»).....	176

5. Шлях («Ня ўлукаткі, а проста -- напрасткі...»)	177
---	-----

Журботныя струны:

1. Вусны і песьні («Прачнішеся, вусны і песьні...»)	178
2. Неспадзянана («Неспадзянана сыцішылі хаду...»)	179
3. Далей і далей («Хвалі ад берагу -- далей і далей...»)	180
4. На ганьбішчы славы («Прыляж да зямлі і паслухай, як кліча...»)	181
5. Жыщыё («Шанаваў я цябе, кунежыў...»)	182
6. Няпослуху дзівашкага сакрэт («Патолій съвет ня лашчыў нас ніколі...»)	183
7. Ля берагоў крывіцкае Нямігі («Уеща шлях гразкою калінай...»)	184
8. Сабром («Мякка съцелюнь, ды мулка спаць...»)	185
9. Вузкі стрыб дугі («Сонца плавіща, а я, дзівак, бажуся...»)	186
Не прабуджанае сонцам раныне («Не хвалю нічога і ня ганю...»)	187

Вэнэцуэля:

1. Сіла рэчы («Учора цяжка зробленая рэч...»)	189
2. Помнікі і абэліскі («На плошчы -- помнікі і абэліскі...»)	190

«Слухаешь мову тваю, Радзіма...»..... 191

Роднае слова («Я ня жыў без цябе...»)

Зь незавершанага:

«Хоць у съне ты мне, вазёрия, прысыніся...».....	193
«Там, на Радзіме, ля Піць-ракі...».....	193
«Перада мною новыя лісты...».....	194
«З табою, родны, блізкі і далёкі блакітны край...».....	194
«Скажыше, дзе вы бачылі такое...».....	194
«Вось і вуліца тая і ліпа...».....	194
«Ад маленства і жыў і рос там...».....	195
«Дзіверы насыцеж...».....	195
«За горадам, як выдзымуты пухір...».....	195
«На зялёныя лісткі...».....	195
«...І давядзенча мо' калі...».....	195
«Як ласку матчыну...».....	196
«Пра што-ж я раскажу табе...».....	196
«Ля сініх вазёраў снатаціся мы...».....	196
«Цішыню парушылі вятры...».....	196
«Гаварыла і "так" і "але" ...».....	197
«Я ведаю, ты не са мной...».....	197
«Месяц ліпень і места Глыбоке...».....	197
«Ня сплямішца і не залянне...».....	197
«Вечарэла, стомлены, ля ганку...».....	197
«Стомлены цяжкімі думамі...».....	198
«З-пад стэпаў-пустак прытаўліся...».....	198
«Нарадзіліся марудна і дасыпелі...».....	199
«Заставаша -- небясыпечна...».....	199
«Праз горы, праз мора, праз акіян...».....	200
«Яшчэ адзін паставіў крок ты...».....	200
«Ад Каракасу да Маракаі...».....	200
«Ісый ці засташа?..».....	200
«Адкрываць ня ўмею ніякіх Амэрык я...».....	200

«Ці варта караць за нямудрае...».....	201
«Ня мёд п'юшь, а чэмер упалыя грудзі...».....	201
«Калісі такім маленъкім быў...».....	201
«Злыя хмары плылі з усходу...».....	201
«За днімі дні і месяцы за імі...».....	202
«Чужое гора вымерашь нялёгка...».....	202
«Часам голаў ускружыць такое...».....	202
«Маўклівы і такі сівы...».....	202
«З расколін чэрвеньскага землятрусу...».....	202
«У цішыні трывожны шум...».....	203
«На няпростай, крутой дарозе...».....	203
«Гавораць, што ўсё на гнуся я...».....	203
«І вузей ёшчэ прыжмурыў вочы...».....	203
«Думкі -- пыл ліпкое мелі...».....	203
«Ня сплімілася, не заліпла...».....	204
«На пераломе спады і няўдачы...».....	204
«На пераломе спадаў і няўдач...».....	204
«Пасыль адліву спадаў і няўдач...».....	204
«Душылі іх майстры адметнай пробы...».....	204
«Тасующа і пляміща тузы...».....	205
«Апошні ліст календара...».....	205
Пераклады з Тараса Шаўчэнкі:	
Запавет («Як памру я, паходзайце...»).....	206
Ня грэе сонца на чужыне («Ня грэе сонца на чужыне...»).....	206
Думы мае, думы мае («Думы мае, думы мае, ціжанька мне з вамі!...»)....	207
Мінаюшь дні, мінаюшь ночы («Мінаюшь дні, мінаюшь ночы...»).....	208
На вечную памяць Катлярэўскаму («...Праўдзівы мой дружка!...»).....	209
Каўказ. Урывкі з паэмы («За горамі горы, хмарамі спавіты...»).....	210
Проза	
«Даруй, што я плачу...». Замест успамінаў.....	216
Тайніцы Сыляпянскага лесу.....	219
Успаміны.....	222
Апавяданьне.....	258
Абразок.....	269
Перад бурай. Урывак з аповесы «Голас крыві».....	274
У палоне думак. Урывак з аповесы «Голас крыві».....	277
Бібліографія і камэнтарый да твораў Ул. Дудзіцкага.....	280
Альфабэтны паказынік.....	298
Зъмест.....	308